

Petko Luković

SLOVENC I BUGARSKI APRILSKI USTANAK PROTIV TURSKE, 1876. GODINE

Nacionalnooslobodilački ustanički pokret, koji je otpočeo, u Hercegovini, početkom jula 1875, i u Bosni nešto više od mesec dana kasnije, protiv turske vlasti, snažno je odjeknuo u svetu, a naročito kod slovenskih naroda. To iz razloga, jer je preko rata Srbije, Crne Gore, Rusije i Romunije protiv Turske hercegovačko-bosanski ustanak prerastao u veliku krizu na Istoku, koja je, u svom epilogu, odredbama Berlinskog kongresa 1878, dovela do obrazovanja nezavisnih država na Balkanskom poluostrvu i deobe znatnog dela Osmanskog Carstva između velikih sila. To je, pored ostalog, prouzrokovalo jabuku razdora među velikim silama, uslovivši, krajem prošlog i početkom ovog veka, njihovo novo grupisanje u dva antagonistička bloka, između kojih su se odnosi sve više zaoštravali radi težnje za novom podelom sveta, što je dovelo do prvog svetskog rata. Poslednji ustanak hercegovačke i bosanske raje protiv turske vladavine snažno je odjeknuo i u Bugarskoj. Najupečatljiviji izraz iskrenih simpatija bugarskog naroda prema ustaničkoj borbi u Hercegovini i Bosni bio je njegov aprilski ustanak 1876. protiv turske vladavine. Porobljen od turskog osvajača skoro pola milenijuma, bugarski narod se digao na ustanak 20 (2. maja) aprila 1876. godine da sa oružjem u ruci zbaci turski jaram, koji je bivao sve nepodnošljiviji zbog pojačanog političkog ugnjetavanja i ekonomskog izrabljivanja obespravljenih širokih narodnih masa u Bugarskoj. Evropa, koja je Bugare, s pravom, tretirala kao pošten i veoma vredan narod, dočekala je ovaj bugarski oružani ustanak sa punim odobravanjem i iskrenim željama da se Bugari definitivno oslobode od turske vladavine i obrazuju svoju samostalnu državu. To naročito važi za slovenske narode pa, naravno, i za Slovence. O odjeku ovog, svakako, najvažnijeg bugarskog oružanog ustanka protiv Turske, kod raznih naroda u Evropi, dosada je objavljen oveći broj naučnih radova.¹ Međutim, koliko nam je poznato, nema nikakvog posebnog priloga koji tretira pitanje odjeka u Sloveniji ovog bugarskog ustanka i stavu slovenačkog javnog mnjenja prema njemu.² Zbog

¹ Koliko smo mogli saznati, ti radovi su sledeći: A. Monedžikova, Otrazhenie ot Aprilskoto vstanie v Anglija, Francija i Italija, Izvestija na instituta „Hristo Botev“ pri BAN, kn. I, Sofija, 1964, str. 296-312; H. Hristov, Rusenskata obščestvenost i bugarskoto nacionalnoosvoboditelno dvizhenie v navečeriето na Rusko-turskata vojna ot 1877-1878, Osvoboždenieto na Bŭlgarija ot tursko igo, Sbornik statii, Sofija, 1958, str. 13-43; R. Havrankova, Otklik ot Aprilskoto vstanie sred češkoto obščestvo, Istoricheski pregled, kn. 6, Sofija, 1959, str. 26-52; S. Radev, Otrazhenie na Aprilskoto vstanie v ungarskija pečat, Voennostoricheski sbornik, kn. 6, Sofija, 1960; I. Panajotov, Otvuk ot Aprilskoto vstanie v Anglija, Istorisko-bibliografsko proučevane, Izvestija na Narodnata biblioteka „Vasil Kolarov“, tom I, Sofija, 1961, str. 159-211; J. Mitev, Otrazhenieto na Aprilskoto vstanie v Italija, Aprilskoto vstanie 1876-1966 (jubileen sbornik), Sofija, 1966, str. 161-180; M. Stojanov, Aprilskoto vstanie i bugarskija periodičen pečat, Bibliotekar, kn. 2, Sofija, 1966; N. Todorov, Aprilskoto vstanie i grckata obščestvenost, Aprilskoto vstanie 1876-1966, Dokladi i izkazvanija na jubilejna naučna sesija s. 1966, Sofija, 1966; K. Vazvazova-Karateodorova, Bugarskijät i čuždijät periodičen pečat ot 1876 g. i Aprilskoto vstanie, Aprilskoto vstanie 1876-1966 (jubileen sbornik), Sofija, 1966, str. 181-202; J. P. rvev, Polskata obščestvenost za Bŭlgarije i Aprilsko vstanie, Istoricheski pregled, kn. 3, Sofija, 1970; V. Jovović, Prve vijesti u „Glasu Crnogorca“ o Aprilskom ustanku 1876. u Bugarskoj, Izvestija na Narodna biblioteka „Kiril i Metod“, t. XII, Sofija, 1972, str. 269-273; J. Koz'menko, Aprilskoe vstanie 1876 g. v Bolgarii i jevo otrazhenie v ruskoj pečati, Izvestija na Narodna biblioteka „Kiril i Metod“, t. XII, Sofija, 1972; E. Sjupjur i M. Mladenova, Ek otvud Dunava Aprilskoto vstanie v rumŭnskija pečat, Predgovor i naučen komentar E. Sjupjur, Sofija, 1976; V. Vasileva, Svedenija, v nekoje srbski vestnici za Aprilskoto vstanie, Izvestija na Narodna biblioteka „Kiril i Metod“, Sofija, 1982.

Valja istaći, da je pod redakcijom profesora Aleksandra K. Burmova, objavljena arhivska grada u tri toma iz Bugarskog istoričeskog arhiva i Orientalnog otdela Državne biblioteke „Vasil Kolarov“: Aprilsko vstanie 1876 g., Sbornik ot dokumenti, tom I, Sofija, 1964, str. 1-659; Aprilsko vstanie 1876 g., Anotacii na dokumenti i materiali, tom II, Sofija, 1965, str. 1-577; Aprilskoto vstanie 1876, Sbornik ot turski dokumenti, tom III, Sofija, 1966, str. 1-417. Inače, kratku bibliografiju izvora i naučne literature prezentirao je profesor Hristo Gandev na kraju svoje monografije o bugarskom aprilskom ustanku 1876. godine (H. Gandev, Aprilskoto vstanie 1876, Sofija, 1974, str. 208-213).

² U bugarskoj stručnoj literaturi o odjeku u Sloveniji bugarskog aprilskog ustanka od 1876. kratko je navedeno, da je slovenački pesnik Anton Aškerc spevao ciklus pesama pod naslovom „Rapsodija o bugarskija guslar“, bez prezentiranja bližih podataka o vremenu i uzroku nastanka ovog Aškercovog pesničkog dela. O tome ćemo na svom mestu nešto više reći (N. Zečev, Meždunaroden otvuk, Istorija

toga smo se odlučili da na osnovu podataka, koje pružaju ondašnji listovi koji su izlazili na slovenačkoj etničkoj teritoriji, budući da u Državnom arhivu Slovenije o tome nema izvorne građe, obradimo ovu temu. U svim svojim zaključcima, naravno, ne pretendujemo na definitivnost.

Obaveštenost slovenačke javnosti o bugarskom nacionalnooslobodilačkom pokretu pedesetih i šezdesetih godina XIX veka

Uspostavljanjem trajnih trgovačkih veza Turske sa Francuskom i Engleskom, u drugoj polovini XVIII veka, otpočinju prodirati u Osmansko Carstvo kapitalistički odnosi. Naglim raspadanjem timarsko-lenskog sistema, praćenog čišćenjem i uvećanjem državnih poseda i reformnim potezima Porte, kapitalistička privreda u Turskoj postaje, tokom XIX veka, sve dominantnija. To nije dovelo do poboljšavanja položaja seljaka u Bugarskoj, jer sve dažbine koje su davane spahijama sada su išle u državnu kasu. Prodiranje kapitalističkih odnosa na selo dovodi do raslojavanja seljaka: uporedo sa bezemljašima javlja se imućni vrh, tzv. čorbadžije. Ubrzanim tempom, od zemljoradnje se odvajaju zanatlije raznih profesija. Na padinama Stare planine se razvijaju novi gradovi, što je rezultiralo iz podizanja manufakturnih preduzeća iz domena tekstilne i metaloprerađivačke struke, te i iz pojave prvih fabrika. To je omogućilo znatno uvećavanje robne proizvodnje, pa, saobrazno tome, i ojačalo trgovinu, što se, očitovalo u održavanju sitnijih i krupnijih sajama. Uporedo sa prosperitetom privrede, u Bugarskoj je očitovan i kulturni uspon, naročito ispoljen u povećanom broju osnovnih škola, na prelazu u drugu polovinu XIX veka. U to vreme otpočinje i bugarski narodni preporod paralelno sa borbom za oslobođenje od grčkog crkvenog uticaja.

To je bila solidno postavljena osnova za otpočinjanje odlučnije i organizovanije nacionalnooslobodilačke borbe za zbacivanje turskog jarma, kojoj su čorbadžije bili protivni, dok ju je mlada bugarska buržoazija prihvatila. U rusko-turskim ratovima, u XVIII i XIX veku, odredi bugarskih rodoljuba borili su se u redovima ruske vojske. Naročito pod uticajem prvog i drugog srpskog ustanka, jačaju težnje bugarskog naroda za potpuno oslobođenje od turske vladavine. U vidinskom, berkovskom, belogradčičkom i lomskom predelu Bugari su digli 1850. oružani ustanak, koji je brzo ugušen od turske vojske. Tokom 1854—1855. bugarski revolucionar, Georgi Rakovski, sa četom od 12 ljudi krstario je Starom planinom, uzalud očekujući dolazak ruske vojske, a potom prelazi u Vlašku. On u Beogradu 1861. razrađuje plan za oslobođenje Bugarske, nakon čega su, u tu svrhu, osnovane legije u Beogradu, Bukureštu, Braili, Odesi, Moskvi i Petrogradu. Kako balkanske države u to vreme nisu zaratile protiv Turske to su obe bugarske legije, kao izlišne, rasformirane. Rakovski za u Bukureštu 1866. osnovao »Vrhovno narodno bugarsko tajno starešinstvo« sa zadatkom da ubacuje naoružane čete u Bugarsku, u cilju dizanja masovnog oružanog ustanka. Krajem aprila 1867. prebačena je četa od 30 boraca pod komandom vojvode Panajota Hitova na područje Stare planine, a za njom, u maju, četa od 35 boraca na čelu sa Filipom Tot'om. One se, nakon vođenja borbi protiv turskih snaga, vraćaju decimirane u Srbiju, obaveštavajući Georgia Rakovskog da bugarski narod još nije spreman za oružani ustanak protiv turske vladavine. Istu sudbinu su doživele ubačene čete, ukupne jačine oko 125 boraca, pod komandom vojvoda, Hadži Dimit'ra i Stefana Karadže, jer su razbijene u većem broju borbi protiv turskih oružanih delova, vođenih tokom jula 1868. u rejonima Stare planine.³

na Aprilskoto vstanie 1876, Sofija, 1976, str. 506—507). Nekoliko napomena o odjeku bugarskog aprilskog ustanka 1876. protiv turske vladavine u Sloveniji prezentirano je u sklopu članka koji se odnosi na stav Slovenaca prema ustanku u Hercegovini i Bosni i bosansko-hercegovačkom pitanju, 1875—1878 (P. Luković, Odnos Slovenaca prema ustanku u Hercegovini i Bosni, najvažnijim događajima na Balkanskom poluostrvu i bosansko-hercegovačkom pitanju, 1875—1878, Međunarodni naučni skup povodom 100-godišnjice ustanka u Bosni i Hercegovini, drugim balkanskim zemljama i istočnoj krizi 1875—1878. godine, (tom II), Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Posebna izdanja, knj. XXX, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 4, Sarajevo, 1977, str. 78—81).

³ Opširnije o društveno-ekonomskim prilikama u Bugarskoj i nacionalnooslobodilačkom pokretu bugarskog naroda tokom pedesetih i šezdesetih godina XIX veka, v.: D. T. Strašimirov, Istorija na April-

Tokom pedesetih pa sve do pred kraj šezdesetih godina XIX veka, konzervativno orijentisan politički list, »Novice«,⁴ bile su nesumnjivo Slovencima najvažniji informator o političkim zbivanjima u Sloveniji i u svetu. Valja istaći to, da su »Novice«, s vremena na vreme, tokom pedesetih godina XIX veka, objavljivale kratka saopštenja o prilikama u Bugarskoj, prožeta iskrenim simpatijama prema bugarskom narodu i njegovoj borbi za oslobođenje od turske vlasti. Ta bezrezervna naklonjenost, kako nam izgleda, prouzrokovala je, katkada, hiperbolisanje uspeha bugarskih boraca pa, čak, i navođenje u pomenutom slovenačkom listu njihovih borbenih akcija protiv turske vojske, koje nisu ni bile izvedene. Kratka saopštenja o događajima u Bugarskoj, često uopštena i sadržajno nedovoljno određena, »Novice« su, uglavnom, objavljivale u rubrici »Novičar iz raznih krajev« ili, pak, u toj istoj rubrici s nazivom »Novičar iz mnogih krajev« ili »Novičar iz domaćih in tujih dežel«. No, i pored toga, Slovenci su mogli i iz tih informacija izvući zaključak da se radi o nacionalnooslobodilačkom pokretu bugarskog naroda, u kome su se smenjivale plima i oseka. Niže navedeni primeri će, kako mislimo, ovu konstataciju verifikovati. Tako je u »Novicama«, u broju od 3. jula 1850, kratko rečeno da se Bugari bune, ne toliko protiv sultana koliko protiv nižih činovnika, koji ih bespoštedno ugnjetavaju,⁵ a dvadeset dana docnije, u ovom listu je kratko navedeno kako, navodno, u Bugarskoj još traje ustanak, dok je u broju od 7. avgusta navedeno da se je u Bugarskoj narod smirio, »jer mu je turski vladar obezbedio više olakšica«. Krajem avgusta 1852, u ovom listu je zabeleženo da je u Jedrenu zapaljeno »oko 300 koliba, do čega je došlo usled mržnje naroda prema turskom vladaru«, a krajem decembra je, u rubrici »Ogled po svetu«, objavljen kratak članak s naslovom »Slovani na Turškem«, u kome je dominantna misao da je za svo vreme bitisanja nezavisne bugarske države bila prisutna nesloga u vladajućim krugovima, kakav je slučaj bio i u Srbiji, što je omogućilo Osmanlijama da pocepane i zavade balkanske narode pokore i da ih potom, radi odsustva jedinstva akcije u nacionalnooslobodilačkom pokretu, održe stolicima pod svojom vladavinom.⁶ Početkom juna 1853, u »Novicama« je navedeno kako je između bugarskih i grčkih listova, koji su tada izlazili u Carigradu,⁹ došlo do »oštre svađe, koja najavljuje neprijateljstvo između Bugara i Grka«, što turske vlasti ne samo da toleriraju već i podstiču, pošto turskoj vladi očigledno koristi bugarsko-grčki prepir, dok je krajem tog meseca kratko rečeno:

skoto vstazanie, tom I, Plovdiv, 1907, str. 3—93; K. Todorov, Politička istorija savremene Bugarske, Beograd, 1938, str. 28—31; M. Dimitrov, Nacionalno-revolucionno dvizhenie, Istoriya na Bŭlgariya v dva toma, tom prvi, Bŭlgarska akademija na naukite, Institut za bŭlgarska istoriya, Sofiya, 1964, str. 391—418; N. Todorov, Aprilskoye vostanie 1876 g. v Bŭlgarii i jevo mesto v vostochnom krizise, Medunarodni naučni skup povodom 100-godišnjice ustanka u Bosni i Hercegovini..., (tom II), str. 177—179.

⁴ koje su izlazile u Ljubljani od 1843. do 1902, jedanput nedeljno, izuzev razdoblja od 1852. do 1873, kada su izlazile u sedmici dva puta. Sve do pred kraj šezdesetih godina prošlog veka, kada je broj slovenačkih listova osetno povećan, »Novice« su bile vodeći politički list na celokupnom slovenačkom etničkom području. Borile su se naročito za uvođenje slovenačkog jezika kao nastavnog predmeta u svim školama na području Slovenije. Naročito značajan doprinos dao je ovaj slovenački list na području nacionalnog preporoda Slovenaca (up.: Dr. J. Šlebing, Slovenski časniki in časopisi, Bibliografski pregled od 1797—1936, Razstava slovenskega novinarstva v Ljubljani 1937, Ljubljana, 1937, str. 5; S. Mihelič, Kmetijska družba in ustanovitve »Novice«, Slavistična revija, I, Ljubljana, 1948, str. 27—58).

⁵ o čemu tamo stoji doslovno ov: »Kojaj so se Bosnjaki nekoliko pomirili, so se Bolgari na noge postavili. Sliši se, da Bulgarci se ne puntajo toliko zoper turskega cara, kakor zoper nižji vradnike; ki jih na vso moč stiskajo« (»Novice« 27, 3, VII, 1850, str. 114). Nepoznati autor ove kratke informacije, kad uzgredno govori o prilikama u Bosni, ima u vidu pobunu bosanskih begova protiv reformnih poteza sultana, Abdul Medžida, protiv kojih je, po nalogu Porte, Omer-paša Latas otpočeo 1850. vojni pohod, te do 1851. slomio moć bosanske begovske oligarhije (Dr. V. Popović, Istočno pitanje, Istorijski pregled borbe oko opstanka Osmanlijske carevine u Levantu i na Balkanu, Beograd, 1928, str. 119—121).

⁶ Up.: »Novice« 27, 31, 32 od 3, 31, VII i 7. VIII 1850, str. 114, 132, 136.

⁷ što se ne bi moglo akceptirati kao posve tačno. Radi se o požarima koji su, uglavnom, stihijno izbijali u predgrađima Carigrada, Jedrena i Smirne skoro svake godine, gde su bile drvene kuće, zbog čega i lako zapaljive. Ti požari su bili jedan od uzroka za narezivanje bugarskom narodu novih i teških poreskih nameta od strane turskih organa vlasti, s namenom da nadoknade ogromnu materijalnu štetu stihijom prouzrokovanu. O tome profesor Hristo Gandev doslovno, u lapidarnoj formi, ističe ovo: »Pri vsvaki goljam požar v Carigrad, Odrin, Smirna i drugi gradove, v koito izčežvali celi kvartali, otnovno bŭlgarskoto naselenie plaščalo, i to vednaga, za da bŭdat obezšteteni i podpomognati postradatelie. Takiva stihijni požari izbuhvali v drvenite gradovi počti vsaka godina. I nikoj ne znael prez koj mesec vlastite šče poiskat po 50—100 groša ot domakinstvata« (H. Gandev, op. cit., str. 13—14).

⁸ Up.: »Novice« 69, 103 od 28. VIII i 25. XII 1852, str. 276, 410—411.

⁹ što nije sasvim tačno, jer je u to vreme u turskoj prestonici izlazilo samo bugarski list »Carigradski Vestnik« od 1848. do 1862. i kasnije list »Bŭlgarija« od 1859. do 1863, koji su, uglavnom, bili prosvetiteljskog smera (Bŭlgarska enciklopedija, Izdatelstvo na Bŭlgarskata akademija na naukite, Sofija, 1974, str. 616).

»U Bugarskoj su Turci prema hrišćanima opet počeli strahovito postupati.«¹⁰ U rubrici »Ozir po svetu«, krajem novembra 1853, objavljen je u »Novicama« sastav s naslovom »Narodi po Turčiji«, u kom je istaknuto, kako u evropskom delu turske ima oko 6,400.000 Slovena, koji čine tamo većinu stanovnika, od čega otpada na Bugare »blizu 4,000.000«, potom je Srba, računajući i one koji žive u Srbiji, »oko 1,162.000«, i Bosanaca, koji žive između Jadranskog mora i reka Une, Save, Drine i Ibra, »ima do 180.000«, dok je u ovom listu, početkom treće dekade marta 1854, navedeno samo ovo: »U Bugarskoj i u Bosni priprema se buna.«¹¹

Poznati slovenački nacionalni radnik, vatreni pristalica narodnog preporoda i politike slovenske solidarnosti, sakupljač slovenačkih narodnih pesama i pisac etnografskih i filoloških članaka, Matija Majar, napisao je duži članak s naslovom »Kristijani v Turčiji«, koga su »Novice« objavile u drugoj polovini avgusta i početkom septembra 1856. u nekoliko nastavaka. Kako je u uvodnom delu svog sastava Matija Majar naveo, glavna mu je namera da posredstvom ovog rada upozna slovenačku javnost sa istorijskim razvojem srednjovekovne bugarske i srpske države od doseljenja na Balkansko poluostrvo Srba i Bugara. Nakon isticanja, uz obrazloženje, da su do potpadanja pod tursku vlast, u odnosu na druge jugoslovenske narode, Bugari i Srbi imali najduže vremena nezavisne države, Matija Majar je u kondenzovanoj formi prezentirao istoriju srednjovekovne Bugarske i Srbije do 1389. godine, tj. do kosovske bitke, uz naglasak da su Bugari i Srbi potom potpali pod tursku vlast, do čega je došlo, najvećim delom, usled nesloge balkanskih feudalnih država.¹² U napisu s naslovom »Naše slovstvo«, objavljenom u »Novicama«, sredinom i krajem prve dekade juna 1857, Matija Majar odlučno zagovara tezu potrebe međusobnog jezičkog zbližavanja Južnih Slovena u smislu postepenog integriranja »ilirskih podnarečja« u jedinstveno ilirsko književno narečje, tj. u srpsko-hrvatski jezik. U prvom delu ovog napisa tretira se pitanje mogućnosti približavanja bugarskog srpskom jeziku. Matija Majar smatra da bi do toga moglo doći, i to bez velikih teškoća. U prilog svog uverenja, on ističe sledeće okolnosti: da su Srbi najmnogoljudnije jugoslovensko pleme sa najsnažnijom književnošću i jezikom »razgovetnim i lako razumljivim«; da Srbi predstavljaju »jezgro jugoslovenskog naroda« sa pismom prihvatljivim za druga jugoslovenska plemena s tim »da se u njemu izvrše manje ispravke«; »Bulgari pod težkim jarmom turskim jedva (kumej) svoje telesno življenje ohraniti mogu, za duševno i književno mogu malo delati, zato se sada ne more mnogo govoriti o njih književnoj slogi. Pride čas i prisejalo bude solnce tudi njim v rodovitnih krajih okolo pogorja Balkana. Bulgarsko narečje bude onda se sbližalo serbsčini i bude s njo splavalo v jedno. Drugače še biti ne more — poarabil ali pogerčil se govor bulgarski gotovo ne bude. Slovniško (leksikalno) je med serbskim i bulgarskim narečjem verlo mala razlika, velika prevelika vendar gramatikalno, ker je bulgarščina izgubila skoro vse kose sklone (casus obliquus), što je bulgarščina nekada zgubila, može si zopet od serpsčine si nekada izposuditi. Ako bi Bulgari tako pisali kakor smo leta 1855 v carigradskom 'Vestniku' bulgarske postavke čitali, ktere je pisal učeni Bulgar Jordan X Konstantinov: onda bi bila sloga bulgarskoga i serbskoga narečja že sada na polo vpeljana.«¹³ Na kraju prvog i u drugom delu svog sastava, da i to uzgredno napomenemo, Matija Majar je naglasio: da su se »u književnom jeziku Srbi i Hrvati sjedinili«; da bi bilo poželjno da Hrvati akceptiraju ćirilicu, »pa bi jugoslovenski jezik bio gotov, a srpsko-hrvatska književna sloga potpuna«; i da su Slovenci još daleko od književne sloge sa Srbima

¹⁰ Up.: »Novice« 44, 52 od 1. i 29. VI 1853, str. 196, 208.

¹¹ Up.: »Novice« 95, 23 od 26. XI 1853, i 22. III 1854, str. 379, 92.

¹² Up.: »Novice« 66, 68, 69, 70, 71 od 16, 23, 27, 30. VIII i 3. IX 1856, str. 264, 272—273, 276—277, 280—281, 285.

¹³ Koliko smo mogli ustanoviti, lingvističke sastave je objavio u »Carigradskom Vestniku«, u turskoj prestonici 1855, osnivač i urednik ovog lista, Ivan Andreev Bogorov (1820—1892), istaknuti bugarski književnik, žurnalista, pedagog i filolog. Nije isključeno da je »Jordan X Konstantinov« bio njegov pseudonim, kojim se služio prilikom objavljivanja svojih radova u »Carigradskom Vestniku« za vreme njegovog izlaženja, 1848—1862, kao i u drugim novinama i časopisima (Enciklopedija »Bulgarija«, tom 1, Izdatelstvo na Bŭlgarskata akademija na naukite, Sofija, 1878, str. 324).

i Hrvatima, pa je potrebno uporno raditi na postepenom prevazilaženju razlika i približavanju slovenačkog srpskohrvatskom jeziku, uz obavezu da Slovenci uče ćirilicu i da u svojim novinama objavljuju što više vesti iz Bugarske, Srbije i Hrvatske, te i da šalju dopise u cilju njihovog objavljivanja u bugarskim, srpskim i hrvatskim novinama.¹⁴

Krajem pedesetih i tokom šezdesetih godina prošlog veka, do četvrtog kvartala te decenije, tj. do pojave i drugih dugotrajnijih političkih listova u Sloveniji, »Novice« su povremeno objavljivale sastave, informišući, posredstvom njih, slovenačku javnost o najvažnijim zbivanjima u Bugarskoj, poentirajući nacionalnooslobodilački pokret bugarskog naroda, s naglaskom da mu je jedini cilj sadržan u zbacivanju turskog jarma i stvaranju nezavisne bugarske države. Pored toga, ovaj list je stavio do znanja svojim čitaocima da je bugarski narod vodio dosta dugotrajnu i upornu borbu za emancipaciju bugarske pravoslavne crkve od grčke pravoslavne crkvene organizacije, što je bio sastavni deo borbe za bugarski narodni preporod. To je dovelo do netrpeljivosti između Bugara i Grka i nemogućnosti stvaranja zajedničke platforme za borbu protiv Turske, što je išlo, na svaki način, u prilog turskim vlastima. Osim toga, »Novice« su nastojale da, objavljivanjem dužih sastava, upoznaju radoznu slovenačku javnost sa prilikama iz geografije i etnografije, koje se odnose na bugarski narod, te i sa bugarskim etničkim granicama. Tome valja dodati, da su Slovenci bili od tada svog jedinog političkog lista, »Novica«, upoznati i o tadašnjim ekonomskim i kulturnim prilikama u Bugarskoj, naravno u najneophodnijoj meri. Tako je u »Novicama«, sredinom marta 1857, navedeno da je u poslednje vreme u Carigradu zaplenjen oveci broj »slovenskih molitvenika«, namenjenih Bugarskoj, zbog toga što su u njima uočene molitve, koje se svode na molbu »da milostivi Bog uništi Tursko Carstvo i dodeli ga pravovernom caru«. ¹⁵ Dalje su »Novice«, drugog dana druge dekade oktobra 1860, objavile saopštenje o tome, da grčki episkopi, iz dana u dan, »sve više dosađuju Bugarima«, koji teže za tim da imaju svoje niže i više sveštenstvo.¹⁶ Kratkotrajni politički list najnaprednijeg dela liberalne struje slovenačkog nacionalnog pokreta, predvođenog Franom Levstikom, »Naprej«, ¹⁷ prvog dana druge dekade avgusta 1863, u rubrici »Važnije dogodbe«, objavio je kratku informaciju, u kojoj je zabeleženo, kao najvažnije, ovo: »Turci su opet počeli ružno postupati sa Srbima i Bugarima. Nije dugo vremena prošlo od toga, kada su trojica hrišćana bili ubijeni na cesti i sudija uzeo u zaštitu ubice. Hrišćani moraju stalno velike poreze plaćati, a ako ne mogu, onda ih zatvaraju u svinjce i ne daju im više dana ništa da jedu«. ¹⁸ Tokom februara, marta i juna 1864, »Novice« su objavile u većem broju nastavaka napis s naslovom »Bolgarska in Bolgari«, u rubrici »Zemlja in narodopisne stvari«. U tom sastavu usredsređena je pažnja na ova pitanja: »opseg bugarske zemlje«, kratak pregled istorije bugarskog naroda, važnija pitanja iz orografije i hidrografije, podaci o klisurama između severne i južne Bugarske i opis gradova i većih naseljenih mesta.¹⁹ U prvom, svakako, najvažnijem delu ovog napisa, koji tretira pitanje »opsega bugarske zemlje«, na bazi dotada postojećih itinerarijuma, etnografskih i geografskih karata, njegov nepoznati autor je etničko prostiranje Bugara smestio na ogromnu teritoriju, koja je skoro posve identična granicama Bugarske određene stipulacijama Sanstefanskog mira od 3. marta 1878. U tom smislu je tamo, kao najvažnije, navedeno da »Bugarska u užem smislu

¹⁴ Up.: »Novice« 45, 46 od 6. i 10. VI 1857, str. 178—179, 183—184.

¹⁵ »Novice« 21, 14. III 1857, str. 84.

¹⁶ »Novice« 41, 12. X 1860, str. 325.

¹⁷ koji je izlazio u Ljubljani, u utorak i petak, od 2. januara do 29. septembra 1863, čiji je saurednik bio istaknuti književnik, vaterini borac za slovenački nacionalni preporod i stvaranje »Ujedinjene Slovenije«, Fran Levstik. Odlučno se zalažući za afirmaciju jugoslovenske solidarnosti i nepoštedno kritikujući germanizatorsku i antijugoslovensku političku orijentaciju bečke vlade i njenih vernih pristalica, ovaj list je zbog toga bio od organa vlasti zabranjen, te je krajem septembra 1863, prestao izlaziti (up.: Dr J. Šleibinger, op. cit., str. 11; J. Logar, Naprej I, Enciklopedija Jugoslavije, 6, Zagreb, 1965, str. 202; F. Gestrin-V. Melik, Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918, Ljubljana, 1966, str. 145).

¹⁸ »Naprej« 64, 11. VIII 1863, str. 258.

¹⁹ Up.: »Novice« 5, 7, 9, 11, 13, 22, 23, 26 od 3, 17. II, 2, 16, 30. III, 1, 8. i 29. VI 1864, str. 38—39, 52, 66—67, 82, 104, 178—179, 185—186, 209—210.

označava zemlju koja leži između Balkana, Srbije, Dunava i Crnog mora. Međutim, u širem, etnografskom smislu, kako ističe nepoznati autor, to područje je znatno veće. Nakon navođenja da se etnička bugarska granica na severu proteže Dunavom, na istoku duž Crnog mora i na jugu do Soluna, prema Grčkoj, »do blizu Egejskog mora«, pisac ovog sastava, s posebnim naglaskom, doslovno navodi ovo: »Od Soluna, u okrugu, kome je sredotočje u Makedoniji, granica se proteže do Ohridskog jezera. Odatle, dalje prema severu, bugarsko etničko područje, sve, do Kosova polja, graniči se sa divljim Siptarima ili Albancima (Arnautima). Od Kosova polja, gde su Bugari pomešani sa Srbima i Siptarima, granica se postojano drži, reklo bi se, bugarske Morave te potom, odskočivši blizu Niša od nje, izbija na Dunav kod Vidina«. Autor ovog sastava ističe još i to, da je teritorija na kojoj žive Bugari dvaput veća od skupne teritorije Češke, Moravske i austrijskog dela Šleske i da, tu i tamo, na području istočno od Makedonije, tj. gornjeg i srednjeg toka reke Marice, postoje »ostrvca naseljena Turcima i na nekim mestima Cincarima, odnosno Rumunima južnog narečja«.²⁰

Pored konzervativnih »Novica«, jedan od starijih slovenačkih političkih listova, »Slovenec«, ²¹ objavio je nekoliko lapidarnih saopštenja o stanju u Bugarskoj, akcentuirajući položaj školstva i mogućnosti narodnog prosvetavanja, u toku 1865, u rubrici »Ptuje države. Turško«. Tako je tamo, u broju od 14. januara, naglašeno da Bugari napreduju, posebno na književnom i ekonomskom području, uprkos smetnjama koje im pričinjavaju grčko sveštenstvo i turske vlasti, u čemu, kako je navedeno u broju od 22. aprila, prednjače grčki episkopi, dok je u broju od 12. jula istaknuto, da Bugari u prosvetnom pogledu imaju dobru budućnost, jer već sada raspolazu sa 200 osnovnih škola, između kojih 80 devojačkih, 20 nižih i 3 više gimnazije.²² Međutim, preposlednjeg dana avgusta, u ovom listu je istaknuto, da Bugari borave u raznim gradovima Evrope, gde se školuju, »ali i odnarođavaju«. Zbog toga je neophodno potrebno da što pre dobiju-svoju Učiteljsku školu, u čemu treba da ih svesrdno pomognu sve evropske države. U tom pravcu naročito treba da budu izdašne slovenske države, pa, takođe, i Austrija, jer bi od takve svoje orijentacije »mogla imati samo koristi na donjem Dunavu«.²³ Godinu dana docnije, u ovom listu kratko je navedeno da se »u tajnosti pripremaju oružani ustanci protiv turske vladavine u Bosni, Bugarskoj i Makedoniji. U tom pravcu se posebno sada intenzivno radi pod uticajem sve vidnijih znakova ustaničkog pokreta Grka na ostrvu Kritu«.²⁴ Konačno, krajem marta 1867, u ovom listu je, u sklopu drugih vesti, navedeno ovo: »Bugari traže od sultana, u prvom redu, narodnu i ustavnu vladu, hrišćanskog kralja, koji bi imao samo bugarske savetodavce«. Na kraju ovog saopštenja je, u smislu komentara, naglašeno: »Tako sada (Bugari) vrše pritisak na Tursku oružjem i molbama«.²⁵

U završnoj fazi slovenačkog nacionalnog preporoda, krajem šezdesetih i u prvoj polovini sedamdesetih godina prošlog veka, pojavljuje se nekoliko novih slovenačkih listova.²⁶ To je uslovalo, da slovenačka javnost, krajem šezdesetih i početkom se-

²⁰ »Novice« 5, 3. II 1864, str. 38.

²¹ koji je izlazio u Celovcu od 14. januara 1865. do 25. aprila 1867, konsekvntno se pridržavajući sledećeg programa: preuređenje Austrije na federativnoj osnovi, zasnovanoj na punoj ravnopravnosti svih naroda. Budući da je list u odnosu na nacionalno pitanje bio vrlo radikalan, to ga vlasnik štamparije, »iz straha od Nemaca«, od 1. maja 1867. nije smeo više štampati (up.: J. Šleibinger, op. cit., str. 12; F. Gestrin-V. Melik, op. cit., str. 145–146).

²² Up.: »Slovenec« 1, 29, 52 od 14. I, 22. IV i 12. VII 1865, str. 4, 115, 208.

²³ »Slovenec« 66, 30. VIII 1865, str. 264.

²⁴ »Slovenec« 69, 29. VIII 1866, str. 278.

²⁵ »Slovenec« 36, 28. III 1867, str. 152. Iako je, dobrim delom, nejasna formulacija o budućnosti bugarsko-turskih odnosa, izražena u ovom saopštenju, posredi je program »Tajnog centralnog bugarskog komiteta« u Bukureštu koga je osnovao Ivan Kasabov, protivnik Rakovskog. On se zalagao za autonomnu Bugarsku, u sklopu Otomanskog Carstva, čiji bi car bio turski sultan (up.: K. Todorov, op. cit., str. 31; M. Dimitrov, op. cit., str. 411).

²⁶ Radi se o sledećim listovima: 1) »Slovenski Gospodar«, izlazio u Mariboru od 16. januara 1867. do 2. aprila 1941, u početku dvaput mesečno, a ubrzo potom jedanput sedmično, konzervativno usmeren; 2) »Slovenski Narod«, organ slovenačkih liberala, jedan od najvažnijih slovenačkih listova, koji je otpočeo izlaziti triput nedeljno u Mariboru 2. aprila 1868, a od 6. oktobra 1872 u Ljubljani, postavši 1. januara 1873. dnevnik, izlazeći sve do 30. aprila 1945, kada je ukinut, zagovarajući, u prvom razdoblju svog izlaženja, borbu za »Ujedinjenu Sloveniju« i jugoslovensku i sveslovensku solidarnost; 3) »Primo-

damdesetih godina prošlog veka, bude znatno bolje obavještena, nego što je bila ranije, o događajima u svojoj zemlji i u inostranstvu. Naravno, to važi i za tadašnja zbivanja u Bugarskoj, vezana za nacionalnooslobodilački pokret bugarskog naroda, za koji su Slovenci ispoljili visok stepen zainteresovanosti. Doduše, kako nijedan od slovenačkih listova nije imao u Bugarskoj svog dopisnika, to su saopštenja o prilikama u toj zemlji preuzimana iz drugih novina, koje su otuda dobijale od svojih korespondenata izvorne izveštaje i objavljivale ih, prvenstveno iz onih čije su redakcije bile bugarofilski orijentisane i sa iskrenim simpatijama pratile napore bugarskog naroda da se oslobodi od turskog porobljivača. Sredinom 1868, slovenačka javnost je od svojih listova bila obavještena o oružanom ustanku u Bugarskoj protiv turske vladavine kao o činjeničkoj okolnosti, uz isticanje ustaničkih pobeda nad turskim snagama. Kako smo ranije naveli, tokom 1868. samo su dve ustaničke čete ubačene iz Rumunije u širi rejon Stare planine, ukupne jačine 127 boraca. Predvođene od vojvoda, Hadži Dimitra i Stefana Karadža, te dve čete su bile razbijene od turskih snaga u borbama od 7–18. jula 1868, u srednjem delu Stare planine. Borbena dejstva ove dve čete su od slovenačkih listova precenjena, usled čega su Slovenci dobili utisak da se radi o masovnom oružanom ustanku bugarskog naroda. U sklopu drugih vesti, »Slovenski Gospodar« je, u rubrici »Politični ogled«, u junu, kratko saopštio da iz Bugarske pristižu vesti »o ustaničkim četama«, pa se može očekivati opšti ustanak,²⁷ a dva meseca docnije, da su »bugarski ustanici više puta pobedili tursku vojsku«, dok je sredinom oktobra navedeno da se je ustanak iz Bugarske raširio u Makedoniju.²⁸ Znatno više podataka o ustaničkom vrenju u Bugarskoj tokom 1868. pruža »Slovenski Narod« kao i o borbenim dejstvima četa Hadži Dimitra i Stefana Karadža, uz nedvosmisleno naglašene simpatije za bugarski narod. Takva saopštenja su objavljivana, mahom, u sklopu drugih vesti u organu slovenačkih liberala, u rubrici »Politični razgled«. Tako je u aprilu u ovom listu navedeno da »bugarski odbori u Rumuniji i Besarabiji nisu raspušteni, već čekaju pogodno vreme da bi svoje namere realizovali«, a mesec dana docnije, tamo je rečeno »da u Bugarskoj malaksava marljivi bugarski narod pod teretom svirepih poreskih opterećenja«, dok je sredinom juna u ovom listu rečeno da, sudeći po stalnom povećavanju ustaničkih četa, u Bugarskoj predstoji opšti oružani ustanak u cilju oslobođenja bugarskog naroda od turskog ropstva.²⁹ U broju od 1. avgusta, u ovom listu je naglašeno da su vesti iz Bugarske kontroverzne, pri čemu je sigurno da je nekoliko ustaničkih četa ubačeno u Bugarsku, »koje su mnogo štete pričinile turskom osvajaču«. U nastavku je navedeno kako neki misle da će se u širem rejonu Stare planine prikupljati bugarske ustaničke čete, »čekajući da se u Srbiji što zapali«. Navedeno je još i to, da će velike sile raditi u pravcu očuvanja mira na području

rec«, u Trstu od 1. januara do 31. decembra 1871, dvaput mesečno, kao organ slovenačkih liberala u Trstu i pobornik »jugoslovanskog programa«; 4) »Soča«, u Gorici od 31. marta 1871. do 29. januara 1915, izlazila dvaput mesečno do 1872, kada postaje sedmični list do 1892, otkada izlazi dvaput sedmično, a od 1907. tripit, u svojstvu organa gorickih liberala, zagovarajući borbu za »Ujedinjenu Sloveniju«; 5) »Slovenec«, u Ljubljani od 14. oktobra 1873. do 11. jula 1883. tripit nedeljno, a otada pa do kraja izlaženja, 4. maja 1945, svaki dan sem nedelje i praznika kao najvažniji list slovenačkog klerikalizma; i 6) »Edinost«, u Trstu od 8. januara 1876. do 4. septembra 1928, dvaput mesečno do 7. januara 1880, kada postaje sedmični list, a od 1. jula 1882. dvaput nedeljno, od 2. januara 1894. tripit sedmično u šest izdanja, od 2. aprila 1898. dvaput na dan, a od 1900 pa do kraja izlaženja jedanput dnevno, zagovarajući, kao organ slovenačkih liberala u Trstu i okolini, borbu za stvaranje »Ujedinjene Slovenije«, naročito u prvom periodu svog bitisanja. — Pored navedenih slovenačkih listova, u Ljubljani su izlazila na nemačkom jeziku sledeća dva lista: 1) »Laibacher Zeitung« od 1778–1918, kao nedeljni list do pedesetih godina prošlog veka, a potom kao dnevnik, striktno zagovarajući politiku bečke vlade; 2) »Laibacher Tagblatt« od 4. avgusta 1868. kao dnevnik do 1880, a otada u Gracu jedanput sedmično do prestanka izlaženja, 29. jula 1893, kao organ domaćih Nemaca i najizrazitiji protivnik slovenačkog nacionalnog pokreta (up.: J. Mal, Zgodovina slovenskega naroda, najnovija doba, Celje, 1928, str. 1024; F. Erjavec, Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem, Ljubljana, 1928, str. 12; Dr. J. Seibinger, op. cit., str. 13–14, 17–18; M. Salamun, Slovensko primorsko časopisje, Zgodovinski pregled in bibliografski opis, Koper, 1961, str. 35–36, 43–45; F. Vatovec-B. Teply, Stoletnica »Slovenskega Naroda«, Maribor, 1968, str. 5–38; P. Luković, Stalište Slovencev do vstaje v Hercegovini in Bosni in do bosansko-hercegovačkog vprašanja u letih 1875–1878, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Dela 19, Zgodovinski inštitut Milka Kosa 6, Ljubljana, 1977, str. 17–18, nap. 19–25).

²⁷ o čemu tamo, u lapidarnoj formi, stoji ovo: »Na Bolgarskem vsak dan bolj in bolj kipi, od vseh strani dohajajo glasi o upornih četah in videti je, da bi se zdaj res znal začeti občni punt« (»Slovenski Gospodar« 25, 18, VI 1868, str. 100).

²⁸ Up.: »Slovenski Gospodar« 25, 34, 42 od 18. VI, 20. VIII i 15. X 1868, str. 100, 136, 172.

²⁹ Up.: »Slovenski Narod« 8, 23, 31 od 18. IV, 23. V i 13. VI 1868.

Dunava, uz sarkastičan dodatak kao komentar: »Zaista je sreća za narode da imaju tako dobre zaštitnike«. ³⁰ Pet dana docnije, organ slovenačkih liberala saopštio je svojim čitaocima da se ustanak protiv turske vladavine u Bugarskoj širi, jer je »u bici kod Svištova poginulo 72 turska vojnika«. Navedeno je još i to, da su turski vojnici posekli glave devetnaestorici Bugara, uprkos tome da se nisu pridružili ustanicima, te ih u vrećama poslali paši u Ruščuk. Na kraju ovog saopštenja, uz primetnu dozu neslaganja, navedeno je ovo: »Diplomatija se svesrdno zalaže za ugušenje bugarskog ustanka. Austrija, kako pišu, ima zadatak da posreduje između Bugara i Turaka«. ³¹

Pridajući veliki značaj eventualnom masovnom ustanku bugarskog naroda protiv turske vladavine, organ slovenačkih liberala je dao znatan publicitet borbenim dejstvima, u julu 1868, u Staroj planini, u širem rejonu donjeg toka reke Jantre, dvema iz Rumunije ubačenim bugarskim ustaničkim četama, predvođenih od vojvoda, Hadži Dimitra i Stefana Karadža, protiv turskih snaga. On je to učinio, najverovatnije zbog toga što je bio uveren da će iz tih borbenih akcija rezultirati opštenarodni antiturski bugarski ustanak. Radi toga, kao i da bi što više zainteresovao svoje mnogobrojne čitaoce za tekuće i predstojeće znatno uzbudljivije događaje u Bugarskoj, na koje je ovaj list gotovo sa sigurnošću računao, organ slovenačkih liberala je, na početku druge dekade avgusta, objavio napis s naslovom »Upor na Bolgarskem«. U tom sastavu, preuzetom iz bečkog lista »Wanderera«, koji je bio naklonjen Bugarima i njihovoj borbi za oslobođenje od turske vladavine, gajeći simpatije i prema drugim jugoslovenskim narodima i njihovoj težnji za oslobođenje od tuđinske vlasti, naveden je sadržaj dva privatna pisma o prvoj borbi bugarske ustaničke čete, početkom jula 1868, kod sela Karaisena, između Svištova i Trnova. U prvom pismu, ³² za koje se kao ni za drugo ne navodi ime sastavljača, iz Svištova od 20 (2. jula) juna 1868, navedeno je da je 19 (1. jula) juna oko 11 sati prispela »dobro naoružana četa« bugarskih ustanika, jačine oko 250 ljudi, u selo Karaisen, koje je udaljeno 5—6 km od Svištova. »En oddelek te čete je šel v turško pristavo Hagi Emina, kjer so kavo pili ter se razgovarjali. Oni so izrekli, da niso zločinci ali hajduki in da so se samo za to na upor vzdignili, da bi od vlade izbojevali pravice, ktere bodo po volji tudi onim Turkom, ki med Bolgari stanujejo. Tako je Emina sam pripovedoval pred mesnim poglavarstvom. Ta Turk, prepričan o pravičnosti njihovih tirjatev, jim je daroval z največo pripravljenostjo 3 konje in 2 voza, ktere so hoteli oni od njega kupiti. Dobri Turčin ni hotel plačila od njih in jim le reče naj mu konje vrnejo, kader bo stvar dovršena«. Istog dana, u 19 sati, prispela je turska vojska, jačine 150 bašibozuka i 100 nizama, te pristigla ustaničku četv između Bataka i Karaisena, pa potom »zajedno sa oko 1000 Čerkeza i toliko seljaka otpočela strašnu borbu«. Tokom borbe, koja je trajala do 21 sata, ustanici su koristili za odbranu šančeve, koje su Turci opkolili. Međutim, ustanici su probili obruč »i uspeali da pobegnu, tako da su ih Turci izgubili iz vida«. Poginulo je 7 oficira i oko »100 Turaka i Čerkeza«. Na kraju prvog pisma navedeno je ovo: »Ovdašnji Turci su veoma uznemireni. Oni su te noći najmili 200 Bugara da održavaju straže po varoši (Svištovu). Telegrafska veza između Ruščuka i Trnova je prekinuta. Hasan-beg otišao je u Ruščuk da referiše«. U drugom pismu, iz Ruščuka, od 21 (3. jula) juna 1868, navedeno je da su »juče prispele vesti o porazu Turaka blizu sela Karaisena«. Što se tiče gubitaka, navedeno je da je poginulo 200 Čerkeza i 80 zaptija, »a takođe i mnogo seljaka i vojnika«, dok je na bugarskoj strani bilo mrtvih 15 boraca. Kao dopuna sadržaja prvog pisma stoji, da su u Ruščuk dovezli jednog mrtvog i jednog zarobljenog Bugarina, »nekog pop Stefana«. Za njega je rečeno da je u toku borbe ubio zapovednika zaptija, uzjahao njegovog konja i ubio nakon toga 15 Turaka, »kako pričaju sami Turci koji su u borbi učestvovali«. Iza toga se pop Stefan odvojio od čete, pa su ga iz zasede napala dvojica zaptija, »živog ga

³⁰ »Slovenski Narod« 51, 1. VIII 1868.

³¹ »Slovenski Narod« 53, 6. VIII 1868.

³² »Slovenski Narod« 55, 11. VIII 1868.

ihvatili i odveli u Ruščuk, gde su ga u prisustvu francuskega diplomatskega konzula sasušali«. Kod njega je našeno 100 metaka i 20 oka baruta.« Upitan, šta je hteo s barutom, odgovorio je: 'To je stvar ustanika'. Pričaju, da su kod njega pronašli u više primeraka revolucionarnu proklamaciju u kojoj, pored ostalog, stoji i ovo: 'Bugari neka ne čekaju, da ih Rusija oslobodi, već sami treba da to učine, računajući na sopstvene snage'». ³³ Nastavljajući da obaveštava slovenačku javnost o borbenim dejstvima bugarskih ustaničkih četa Hadži Dimitra i Stefana Karadža i hiperbolišući njihov uspeh, organ slovenačkih liberala je, sredinom avgusta 1868, pozivajući se na primljenu vest iz Bugarske od 3. avgusta, saopštio svojim čitaocima: »Iz Bolgarske se 3. t. m. (3. avgusta 1868, m. pr., P. L.) poroča: Mehmed paša se je predvečerašnjem nesrečno bojeval z uporniki pod zapoveljništvom Hadži Dimitrija. 400 upornikov je pridrl iz Gabrovskih gozdov in bi si bili skoraj napadaje pri svojili mesto Gabrovo, kjer je imel Mehmed paša svoje glavno ležišče. Uporniki so si vplenili smodnika in živeža. Tako se Turkom navadno godi, vendar pa njihov poveljnik večno v Carigrad sporoča: 'Upornike sem do zadnjega moža vničil' in drugič ravno tako, kakor da bi iz tal rasli«. ³⁴ Zadnjeg dana druge dekade avgusta, kratko je saopšteno kako iz Bugarske pristižu »svaki dan vesti o novim borbama između ustanika i Turaka«. To je ponovljeno i u broju od 8. septembra, uz dodatak: »formiraju se nove ustaničke čete, pa je ustanak još uvek u stalnom porastu«, što potrjuje »nedavno vođena krvava borba iz koje su dovezli u Ruščuk 20 kola mrtvih i ranjenih Turaka«. ³⁵ Zadnjeg dana prve dekade septembra, objavio je organ slovenačkih liberala dosta opširno saopštenje: »Začasna bolgarska narodna vlada je izročila v Carigradu bivajočim zastopnikom evropskih velemoči spis, v katerem stanje bolgarskega naroda natanko opisuje. Tu beremo: Od pariške pogodbe sem je bolgarsko ljudstvo vsa mirna sredstva rabilo in porabilo da bi turško vlado preprosilo, naj bi se mu njegova prebridka in neprenesljiva osoda zboljšala. Bolgarsko ljudstvo je vselej svojo udanost pokazalo, ko je bila država v največi nevarnosti, in je vedno sultanovem prestolu zvesto ostalo. In vendar je gledal sultan neprenehoma nevoljno in skoraj sovražno ta narod, ki ima absolutno večino med evropsko-turškimi narodi ker šteje 6 mil(ionov) ljudi. Kar hoče Njegovo veličanstvo po sili na Bolgarskem prenaresjati, ni le sploh današnjemu času in njegovim tirjavam nasprotno, ampak naravnost v to namenjeno, narodna in verska čutila bolgarskega ljudstva ob nič deti. Davki so dvakrat, tudi štirikrat ko nekda. Verske pravice so se zaničevale in z nogami gazile, 11 let zaničljivo odbijale prošnje, naj se zopet ustanovi bolgarska hijerarhija. Narodna šola se sistematično preganja. Grozovite napake turškega pravosodja in drugih upravnih oddelkov so razstili in vsak dan veči postajali. To so najglavnejši razlogi bolgarske ustaje. Bolgarom se res ni čuditi! Na Balkanu stoji že zdaj 4000 upornikov, in jim še vsak dan novi oboroženci dohajajo«. ³⁶ Konačno, u broju od 12. septembra ovog lista, istaknuta je tvrdnja o formiranju na Balkanu »Privremene narodne bugarske vlade«, a šest dana docnije, da je bugarski ustanak u usponu i da »ustanici nanose Turcima česte poraze, pošto ovi nisu u stanju da dođu sa ustanicima u neposredni borbeni dodir, jer bugarski borci imaju pametne vođe i izvršno su snabdeveni novcem i oružjem«, dok je krajem prve dekade oktobra u ovom listu istaknuto, u sklopu drugih vesti, da se je bugarski ustanak proširio na teritoriju Makedonije, »jer su se ustanički odredi prikupili na Maleškim planinama, našto Turci reaguju naoružavanjem muslimanskog stanovništva i odašiljanjem krupnih kontingenata redovne vojske preko Balkana, gde ustanici imaju skloništa«. ³⁷

³³ »Slovenski Narod« 55, 11. VIII 1868.

³⁴ »Slovenski Narod« 56, 13. VIII 1868.

³⁵ Up.: »Slovenski Narod« 59, 67 od 20. VIII i 8. IX 1868.

³⁶ »Slovenski Narod« 68, 10. IX 1868.

³⁷ Up.: »Slovenski Narod« 69, 72, 80 od 12, 18. IX i 8. X 1868. — Kako navodi akademik, Mihail Dimitrov, dve ustaničke čete Revolucionarnog komiteta Ivana Kasabova, protivnika Georgi Rakovskog, pod zapovedništvom vojvoda Hadži Dimitra i Karadža Stefana, jačine oko 125 boraca, prešle su iz Rumunije preko Dunava na teritoriju Bugarske, u rejonu ušća reke Jantre u Dunav, 6/18. jula 1868. Njihov zadatak je bio da dignu sveopšti ustanak u Bugarskoj u cilju zbacivanja turskog jarma, formiranja

Na osnovu navedenog, što se tiče stava Slovenaca prema nacionalnooslobodilačkom pokretu bugarskog naroda pedesetih i šezdesetih godina prošlog veka, u cilju oslobođenja od turskog ropstva i stvaranja sopstvene državne zajednice, može se zaključiti sledeće: da su do 1868. Slovenci bili, s vremena na vreme, obaveštavani o događajima vezanim za borbu bugarskog naroda protiv turskog ropstva, ali nedovoljno, budući da su o tome informacije dobijali iz tada jedino postojećeg slovenačkog političkog lista, »Novica« i kratkotrajno izlazećeg, »Slovenca«; da je slovenačka javnost od 1868. godine, naročito radi pojave organa slovenačkih liberala, »Slovenskog Naroda«, koji je već od svojih prvih brojeva, koji su se pojavili u Mariboru u aprilu 1868, izlazio triput nedeljno, bila znatno bolje obaveštena o nacionalnooslobodilačkoj borbi bugarskog naroda; i da su Slovenci prema bugarskom nacionalnooslobodilačkom pokretu u to vreme zaista gajili iskrene simpatije, čemu služi kao veoma ubedljiv dokaz činjenička okolnost što je »Slovenski Narod«, tokom 1868. godine, objavljivao saopštenja o borbama i poredama bugarskih ustanika nad turskim snagama kojih, faktično, nije bilo.

Slovenačka javnost i bugarski nacionalnooslobodilački pokret u prvoj polovini sedamdesetih godina XIX veka i starozagorski ustanak, krajem septembra 1875. godine

Pod vođstvom Vasil Levskog i Ljubena Karavelova obrazovan je u Bukureštu 1869. »Balgarskija revolucionen centralen komitet (BRCK)« sa zadatkom da radi na dizanju opštenarodnog oružanog ustanka u Bugarskoj, u cilju oslobođenja od Turaka. Potom je Levski organizovao gustu mrežu revolucionarnih komiteta u Bugarskoj, 1870—1872, kao i »Privremeno pravitelstvo v Balgarija« u gradu Loveču sa zadatkom da rukovodi revolucionarnim komitetima. Sultanovim fermannom od 27 (11. marta) februara 1870, osnovana je prva samostalna opštebugarska nacionalna institucija, Bugarski egzarhat. Na opštoj skupštini BRCK-a 1872. prihvaćeni su program i statut, uz prisustvo razlika. Revolucionarno-demokratsko krilo, na čelu sa Vasilem Levskim, težilo je likvidaciji turske feudalne vladavine revolucionarnim putem. Međutim, radikalno-buržoasko krilo, na čelu sa Ljubenom Karavelovim, ispoljilo je kolebanje i zalagalo se za ublažavanje niza tačaka programa BRCK-a. No, Levski je bio uhvaćen od turskih vlasti i kažnjen smrtnom kaznom 1873. Tokom 1874. izabrani su novi članovi BRSK-a, u koji su ušli Karavelov i istaknuti pesnik i revolucionar, Hristo Botev, koji je došao na čelo ove organizacije izborom na skupštini iste, u Bukureštu, 8. avgusta 1875. godine.

Privremene bugarske vlade i dostavljanja Porti zahteva da prizna Bugarskoj autonomiju, time što bi ona imala svoju vladu i druge organe vlasti, dok bi sultan istovremeno bio car Turaka i Bugara. Dalje je akademik, Mihail Dimitrov, posebno istakao da su navedene dve bugarske ustaničke čete vodile žestoke borbe protiv višestruko nadmoćnijih turskih snaga. On ističe, bez preciziranja datuma, da su ustanici Hadži Dimitar i Karadža Stefana vodili ove borbe: prvu kod sela Karaisena, gde su ustanici uspjeli da, noću, probiju neprijateljski obruč i povuku se; drugu u rejonu Malkata gora, gde su borci uspjeli, takođe, da se probiju iz obruča; treću kod sela Višovgrada, nakon koje je u dve čete ostalo 68 boraca, od kojih su mnogi bili ranjeni; i četvrtu »boj pri Karadere, Sevljevsko, deto četa ta bila razbita. St. Karadža bil težko ranen i zaloven ot Turcite. Toj bil otkaran v Turnovo, a ot tam v Ruse, deto počinal od ranite st. Za da splašat bulgarite, turcite go okačili mrtov na besilkata«. Nakon toga su 40 ustanika, pod vođstvom Hadži Dimitra, prispeli za nekoliko dana na vrh Buzludžu, u Staroj planini, gde su prilikom obeda od neprijatelja opkoljeni, 18/30. jula 1876. U neravnoj borbi sa oko 700 vojnika redovne turske vojske, koja je trajala tri i po časa, »počti vsiškite četnici bili izbiti. Tuk zaginal i Hadži Dimitar«. — Valja reći da je očigledno neslaganje što se tiče prelaska preko Dunava iz Rumunije u Bugarsku pomenute dve bugarske ustaničke čete i njihovog prvog oružanog sukoba sa turskim snagama kod sela Karaisena. U pismu iz Svištova sa pogrešnom oznakom razlike između julijanskog i gregorijanskog kalendara: »20 junija (3 julija)«, treba, kako je opštepoznata razlika u XIX veku 12 dana, da glasi: 20 (2. jula) juna, a takođe i u pismu iz Ruščuka sa oznakom datuma: »21 jun (4 jul)«, a treba: 21 (3. jula) juna, navedeno je da je 250 ustanika prešlo Dunav, 19 (1. jula) juna oko 11 sati blizu Svištova i da su, tog istog dana, ustanici naneli poraz turskim snagama kod sela Karaisena, u borbi koja je vođena od 19. do 21. časa. Kako smo rekli, akademik, Mihail Dimitrov, ne navodi datum borbe, ali, sasvim određeno, ističe da su dve ustaničke čete prešle Dunav i stupile na bugarsko tle 6. jula 1868. po julijanskom kalendaru. Postoji mogućnost da je redakcija »Slovenskog Naroda« napravila grešku u dataciji pri preuzimanju teksta dva pomenuta pisma iz »Wanderera« ili je, možda, taj propust usledio kod tog bečkog lista ili, pak, kod autora pisama. Ovome valja dodati, da je organ slovenačkih liberala, umesto da informiše svoje čitaoce o porazu Hadži Dimitrovih ustanika, obavestio ove, u broju od 13. avgusta, o pobedi 400 bugarskih ustanika, »pod zapovedništvom Hadži Dimitrija«, nad turskim snagama, 20 (1. avgusta) jula 1868, kako smo ranije naveli (up.: »Slovenski Narod« 55, 56 od 11. i 13. VIII 1868; M. Dimitrov, op. cit., str. 417—418).

Pod uticajem izbijanja ustanka raje u Hercegovini, 9. jula 1875. i u Bosni, u drugoj polovini avgusta iste godine protiv turske vladavine, članovi BRCK-a u Bukureštu radili su, krajem leta i početkom jeseni 1875, na pripremama svenarodnog antiturskog ustanka u Bugarskoj, te krajem avgusta, doneli odluku o dizanju masovnog oružanog ustanka u Bugarskoj. U tu svrhu bugarska teritorija je podeljena na tri revolucionarna okruga: Trnovski, Lovečki i Starozagorski. Odlučeno je da ustanak počne 15/27. septembra 1875. BRCK, krajem avgusta 1875, poslao je okružnicu bugarskom narodu, pozivajući ga na oružani ustanak. Uskoro, zatim, prešlo je nekoliko članova BRCK-a u Bugarsku, u cilju organizacije agitacije u narodu za dizanje na ustanak. U tom pravcu radeno je u starozagorskom i čirpanskom kraju: te i u Plovdivu i Slivenu. Međutim, pripreme za oružani ustanak su vršene brzo i nesistematski. Osnovna slabost u ovom radu ispoljila se u neobezbeđivanju oružja i municije i neplanskom radu revolucionarnih komiteta i međusobnoj slaboj povezanosti. Sve to, a naročito nedostatak oružja i oružane opreme, dovelo je do neodziva naroda na poziv da pristupi oružanoj borbi. Tako, prilikom objavljivanja ustanka, 16/28. septembra 1875, iz Stare Zagore je izašla mala ustanička četa na čelu sa Georgijem Ikonovim, koja uspeva da podigne narod okolnih sela na oružje, a potom se rastura. Malobrojni ustanici, koji su prispeli iz sela, nisu mogli da se povežu sa rukovodiocima iz gradova. Zbog toga je samo od jednog njihovog dela formirana mala ustanička četa, predvođena od Rusia Bakardžija, koja se, posle čarke kod sela Elhova sa bašibozučkom jedinicom, razbežala. U isto vreme je u Rusenskom okrugu formirana Červenovodska, a u Šumenskom okrugu Šumenska ustanička četa, koje su se, ubrzo zatim, isto tako rasturile. Turske vlasti, doznajući od čorbadžija za pripreme oružanog ustanka, blagovremeno su prikupile jake bašibozučke snage, koje su, krajem septembra i početkom oktobra 1875, intervenisale i veći broj ustanika pohvatale i poubijale, dok ih se mali broj spasao bekstvom.³⁸

Iako tokom 1869. i početkom sedamdesetih godina prošlog veka nije bilo na bugarskoj teritoriji ustaničkih borbenih akcija, slovenačka javnost se i nadalje interesovala za zbivanja u Bugarskoj. Do toga je došlo otuda, jer su Slovenci, posredstvom svojih listova, ipak bili obavješteni o najneophodnijem što se tiče nacionalno-oslobodilačkog pokreta, predvođenog od BRCK-a na čelu sa Levskim i Karavelovim. U tome je prednjačio »Slovenski Narod«, koji je u saopštenjima, objavljenim u rubrici »Politični razgled«, ispoljio neskrivenu simpatiju prema bugarskom narodu, usled čega je preveličavao događaje u Bugarskoj, vezane za borbu protiv turske vladavine. Kako mislimo, niže nekoliko navedenih primera utemeljiće ovu konstataciju.

Sumnjajući u istinitost vesti, koje su doneli neki mađarski listovi, o malaksavanju bugarskog nacionalnooslobodilačkog pokreta, »Slovenski Narod«, u broju od 9. januara 1869, nakon svoje primedbe da mađarski listovi obmanjuju javnost, saopštio je: »Tudi na Bolgarskem rogovili Romanija ali za prav Rusija. Te dni je bil izvanreden zbor pri Bratianu, kterege so se vdeležili samo Bolgari, sklepało se je o novem upor na Bolgarskem in se nasvetovala sredstva, s kterim bi se upor lahko že ta mesec pričel. Konečno se je sklenilo poslati poslanca v Atene, ki bi se imeli dogovoriti o skupnem postopanju proti Turčiji.«³⁹ Zatim je, u broju od 1. juna, u ovom listu, kratko saopštena vest o znatnom pojačanju, u živoj sili i vatrenim sredstvima, turskih garnizona u gradovima i varošima na donjem Dunavu, uz naglasak da time turske vlasti upozoravaju Bugare da ih ne mogu iznenaditi, a nešto više od mesec dana docnije, istaknuto je: »Iz Bolgarskega se piše, da se zopet zbirajo uporniki. Znan vodnik Hagi Dimitri se je iz gor prikazal s svojim krdelom pri

³⁸ Opširnije o bugarskom nacionalnooslobodilačkom pokretu u prvoj polovini sedamdesetih godina XIX veka, pripremama starozagorskog ustanka, njegovom toku i ishodu, v.: D. T. Strašimirov, op. cit., tom I, str. 94-223; M. Dimitrov, op. cit., str. 419-451; K. Todorov, op. cit., str. 31-35; H. Ganchev, op. cit., str. 5-81; K. Kosev, Idejno-politički i organizacionni predpostavki za vstaničstvo, Istorija na Aprilskoto vstanie 1876, Sofija, 1976, str. 121-160; D. Dojnov, Izostrane na istočnite kriza i narastivane na revolucionni podem na Balkanite - 1875 g., Istorija na Aprilskoto vstanie 1876 ..., str. 161-222.

Gabrovem. Turki so hitro tjekaj položili zdato vojsko.⁴⁰ 10. avgusta konstatovana je pojava novog političkog lista u Bukureštu, »Otečestva«, uz sledeći komentar: »Svakako mora razveseliti svakog Slovena to, što je program ovog lista sveslovenski, pa, prema tome, potpuno odudara od one bugarske stranke koja je dosad čudnovatu politiku vodila.«⁴¹ Neobavešten o pogibiji vojvode Hadži Dimitra na vrhu Buzludži, 18/30. jula 1868, kako je već navedeno, organ slovenačkih liberala je u kratkom saopštenju, objavljenom u broju od 1. marta 1870, obavestio svoje čitaoce: »Iz Bolgarskega se piše ruskemu »Golosu« da se tamošnji Slovanje pripravlja na bližnji boj s Turki. Bolgarski hajduk Hadži Dimitrij, koji je bil na turško povelje v Bukureštu zaprt, je iz ječe ušel in je na čelu oboroženega krđela tovarišev v Balkanskih gorah, od koder kliče svoje rojake naj zgrabijo orožje.«⁴² U trećem, zadnjem delu feljtona pod naslovom »O turških Slavenih«, objavljenog u »Slovenskom Narodu«, u broju od 9. februara 1871, u rubrici »Listek«, nakon napomene da je najvažnija među turskim Slovenima Kneževina Srbija, dok su Bugari najmarljiviji i u etnografskom pogledu najznačajniji, ali i »najmirniji« narod, nepoznati autor je istakao: »Pri tej priloznosti bodi omenjeno, kako sodijo tujci o Bolgarih. Že gore je bilo iz nekega angličanskega pisatelja omenjeno, da se njemu vidijo Bolgari jako mirni in delavni in obrtni. Ravno to lastnost bolgarskega naroda zasmehujejo drugi potniki, kterim se Bulgarin vidi suženskega duha in pravo nasprotje divjemu in samosvestnemu Arnavtu. To je ravno ona nevarna lastnost vseh slavenskih plemen, da so premeški, premiroljubni, prepohlevni in preponižni. Oni bi lahko v vseh umetnostih miru neskončne vspehe dosegli, ali navadno bivajo med nemirnimi, gospodujočimi sosedmi, kterim se s silo ne vedó uhraniti. Tujci, ki Slavene opazujejo, dobro poznavaajo to slabost in jo sebi v korist upotrebljujejo. Kako različno se turški glavarji (kamaikami) in uradniki proti Bolgarinu in proti Arnavtu obnašajo! Bolgarina, pravi neki potopisec, malo da ne Turki v plug uprezajo in ga kakor sužnja z biči tepó; pred Arnavti pa se poklanjajo do zemljice črne, samo da imajo mir ž njimi. Da so Bolgari in Slaveni turški za blagost samouprave in samostojnost jako sposobni, to je zgodovina našega stoletja že dokazala. Srbini si je v nevarnostih in pogibeljih, pretivših mu od dunajske in carigradske vlade, rešil samostojnost, in državo si osnoval, ktera v vsem veselo in krepko napreduje. Bolgarin nikako molče ne prenaša svojega gnjetenja in jarma, ktere mu Turek in fanarijot nalagata. Vedne ustaje v zabalkanskih selih in mestih so znamenja ne samo tlečega upora, temveč tudi še živega narodnega samosvestja. Tudi srbski prebivalec Bosne in Hercegovine, tlačena in bezpravna »raja« (t. j. čreda), se s ponosom in Turčinu v togoto svojih kraljev spominja pridevaje še častno ime »Srbliin«, kar mu Turčin prepoveduje.«⁴³

Nešto više od dva meseca kasnije, ovaj list je saopštio o svadi između Grka i Bugara u Makedoniji,⁴⁴ a krajem juna, kratko je saopšteno o proglašima, navodno, izdatim od strane »Bugarske vlade«, u kojima se traži od bugarskog naroda novčana pomoć i njeno upućivanje »Tajnom odboru«, u cilju pripremanja za odlučan trenutak, kada će se Bugarska osloboditi od turskog jarma, što je saopšteno i u znatno opširnijem izveštaju, početkom jula, uz isticanje obaveze svakog Bugarina da, »prema svojim mogućnostima, uputi novčani prilog Centralnom revolucionarnom

³⁹ »Slovenski Narod« 4, 9. I 1869.

⁴⁰ »Slovenski Narod« 78, 6. VII 1869. — Ova tvrdnja u vezi Hadži Dimitra je neosnovana, jer je on poginuo, 18/30. jula 1868, kako smo naveli, u borbi protiv turske redovne vojske kod vrha Buzludže, odnosno »Hadži Dimitra«, kako se ovaj stenoviti vrh (1441 m), u šipčensko-trevnenskom delu Stare planine, zove od 1942 (M. Dimitrov, op. cit., str. 418).

⁴¹ Up.: »Slovenski Narod« 63, 78, 93 od 1. VI, 6. VII i 10. VIII 1869). — Kako navodi Dimitar T. Strašimirov, list »Otečestvo« je otpočeo izlaziti u Bukureštu, kao organ »starih«, u julu 1869, zastupajući panslavistički politički koncept. Kao nepokolebljivi borac za stvaranje jugoslovenske države, u kojoj bi svi narodi bili posve ravnopravni, Ljuben Karavelov, predvođa »mladih«, nije odobrio političku orijentaciju »Otečestva«, te je pokrenuo list »Svobodu«, čiji je prvi broj izašao »v septemvriju ili oktombriju — toku dva — tri meseca sledj« »Otečestvo« (D. T. Strašimirov, op. cit., tom I, str. 83—93).

⁴² »Slovenski Narod« 25, 1. III 1870.

⁴³ »Slovenski Narod« 16, 9. II 1871.

⁴⁴ »ker hoté Grki vse bugarske knjige odpraviti iz bugarskih šol«. To neprijateljstvo je sve izrazitiše. Inače, položaj Bugara je, gotovo, identičan stanju u kome se nalaze Slovenci »z edinim razločkom, kar na Slovenskem menda ni tako žive narodne zavesti, da bi svoje pravice, če treba, tudi z orožjem branili« (»Slovenski Narod« 41, 8. IV 1871).

odboru u cilju omogućavanja priprema za oslobođenje od nesnosnog turskog ropstva⁴⁵.

Sa dosta velikim zakašnjenjem, Slovenci su obavešteni o najneophodnijem što se tiče ustanovljenja prve samostalne opštebugarske nacionalne crkvene institucije, Bugarske egzarhije 1870. godine. Naime, tek tokom 1872, organ slovenačkih liberala je, u nekoliko brojeva, o tome obavestio svoje čitaoce, uz isticanje sledećeg: da su Bugari, nakon duže borbe, dobili crkvenu samostalnost, a 16. aprila 1872. »predat je bugarskom egzarhu (najvišem crkvenom dostojanstveniku) sultanov inventiturni berat, koji garantuje Bugarima nezavisnost od grčkog patrijarha«, kako stoji u broju od 18. aprila; da Bugari »vode neprekidnu borbu za samostalnost bugarske pravo; slavne crkve, koja je za njih isto toliko značajna kao što je borba za bugarsku narodnost, jer im grčko sveštenstvo, podržano od turskih vlasti, pričinjava raznorazne zulumе«, kako je istaknuto u broju od 26. septembra; i da je 3. oktobra u Carigradu »Sinod proglasio bugarsku crkvu za oцепljenu (šizmatičku), o čemu je proklamovan akt u fanariotskoj crkvi, uz odbijanje jedino Jerusalimskog patrijarha da potpiše taj dokumenat«, kako stoji od 8. i 10. oktobra.⁴⁶ Koliko smo mogli ustanoviti, od slovenačkih listova jedino je »Soča«, tokom 1872, podsetila slovenačku javnost na nacionalnooslobodilačku borbu bugarskog naroda. Naime, sredinom marta 1872. u organu goričkih liberala je kratko, u hiperbolisanom smislu, navedeno da je buknuo ustanak u Bugarskoj, koji neće prestati dok se ne reši istočno pitanje.⁴⁷

Nastavljajući da obaveštava svoje čitaoce o borbi bugarske pravoslavne crkve za punu emancipaciju od Carigradske patrijaršije, tretirajući ova nastojanja kao značajan doprinos podizanju bugarske nacionalne svesti, organ slovenačkih liberala; u broju od 9. januara 1873, objavio je uvodnik s naslovom »Naši bratje Bulgari«. Tamo je, kao najvažnije, nakon napomene da Bugara ima oko 6 miliona i navođenja kratkih geografskih i istorijskih podataka o bugarskom narodu, istaknuto da su do šezdesetih godina XIX veka Bugari bili podložni ne samo Turcima već i grčkim crkvenim velikodostojnicima, fanariotskim episkopima i sveštenicima. »Od 1860, kada je bugarski narod zgrabio batinu i prognao fanariotske episkope i sveštenike, odlučno rešen da ima bugarsko sveštenstvo«, u Bugarskoj se vodi borba za potpunu emancipaciju od Carigradske patrijaršije, »što se može smatrati kao preduslov i početak političke samostalnosti«. Toj borbi čini smetnju okolnost, što su se Grci postavili na stranu fanariota. Međutim, kako je tamo navedeno, valja se nadati uspehu Bugara, jer su Rusi na njihovoj strani. Na kraju ovog uvodnika je navedeno: »Pošto su Bugari brojno toliko jaki kao svi drugi jugoslovenski narodi zajedno, pošto su značajan i radan narod, a duševno baš nama Slovencima veoma srodni, zaista im želimo takođe i mi konačnu pobjedu na crkveno-narodnom polju, kao početak velike političke narodne budućnosti i samostalnosti«. ⁴⁸ O tom istom pitanju, organ slovenačkih liberala objavio je, u drugoj polovini aprila i prvoj polovini maja, kratko saopštenje, ističući da Carigradska patrijaršija ulaže maksimalne napore da pomoću Porte paralize borbu bugarskog naroda za dobijanje pune crkvene samostalnosti. Pored toga, pozdravlja se stav »bugarskih radikala«, koji se zalažu za oslanjanje na sopstvene snage i proklamovanje bugarske crkvene samostalnosti nezavisno od političkih stremljenja Porte i Carigradske patrijaršije. »Treba znati«, podvlači se na

⁴⁵ Up.: »Slovenski Narod« 41, 73, 77 od 8. IV, 27. VI i 6. VII 1871.

⁴⁶ Up.: »Slovenski Narod« 44, 112, 116, 117 od 18. IV, 26. IX, 8. i 10. X 1872. — Fermanom, izdatim od sultana, Abdul Azisa, 27 (11. marta) februara 1870, ustanovljena je samostalna opštebugarska nacionalna institucija, Bugarska egzarhija. Na crkvenom saboru, u Carigradu 1871, donet je Ustav bugarske crkvene organizacije, u kome su došla do izražaja dva načela: saborisanje i izbornost. Na dan 16/28. februara 1872, izabran je za bugarskog egzarha vidinski mitropolit, Antim I. Odsudno protivna stvaranju Bugarske egzarhije, Carigradska patrijaršija je na crkvenom saboru, 16/28. septembra 1872, proglasila bugarsku pravoslavnu crkvu za šizmatičku. Na tom saboru su, pored Jerusalimskog patrijarha, bili protiv osude bugarske crkve, Aleksandrijski, Antiohijski patrijarh i Kiparski arhiepiskop, dok je Sinod ruske pravoslavne crkve odlučno bio protivan ovoj odluci Carigradske patrijaršije (Kiril, patrijarh bugarski, Bugarska eksarhija u Odrinskoj i Makedoniji sled Osvoboditelna vojna (1877—1878), tom prvi (1878—1885), kniga prva, Sofija, 1969, str. 12—13, 21—22, 31—36).

⁴⁷ Ta kratka informacija glasi: »Na Bugarskem se je zopet vnel velik punt in tako vre na Turškem neprenehoma, dokler ne bode rešeno orientalsko vprašanje, katero je menda dosti zrelo« (»Soča« 11, 16, III 1872).

⁴⁸ »Slovenski Narod« 6, 9, I 1873.

kraju sastava od 9. maja, »da će iz crkvenog pitanja nastati među Bugarima odlučno narodno i političko pitanje. Potom će biti slabo za Tursku«. ⁴⁹ Pored toga, krajem februara 1873, u rubrici »Politični razgled. Vnanje države« ovog lista, kratko je saopšteno da je bugarski narod veoma razdražen zbog glasova o mogućnosti da sultan, na insistiranje Carigradske patrijaršije, dezavuiše svoj ferman o samostalnosti bugarske crkve, a sredinom marta, u istoj rubrici, u ovom listu, stoji, »da je paša u Sofiji, tobože, ušao u trag velikoj panslavističkoj zaveri, uz veliku strepnju bečkih ustavobraniteljskih listova«. ⁵⁰ Osim toga, u drugoj polovini maja 1873, »Slovenski Narod« je objavio u dva dela, u rubrici »Listek«, feljton s naslovom »O bugarski umetni industriji«. Nakon isticanja, da je u Bugarskoj domaće umetničko zanatstvo veoma razvijeno i da je preneto iz Vizantije, uz stalno unapređivanje, navedeno je ovo: »Bugari su vredni vrtari, a Grci lažu kad kažu da su lenj narod. U domaćoj obrti izrađuju kopče za pojaseve i noževe, metalne nakite, posrebljene filigrane, zemljane posude, drvene rezbarije, pokrivače, platno, sukno i različite vrpce i to sve sa najprostijim tehničkim pomagalima, koji se mogu zamisliti. Bogata ornamentalna obrazovna sposobnost bugarskih lepota ogleđa se u prefinjeno ornamentiranim muškim i ženskim košuljama, maramama, pojasevima, čarapama itd«. Dalje je istaknuto, da je veliki izbor noževa sa bogato ukrašenim zlatom sečiva tehnikom tauširanja, dok su u Vidinu i Vraci na glasu majstori filigrana i da se »Bugari u svojoj ljubavi prema domaćoj umetničkoj obrti blagotvorno izdvajaju od Srba, koji su više za borbu i trgovinu zagrejani«. Na kraju je, u smislu zaključka, istaknuto, da se iz rečenog o visokom stepenu radinosti i postignutim uspesima u razvijanju domaće umetničke obrti »može lako zaključiti kako će se veselo razvijati bratski nam bugarski narod, kada se oslobodi ispod prokletog jarma azijskih divljaka«. ⁵¹

Tokom 1874, vesti o Bugarskoj su u slovenačkim listovima, uglavnom, usredsređene na obaveštavanje slovenačke javnosti o istorijskoj prošlosti bugarskog naroda, etnografiji, bugarskom jeziku i bugarskoj književnosti. Tokom januara je u »Slovenskom Narodu«, u rubrici »Listek« objavljen članak u tri dela s naslovom »Bolgarski car Simeon« od slovenačkog istoričara Ivana Steklase. U ovom napisu, koji predstavlja dosta slobodnu interpretaciju sadržaja odnosećeg se na bugarskog cara Simeona Velikog iz dela »Istorija Serbov i Bolgar« (do XI veka), Moskva, 1855—1859, od ruskog istoričara, filologa i folkloriste, Aleksandra Fjodoroviča Giljferdinga, navedeno je kako je Simeon Veliki bio najveći vladar tzv. Prvog Bugarskog Carstva. Osvojio je od oslabljene Vizantije Trakiju, Makedoniju i Albaniju. Simeon je prodirao do Korinskog zaliva i opsedao Carigrad 922, pokorio oslabljenu unutrašnjim razdorima Rašku 924, ali je 927 bio poražen od vojske hrvatskog kralja Tomislava, te je time osujećeno njegovo dalje napredovanje kroz Srednju Evropu. ⁵² Organ štajerskih konzervativaca, »Slovenski Gospodar«, u broju od 3. septembra, objavio je napis s naslovom »Črtica o Bolgarih«, u kome je izražena nada u svetlu budućnost bugarskog naroda. Nepoznati autor ističe da je razgovarao sa dvojicom katoličkih misionara poljskog porekla, upućenih na rad od Rimske kurije u bugarske škole, prvenstveno u gimnazije, u Plovdivu, gde su bila i dva poljska kaluđera-misionara. Na pitanje autora napisa, kako se ponašaju bugarski učenici i da li su bistroumni i marljivi, odgovoreno im je, »da je teško, ma gde u svetu naći bolje, sposobnije i marljivije učenike od bugarskih. Gotovo svugde je uobičajeno da se omladina mora prisiljavati da radi i uči, a mi smo primorani da bugarske učenike, željne učenja, opominjemo, posebno noću, kako je potrebno da se odmore«. Sagovornik autora ovog napisa naročito je podvukao da bugarskom narodu, kad se bude oslobodio od turske vladavine »i povratio iz raskolništva u krilo katoličke crkve«, predstoji slavna perspektiva. Na kraju ovog napisa je podvučeno,

⁴⁹ Up.: »Slovenski Narod« 88, 106 od 18. IV i 9. V 1873.

⁵⁰ Up.: »Slovenski Narod« 47, 61 od 26. II i 14. III 1873. — Podrobnije o borbi Bugara za crkvenu emancipaciju od Carigradske patrijaršije i stvaranje svoje nacionalne crkvene organizacije tokom sedamdesetih godina prošlog veka, v.: Kiril, patrijarh bugarski, op. cit., str. 32—107.

⁵¹ Up.: »Slovenski Narod« 114, 115 od 18. i 20. V 1873.

⁵² Up.: »Slovenski Narod« 3, 5, 6 od 4, 8. i 9. I 1874.

da misionarska delatnost katoličke crkve u Bugarskoj počiva na dobrovoljnim priložima, pa se »Slovenski Gospodar« založio da se ovi prikupljaju na teritoriji Štajerske.⁵³ Dalje je u ovom listu, u nekoliko brojeva, u drugoj polovini septembra i početkom oktobra, u rubrici »Razne stvari«, prezentirao pregled prikupljene sume dobrovoljnih novčanih priloga za misionarsku delatnost katoličke crkve u Bugarskoj, uz navođenje imena darovalaca i visine njihovih priloga. U zadnjem pregledu tih priloga, objavljenom u »Slovenskom Gospodaru«, u broju od 8. oktobra 1874, navedeno je da je ukupno prikupljeno 107 goldinara.⁵⁴

Iskreno se zalažući za oživotvorenje sveslovenske, a naročito jugoslovenske solidarnosti, Matica slovenska je angažovala štajerskog preporoditelja, Božidara Raiča da sačini reprezentativnu studiju o jugoslovenskim narodima. On je, zajedno sa saradnicima, obradio najvažnija pitanja iz geografije, etnografije, društveno-ekonomskog uređenja, jezika i književnosti jugoslovenskih naroda: Slovenaca, Hrvata, Srba i Bugara, te je ovo; u to vreme, centralno slovenačko naučno društvo izdalo posebno i dosta opsežno delo, koje sadrži taj materijal.⁵⁵ Za zapadnu granicu Bugarske rečeno je u ovom delu, da »meja teče po koritu Timoka do soteske Vratarnice, kder se na vzhod nagiblje, izločivši nekoliko srbskih vasnic južno pod Svrlihom prehaja Timok, ter prispjeva k vaši Draževcu; tu prestopa reko Moravo bolgarsko, jemlje pod se mesti Leskovec in Vraño, ter se pod mestom Morovej prek reke Morave družu k lancu nad Kačanikom; odtod pada po grebenu Šarskih gor pod albansko vas Zelko, uró daleč proti zapadu od Tetova in dalje proti jugu po vzhodnem rebu Šarskega področja, kder se meša bolgarščina z albanščino, do bližine mesta Ohrida, kraj Ohridskega jezera do mestica Kastranice, mimo pelskih razvalin do Soluna. Prek te meje seza včasih ta, včasih on živel«.⁵⁶

Specijalni dopisnik slovenačkog dnevnika dostavio je iz Beograda, 11. januara 1874, »izvorni izveštaj«, a ovaj list ga objavio pet dana docnije pod naslovom »Bolgari in Srbi«, u rubrici »Dopisi«. Kako navodi beogradski dopisnik, koji se potpisao sa »D.«, bugarski list »Pravo«, koji izlazi u Carigradu, obelodanio je otvoreno pismo dva bugarska društva, adresovano predsedniku srpske vlade, Jovanu Marinoviću. Nakon navođenja da je u pismu izražena želja za jačanje uzajamne sloge i poverenja između Srba i Bugara, zasnovanih na »prirodi jednoplemene braće Srba i Bugara«, i da će taj dokumenat biti značajan za buduće srpsko-bugarske odnose, beogradski dopisnik slovenačkog dnevnika iz pomenutog pisma dva bugarska društva Jovanu Marinoviću ističe ovo: »Pre svega, najviše želimo da prestane razdor između Srba i Bugara, kako bi se obnovili dobri i iskreni odnosi, koje je obezvređila, nama neprijateljski raspoložena, nepatriotska politika vašeg prethodnika«. Na kraju pisma se umoljava Jovan Marinović, »da kao upravnik sadašnje srpske vlade usredsredi svoj upliv na to da se između nas povrati mir i sloga, te da Bugarin u Srbinu vidi svoga iskrenog slovenskog brata«.⁵⁷

⁵³ »Slovenski Gospodar« 36, 3. IX 1874, str. 313.

⁵⁴ Up.: »Slovenski Gospodar« 38, 40, 41 od 17. IX, 1. i 8. X 1874, str. 329, 347, 356. — U napisu pod naslovom »Črtica o bolgarskih zadevah«, u tri dela, koga je objavio »Slovenec«, u prvoj dekadi marta 1876, na bazi podataka dobijenih iz Rima, navedeno je najneophodnije o bugarskom narodnom preporodu, borbi Bugara za emancipaciju od Carigradske patrijaršije i delovanju katoličkih misionara u bugarskim školama, a naročito u Plovdivu (up.: »Slovenec« 27, 28, 29 od 4, 7. i 9. III 1876). — Opširnije o propagandi katoličke crkve u Bugarskoj tokom sedamdesetih godina prošlog veka, otporu i protivmerama koje je preduzimala bugarska pravoslavna crkva, v.: Kiril; patrijarh bolgarski, op. cit., str. 22—26).

⁵⁵ B. Raič, Bolgari, Slovanstvo, prvi del: Občni pregled — Jugoslovani: Slovenci, Hrvati in Srbi. Bolgari, z dvema zemljevidoma, Spisali Janez Majciger, Maks Pleternšek in Božidar Raič, Založila in na svetlo dala Matica Slovenska, Tisk Blaznikov v Ljubljani, (1874). Na pojavu ovog dela ukazao je »Slovenski Gospodar« na početku napisa s naslovom »Črtica o Bolgarih«, početkom septembra 1874, uz isticanje da predstavlja značajan doprinos za bolje poznavanje jugoslovenskih naroda, a naročito Bugara (»Slovenski Gospodar« 36, 3. IX 1874, str. 313). Sadržaj zadnjeg dela ove knjige, koje tretira razna pitanja vezana sa bugarskim narodom (str. 315—354), je sledeći: »Literatura, resp. Izvirnice« (str. 315), »Bivališča« (str. 315—320), »Bivalstvo« (str. 320—321), »Gospodarstvo« (str. 321—326), »Duševne in fizične razmere« (str. 326—328), »Zgodovina« (str. 328—344), »Bolgarski jezik« (str. 344—349) i »Bolgarsko slovanstvo« (str. 349—354).

⁵⁶ B. Raič, op. cit., str. 316. Navedena zapadna granica Bugarske je, gotovo, u svemu identična onoj koju smo tretirali na početku ovog rada, prilikom analize podataka o Bugarima, koje su objavile »Novice«, početkom februara 1864. godine (up.: »Novice« 5, 3. II 1864, str. 30; nap. 20. ovog rada).

⁵⁷ »Slovenski Narod« 12, 16. I 1874. — Valja napomenuti, da je list »Pravo« izlazio u Carigradu od 1869. do 1873, zastupajući politički stav krupnih trgovaca i čorbadžija, izražen u turkofilskoj političkoj

Sudeći po sadržaju objavljenih informacija u najčitanijem slovenačkom listu, »Slovenskom Narodu«, Slovenci su sa velikim interesovanjem pratili razvoj događaja u Bugarskoj vezanih za pripreme i izbijanje starozagorskog ustanka i njegov tok, odobravajući u potpunosti takav razvoj događaja i iskreno želeći bugarskom narodu što skorije potpuno oslobođenje od turske vladavine. Što se tiče obaveštenosti slovenačke javnosti o starozagorskom ustaničkom pokretu i njegovim rezultatima, moglo bi se konstatovati, na osnovu sadržaja saopštenja objavljenih u slovenačkim listovima, da je, ipak, bila zadovoljavajuća. Ta konstatacija važi samo kada su u pitanju najvažniji događaji, vezani za starozagorski ustanak, uprkos tome što su objavljena saopštenja o njima, najvećim delom, vrlo kratka i, katkada, uopštenog sadržaja, te i što su objavljivana sa zakašnjenjem.

Vodeći slovenački list u to vreme i jedini dnevnik, »Slovenski Narod«, prednjačio je u broju objavljenih informacija o bugarskom starozagorskom ustanku i otvorenom političkom podrškom nacionalnooslobodilačkoj borbi bugarskog naroda. Tako je u ovom listu, u broju od 11. jula 1875, u rubrici »Politični razgled. Vnanje države«, navedeno da je umro trnovski mitropolit, Ilarion, jedan od pokretača i istaknuti vođa borbe za autokefalnu bugarsku crkvu, a tri dana docnije, u istoj rubrici, da je u prisustvu mnoštva svojih poštovalaca sahranjen ovaj visoki bugarski jerarh.⁵⁸ U broju od 25. jula, ovaj list je kratko saopštio kako se iz Bukurešta javlja da će, pod uticajem ustanka u Hercegovini, ponovo otpočeti s radom Bugarski revolucionarni centralni komitet u Bukureštu, pa je potom, u broju od 18. avgusta, saopšteno da bugarske novine u Bukureštu pozivaju bugarski narod da se digne na oružani ustanak protiv turske vlasti čim Crna Gora pritekne u pomoć hercegovačkim ustanicima, a četiri dana docnije, u rubrici »Vstane v Hercegovini in Bosni«, u ovom listu stoji: »Bolgari tudi vstanejo proti Turku, ako se le vstane v Bosni nekoliko časa drži. Glasilo njihove emigracije v Rumuniji 'Zname' (zastava) piše: 'Katero jugoslovansko srce glasno ne bije, videče signal revolucije? Kateri junak ne bode posegel za zarjaveli jatagan? Kateri Bolgarin ne bode vprašal se: kaj nam je storiti? Vara se vsak ki misli, da naš narod nij pripraven. Od l. 1867. je prevratni duh pokrili vso našo domovino. Nam manjka samo organizacije, a za to je uže temelj položen'. V Bukureštu se je uže osnoval odbor«, kako je istaknuto u smislu komentara od strane redakcije lista, »ki pripravlja revolucijo na Bolgarskem, da bi le Srbija tako dolgo ne oprezovala«.⁵⁹ Krajem avgusta navedeno je da »iz Bugarske počinju prebegavati bugarske porodice u Srbiju, što je znak da se takođe i u toj zemlji priprema ustanak, jer su bežeće porodice bile u Hercegovini i Bosni prve

orijentaciji i protivljenju političkom konceptu nacionalnooslobodilačke borbe bugarskog naroda Rakovskog, Karavelova, Levskog i Boteva (Balgarska enciklopedija, Izdatelstvo na Balgarskata akademija na naukite, Sofija, 1974, str. 616). — Pre vlade Jovana Marinovića, koja je u Srbiji bila na vlasti od kraja oktobra 1873. do kraja novembra 1874, u vremenu od aprila do oktobra 1873. predsednik srpske vlade je bio Jovan Ristić. On je nastojao da popravi odnose Srbije sa Austro-Ugarskom, Nemačkom i Turskom, koji su se pogoršali nakon posete kneza Milana ruskom caru u Livadiji, oktobra 1871. Uspeo je da, unekoliko, povрати poverenje susedne Austro-Ugarske u Srbiju. Nakon dobijanja, zalaganjem Rusije, svoje nacionalne crkvene organizacije, Bugarskog egzarhata, 1870. godine, kod većeg dela bugarskih političkih vođa, iako su još uvek bili pod turskom vlašću, došlo su do izražaja megalomanske težnje: stvaranje Velike Bugarske. Ta nova tvorevina zahvatila bi veći deo jugoslovenskih zemalja, osloncem na Rusiju, što bi omogućilo ovoj velesili da se domogne Carigrada i moreuza. »Taj njihov egzarhat«, kako ističe Slobodan Jovanović, »odmah je nastojao da uvuče u svoje krole sve Slovene Otomanske Carvine, i da im svima, bez razlike, udari bugarsko obeležje. Egzarhat je gledao da prodrće čak u Bosnu i Hercegovinu, i gdegod su se bugarske vladike javile, one su nasrtale na srpsku narodnost kao da bi je htele istrebiti. Dok je pre dobijanja bugarske crkvene nezavisnosti kredo bugarskih vodećih političara bio da Bugarska »pomoću Srba izvojuje jedan opšti balkanski ustanak u kome bi oni (tj. Bugari, moja primedba, P. L.) postigli svoje oslobođenje«, posle 1870. »Bugari su gledali da sve pobugare«. Zbog toga su 1873. i 1874. godine bili slabi bugarsko-srpski odnosi (up.: S. Jovanović, Vlada Milana Obrenovića, knj. prva (1868—1878), Beograd, 1926, str. 118, 120, 166—169; V. J. Vučković, Diplomatska istorija srpsko-bugarskog rata (1865—1866), Srpska akademija nauka, Posebna izdanja, knj. CC.LI, Odeljenje društvenih nauka, nova serija, knj. 16, Beograd, 1956, str. 3—4). Bugarski istoričari, uglavnom, zastupaju gledište da su, od 1872, najuticajniji srpski političari težili da inkorporiraju Srbiji deo teritorije zapadne Bugarske. Za kneza Milana se navodi da je, do 1875, bio za tesnu bugarsko-srpsku saradnju, ali je otada, pod uticajem političara, imperijalistički nastrojenih prema Bugarskoj, i on bio privrženik političke akcije usredsređene na teritorijalno proširenje Srbije na račun bugarske etničke teritorije (šćab na armijata-Voenno-istoričeska komisija, Istorija na Srbsko-balgarskata vojna 1886 god., Sofija, 1925, str. 38—40).

⁵⁸ Up.: »Slovenski Narod« 155, 157 od 11. i 14. VII 1875. — O trnovskom mitropolitu, Ilarionu Mariopolskem, i njegovoj ulozi u borbi za stvaranje Bugarskog egzarhata i nacionalni preporod Bugara, v.: Kiril, patriarh balgarski, op. cit., str. 48, 62, 140, 548, 555).

⁵⁹ »Slovenski Narod« 190, 22. VIII 1875.

lastavice ustanak«; i da u Bugarskoj vlada velika razdraženost kod bugarskog naroda, posebno u Rumeliji »zbog naredbe turskih vlasti da se sva uredništva bugarskih listova zatvore«. ⁶⁰ Čvrsto uveren u to, da će uskoro izbiti antiturski oružani ustanak u Bugarskoj, slovenački dnevnik je od 8. septembra 1875. uveo rubriku »S jugoslovanskoga bojišča«, te neko vreme objavljivao u njoj informacije vezane za bugarski ustanički pokret pre izbijanja starozagorskog ustanka. Tako je tamo, u broju od 10. septembra, navedeno da je bugarski vojvoda Filip Tot'o prikupio u Odesi 400 dobro naoružanih boraca, s kojima misli upasti u Bugarsku »i među Bugarima raspiriti ustanak«, ⁶¹ a dan docnije, u ovom listu je rečeno, da su upućene jedinice turske vojske u Niš i Vidin »zbog bugarskog ustanka, koji se sada razvija«, dok je u brojevima od 12. i 14. septembra slovenačkog dnevnika kratko saopšteno: »U Beograd su došla trojica Bugara kao poslanici ustaničkog odbora, da srpsku vladu mole za pomoć«. ⁶² Koliko je slovenački dnevnik zaista iskreno želeo Bugarima da što pre zbace turski jaram, svedoči i okolnost da je krajem avgusta 1875. mesec dana pre izbijanja starozagorskog ustanka, obavestio, u sklopu vesti prezen-tiranih u vodniku »Vstaneke v Hercegovini in Bosni«, slovenački javnost da je u Bugarskoj izbio oružani ustanak. »Stvar se je začela, bog pomози dalje. Bolgarske čete so se pokazale na Balkanu, jedna v slivenskih planinah, druga v gabrovskih in tretja v trojanskih gudurah. Prva se je uže bojevala s Turki in nekoliko Turkov poslala Mohamedu v raj. Vsled tega je med Turci velik strah nastal. Oni slutijo da se bliža konec njihovega gospodarstva v Bolgarskej. Kar se tiče duha bolgarskega naroda, on je ves pripravljen za veliko borbo, ki je nastala. Revolucionarni odbori so dober vspeh imeli. Emigracija bolgarska v Rumuniji je vsa razburjena, pripravlja se na odhod v Bulgarijo, povsod vzdignuti narod«. ⁶³

Daleko su reda i sadržajno siromašnija saopštenja u poređenju sa onima koja smo naveli iz slovenačkog dnevnika, koja su objavili ostali slovenački listovi. Tako je, na primer, »Slovenec«, u broju od 10. avgusta, u uvodniku s naslovom »Vzhodno bojišče«, u sklopu drugih vesti, istakao da turski porobljivači teroriju i nemilosrdno eksploatišu bugarski narod, koji će se, poput hercegovačke raje, dići na oružani ustanak da se oslobodi vekovnih okova turskih, a devet dana docnije, u uvodniku »Jugoslovanski vstajniki in evropska diplomacija«, u sklopu drugih informacija, kratko je rečeno: »List bugarske stranke, koji izlazi u Bukureštu, preporučuje Bugarima da budu spremni kako bi učestvovali u ustanku, ako se Crna Gora lati oružja«. ⁶⁴ U sastavu drugih vesti, u rubrici »Ercegovinska vojska«, u broju od 11. septembra, organ slovenačkih klerikalaca je istakao: »Tudi v Bulgariji hudo vre in Turki si ne upajo tam vzeti vojakov in poslati jih v Bosno, kakor so sprva nameravali, marveč jih skušajo še pomnožiti. Ruščuk v naglici utrudujejo in brez izkaznice ali 'posa' se človek tam še v Donavi ne sme kopati. Čete hajdukov, ki so bili od l. 1868. čisto zginili iz balkanskih pokrajin, so se zopet prikazale in njihovi vodji, ki so se potikali po Ruskem, Srbskem in Rumunskem, zopet hite v domače hribe. Turkom se vedno sanja o nekem bulgarskem upornem odboru, in prijeli pa

⁶⁰ Up.: »Slovenski Narod« 167, 186, 190, 193, 197 od 25. VII, 18, 22, 26. i 31. VIII 1875.

⁶¹ Što nije tačno. Totjo Filip (Todor Todorov), istaknuti bugarski vojvoda, koji je trebao da se na dan izbijanja ustanka pojavi na čelu ustaničke čete, nije učestvovao u starozagorskom ustanku. Ni njegov drug i saborac, Panajot Hitov, takođe nije učestvovao u ovom ustanku (up.: D. T. Strašimirov, op. cit., tom I, str. 213—234; K. Todorov, op. cit., str. 35).

⁶² Up.: »Slovenski Narod« 205, 206, 207, 208 od 10, 11, 12. i 14. IX 1875. — Na dan 22 (3. septembra) avgusta 1875. krenuli su kao delegati Bugarskog centralnog revolucionarnog komiteta za Beograd: Panajot Hitov, Dimitir Cenović i Vasil Kulev da mole srpsku vladu za pomoć, naročito u oružju. Kako navodi Dimitir T. Strašimirov, liberalna vlada Stevče-Ristića, rukovodena sopstvenim interesima, nije htela pružiti pomoć bugarskom ustaničkom pokretu. Kao najvažnije, o tome Dimitir T. Strašimirov ističe ovo: »Srbskoto pravitelstvo si ostanalo na svoeto i dalo odgovor prosto i čisto: ako ima vžstanici, neka da dojdut v Srbija; ako ima da dejstvuvat, šte dejstvuvat črez Srbija; a ako e za boj s Turcija, šte se bijat, kogato i Srbija se bie. S edna duma, srbskoto pravitelstvo e stojalo, ot srbskata strana, raz-bira se, na suštoto onova nezavisimo ili samoljubivo gledište, na koeto i Levski stoeše ot bulgarskata strana. Šte si pripomnim, če apostol t bje kazal po suštija način: nie šte vžstanem, samo ako Srbija se veče bie, i samo taja pomošt čakame ot »rbite. A sega poslednite kazvat: nie šte se biem za bulgarite, ako sami bulgarite se bijat zajedno s nas i za nas« (D. T. Strašimirov, op. cit., str. 215—216).

⁶³ »Slovenski Narod« 194, 27. VIII 1875.

⁶⁴ Up.: »Slovenec« 93, 97 od 10. i 19. VIII 1875. — U to vreme je u Bukureštu izlazio list bugarskog pesnika i revolucionarnog radnika, Hrista Boteva, »Zname«, u vremenu od 1874—1875 (»Bulgarska enciklopedija, Izdatelstvo na Bŭlgarskata akademija na naukite, Sofija, 1974, str. 616).

zapri li so že več ljudi, ki so se jim zdeli sumljivi.⁶⁵ Početkom septembra, u rubrici »Politični ogled. Jugoslavjanska vojska zoper Turka«, »Slovenski Gospodar« je, pored ostalog, što se odnosi na ustanak u Hercegovini i Bosni, lakonski saopštio: »Takođe su i Bugari na tri mesta ustali protiv Turaka.«⁶⁶ Konačno, organ domaćih Nemaca, »Laibacher Tagblatt«, obavestio je svoje čitaoce, sredinom septembra, da su trgovci primetili pokret jakih turskih trupa u punoj ratnoj opremi, naročito Čerkeza, komunikacijama u Bugarskoj, što navodi na zaključak da je tamo izbio »slovenski ustanak«.⁶⁷

O izbijanju starozagorskog ustanka, slovenačka javnost je bila upoznata posredstvom svojih listova, i to u najopštijem smislu reči. Međutim, što se tiče pojedinosti, vezanih za tok starozagorskog ustanka, o njima Slovenci nisu bili upoznati, jer njihovi listovi nisu imali svoje dopisnike u raznim mestima Bugarske da za slovenačku javnost dostavljaju izvorne izveštaje. Doduše, slovenački listovi su obavestili svoje čitaoce sa znatnim zakašnjenjem o brzom ugušenju starozagorskog ustanka od turske vojne sile i o oštrom terorizmu protiv bugarskog naroda, koji je potom usledio od turskog zavojevača. Nije sasvim isključeno to, da su redakcije slovenačkih listova bile dobro obavestene o brzom likvidaciji starozagorskog ustaničkog pokreta od turskih oružanih snaga. Međutim, one o tome svoje čitaoce nisu odmah obavestile, uz naglašavanje da je ustanički pokret pretrpeo potpuni neuspeh, već su im tu vest znatno docnije prezentirale u znatno blažoj formi. Takav postupak je usledio iz bojazni da slovenački narod ne izgubi veru ne samo u perspektivu bugarskog ustaničkog pokreta već i ustanka u Hercegovini i Bosni, na jednoj, i takođe, možda, jugoslovenske i opšteslovenske solidarnosti, na drugoj strani. Zbog toga su slovenački listovi objavljivali saopštenja, sve do kraja 1875, iz kojih je čitalac sticao utisak da ustanak protiv turske vladavine u Bugarskoj nije u potpunosti likvidiran već da, naprotiv, on i dalje tinja, budući da borci za slobodu bugarskog naroda i dalje, na pojedinim mestima, vode borbu protiv svog vekovnog neprijatelja. Do očiglednog hiperbolisanja ustaničke atmosfere u Bugarskoj, krajem 1875, došlo je i otuda što su slovenački listovi bili čvrsto uvereni u to, da će oružani ustanak u Bugarskoj protiv turske vladavine uskoro ponovo izbiti. Niže navedeni primeri, kako mislimo, potvrđuju ove konstatacije.

Čvrsto uveren u to, da je u Bugarskoj izbio masovan narodni ustanak za zbacivanje turskog jarma, organ slovenačkih liberala je, počev od 8. oktobra 1875, uveo rubriku s nazivom »Jugoslovensko bojišče«, u kojoj je objavljivao saopštenja vezana za ustanak u Bugarskoj. U broju od 9. oktobra, u slovenačkom dnevniku je navedeno kako se »bugarski hajduci u planinama Balkana množe i to kod Slivena, Trojana i Šumena«, da su kod Plevna hrišćanski i muslimanski Bugari, »zajedničkim snagama proterali Čerkeze«, te da će u Bugarskoj, ako se hercegovački ustanak održi, najdalje sledećeg proleća izbiti sveopšti ustanak, a četiri dana docnije, u ovom listu je rečeno da je oko 1000 bugarskih ustanika uputilo proklamaciju bugarskom narodu, s pozivom da se digne na ustanak protiv svog vekovnog neprijatelja, uz naglasak na kraju tog proglašenja: »hrabro napred, hrabro, jer je tvoj ustanak blagosloven od boga«, što su tih dana saopštili svojim čitaocima takođe »Slovenec« i »Novice«.⁶⁸ Koliko su Slovenci polagali nadu u Kneževinu Srbiju da će svesrdno i bez oklevanja pomoći bugarski ustanički pokret time što će neodložno zaratiti protiv Turske, svedoči lapidarno saopštenje, objavljeno u »Slovenskom Narodu« pred izbijanje starozagorskog ustanka: »Bolgari so za vstanek baje pripravljani in nekaj oboroženih čet je uže v gorah, a čakajo, da bi se Srbija dvignila, sami si ne upajo uspeha imeti.«⁶⁹ Nakon izbijanja starozagorskog ustanka, slove-

⁶⁵ »Slovenec« 107, 11. IX 1875.

⁶⁶ »Slovenski Gospodar« 36, 2. IX 1875, str. 296.

⁶⁷ To saopštenje je objavljeno u rubrici »Politische Rundschau. Ausland«, u kojoj će u ovom listu i docnije biti objavljene vesti vezane za ustanak u Bugarskoj (»Laibacher Tagblatt« 209, 14. IX 1875).

⁶⁸ Up.: »Slovenski Narod« 230, 233 od 9. i 13. X 1875; »Slovenec« 120, 12. X 1875; »Novice« 42, 20. X. 1875, str. 350.

⁶⁹ »Slovenski Narod« 216, 23. IX 1875.

nački dnevnik je obavestio slovenačku javnost o tom događaju objavljivanjem kratkog saopštenja, u brojevima od 21. i 22. oktobra, hiperbolišući teritorijalni opseg ustaničkog pokreta i njegove snage, uz napomenu da su ustanici slabo naoružani i da budućnost ustanka zavisi od stepena angažovanosti Srbije u pružanju pomoći bugarskim ustanicima. Tako je u ovom listu, u broju od 21. oktobra, navedeno: »V Bulgariji je vstanek v sledečih krajih, na tej i onej strani Balkana: v Šumli, Kazanlka, Trnovi, Trojanah, Gabrovem, Rilu in Eškizaru. V Gabrovem se je bilo 80 Bulgarov se 129 turškimi vojaki in jih v beg zapodilo. Trnovo, nekdanje glavno mesto Bulgarov je s celo okolico ustalo in tam se je uže 2000 vstašev zbralo. Vstaši imajo le orožja premálo. Dati bi ga jim morala Srbija«. ⁷⁰ Dalje je, sredinom treće dekade oktobra, u ovom listu navedeno, kako je u Bugarskoj izbio oružani ustanak protiv Turske i da bi se ceo bugarski narod digao na oružje ako bi Srbija zaratila protiv Turske, uz naglasak da se od strane turskih vlasti ustanak tretira kao »anti-muhamedanska zavera«, da je »blizu Plovdiva bio boj« i da je »turska vlada uhapsila preko 200 odličnih Bugara«, dok je u broju od 7. novembra, pozivajući se na saopštenje bečkog liberalnog lista, »Neue Freie Presse«, navedeno ovo: da je »bugarska revolucionarna akcija zastrašila Portu«, te su po hitnom postupku upućeni novi turski vojni efekтиви u Plovdiv i Jedrene a takođe i »novi i energičniji guverneri«; da su »zatvori već prepuni, naročito od ljudi iz Bugarskog revolucionarnog komiteta«; da je »jedina korist za vladu činjenica što se bugarski narod ne da lako pridobiti za ustanak, pa zbog toga ustanički pokret sporo napreduje«; i »da je bugarski ustanak, na svaki način, za Portu opet jedna nova neprilika«. ⁷¹ Znatno docnije po ugušenju starozagorskog ustanka, na kraju druge dekade novembra, organ slovenačkih liberala objavio je u dva broja identično saopštenje, u kome je upućen prekor na adresu Srbije. Ono glasi: »Bolgarski vstaši se zbirajo v balkanskih gorah in po drugod se pripravljajo za spomlad. Ali ker se Srbi tako čudno drže in vojsko odtegujejo od meje, mogla je porta vzeti 12.000 mož svoje vojske od Niša in jo je vrgla v Bulgarijo da zapirajo vsak sloboden duh in vsako pripravo, in če mogoče še zrno vstaje v Balkanu zatro«. ⁷² Na početku ovog saopštenja je izražena nada da će se bugarski narod ponovno dići na oružje u proleće 1876. Tek krajem novembra 1875, slovenački dnevnik je javio svojim mnogobrojnim čitaocima »da je Turska u Bugarskoj krvavo ugušila ustanak, koji je bio izbio kod Plovdiva i Slivena, te da Turci strašno divljaju među Bugarima, pa će baš to na proleće dići na ustanak strpljivi bugarski narod«, dok je, krajem decembra, preuzeto lapidarno saopštenje iz petrogradskog dnevnog lista, umereno liberalne političke orijentacije, »Golosa«, koje glasi: »O Bugarskoj se ruskom »Golosu« piše: Tu se strašne stvari događaju. Razbojništva, ubistva i drugi zločini odigravaju se iz dana u dan. Kad bi Bugari imali oružja, već bi se odavno digli na ustanak«. ⁷³

Prožet iskrenim simpatijama prema nacionalnooslobodilačkom pokretu bugarskog naroda, organ slovenačkih klerikalaca, »Slovenec«, objavio je nekoliko saopštenja o bugarskom ustaničkom pokretu, u zadnjem kvartalu 1875. i početkom 1876, iz kojih je čitalac sticao utisak da je u Bugarskoj prisutno ustaničko vrenje, ali do oružanog ustanka protiv turske vladavine nije došlo, jer oni koji su gotovi da se bore nemaju oružja. Ta saopštenja je ovaj list objavljivao u rubrici »Politični pregled. Vnanje države«. Tako je u organu slovenačkih klerikalaca, sredinom

⁷⁰ Up.: »Slovenski Narod« 240, 241 od 21. i 22. X 1875.

⁷¹ Up.: »Slovenski Narod« 244, 254 od 26. X i 7. XI 1875.

⁷² Up.: »Slovenski Narod« 264, 265 od 19. i 20. XI 1875. — Slovenački listovi su odmah po izbijanju ustanka u Hercegovini, 9. jula 1875, a naročito nakon dizanja naroda na ustanak u Bosanskoj krajini, krajem druge dekade avgusta 1875, isticali da je sudbina oružane borbe raje u Hercegovini i Bosni protiv turskog zavojevača u rukama Srbije i Crne Gore, jer ako ove dve kneževine ne zarate protiv Turske, ustanak će biti ugušen od turske vojne sile. Neodlučnost Srbije, tokom septembra 1875, i njena odluka da oстане neutralna, početkom oktobra 1875, naišli su na oštru osudu i, gotovo, nepoštednu kritiku od strane slovenačkih listova. Od vrlo oštre kritike nije bio pošteđen ni kralj Milan kao glavni akter takve politike Kneževine Srbije. Iz istih razloga slovenački listovi su kritikovali srpsku vladu što je zauzela neutralan stav prema bugarskom starozagorskom ustanku (P. Lukovič, Stališće Slovencev do vstaje v Hercegovini in Bosni in do bosansko-hercegovskog vprašanja v letih 1875—1878..., str. 55—69).

⁷³ Up.: »Slovenski Narod« 268, 296 od 24. XI i 29. XII 1875.

novembra 1875, rečeno, da nasilno obezoružan bugarski narod trpi nepodnošljiv teror od turskih činovnika, vojnika i naoružanih muslimana, »što narod prisiljava da se diže na ustanak, do koga bi sigurno došlo ako bi Bugari imali oružje«, a nekoliko dana docnije, u dva uzastopna broja ovog lista, istaknuto je, kao veoma važno, kako se u Bugarskoj prikupljaju ustanici po planinama, pripremajući se za zimsku borbu i da ih se je prikupilo oko 1.200 boraca, našto su Turci reagovali prebacivanjem svojih trupa iz Niša u Bugarsku, što im je Kneževina Srbija omogućila svojim mirnim i popustljivim držanjem,⁷⁴ dok je u broju od 4. decembra ovog lista, u uvodniku s naslovom »Jugoslavanski ustajnici in evropska diplomacija«, u sklopu drugih vesti, navedeno da turske vlasti samovoljno u Bugarskoj povećavaju poreske dažbine, te Bugarima nije drugo ništa preostalo nego da se žale turskoj vladi u Carigradu zahtevajući »da se desetine ne pobiraju po 12 %, 20 % ili, čak, 60 % već samo 10 % od godišnjeg prinosa kao i to da i hrišćani smeju nositi oružje kao Turci i Čerkezi«. Pored toga, kao najvažnije, u ovom uvodniku navedeno je i ovo: »Sa onima, koji su bili uhvaćeni radi takozvane bugarske zavere, postupaju Turci veoma nečovečno, jer ih muče što je najviše moguće«.⁷⁵ Dalje je u ovom listu, u broju od 16. decembra, navedeno »da na Bugarskemu hudo vre in da kmalo utegne izkipeti. Dopisnik angleškoga lista 'Times' potvrđuje, da general Klapka je prišiel v Carigrad ter da se vladi turški ponuja v službu. Da bi zatiral Slované, se ta madjarski rovar ne sramuje pri Turcih moledovati za službu!«⁷⁶ U broju od 4. januara 1876 istaknuto je da Turci u Bugarskoj nekažnjivo ubijaju Bugare, dok je šesnaest dana docnije, u ovom listu, kratko navedeno: »Turske vlasti su uhvatile veći broj mladih Bugara i odvele ih u Malu Aziju. Na putu su mnogi Bugari pobijeni«.⁷⁷ Konačno, krajem januara 1876, ovaj list je saopštio svojim čitaocima kako u Bugarskoj Čerkezi ubijaju i pljačkaju Bugare, gdegod im se za to ukaže prilika. Zbog toga su predstavnici grada Svištova poslali peticiju velikom veziru, koju je potpisalo 270 građana, odlučno zahtevajući da se ta nedela obustave. »Ne očekujući pozitivan odgovor«, kako se ističe na kraju ovog saopštenja, »najugledniji svištovski trgovci odlučili su da se presele u druge krajeve Bugarske, kako bi spasli život i svoju imovinu«.⁷⁸ Od ostalih slovenačkih listova, »Slovenski Gospodar« i »Novice« obavestili su svoje čitaoce vrlo kratkim izveštajima, u novembru i decembru 1875, da je u Bugarskoj, zbog nedostatka oružja, blagovremeno osuđen od turskih vlasti oružani ustanak bugarskog naroda u cilju zbacivanja turske vladavine i da su turske vlasti preduzele prema nedužnom bugarskom narodu najoštrije represivne mere. Pored toga, »Slovenski Gospodar« je kritikovao Srbiju što nije pomogla bugarski ustanički pokret, ako ne direktnim angažovanjem, tj. stupanjem u rat protiv Turske, a ono, bar, slanjem u Bugarsku oružja i municije.⁷⁹

Sredinom novembra 1875, organ Pokrajinske vlade za Kranjsku, »Laibacher Zeitung«, u dosta opširnoj informaciji o stanju u Bugarskoj, istakao je, uzdržavajući se od bilo kakvog komentara, kao najvažnije, ovo: da od vremena neuspješnog pokušaja dizanja bugarskog oružanog ustanka protiv turske vladavine kod Stare Zagore, turske vlasti podvrgavaju teškim fizičkim mučenjima najuglednije bugarske građane »pod izgovorom da su solidarni sa borbom hercegovačkih ustanika«; da, gotovo, ne prođe ni dan a da turske vlasti ne izvrše nasilje nad bugarskim naro-

⁷⁴ Up.: »Slovenec« 137, 138 od 20. i 23. XI 1875.

⁷⁵ Up.: »Slovenec« 135, 137, 138, 143 od 16, 20, 23. XI i 4. XII 1875.

⁷⁶ »Slovenec« 147, 18. XII 1875. — Valja primetiti, da istaknuti ugarski revolucionarni general, György Klapka (1820—1892), koji je po porazu revolucije u Ugarskoj, 1849. godine, živeo u Italiji i Sleskoj, nije ponudio turskoj vladi svoje vojnostručne usluge za ugušenje bugarskog starozagorskog ustanka, budući da se, nakon amnestiranja 1867, vratio u Ugarsku i odao mirnom životu, učestvujući u radu parlamenta svoje zemlje kao član Deákove stranke (Brockhaus enzyklopädie in zwanzig Bänden, Siebzehnte völlig neubearbeitete Auflage des grossen Brockhaus, Zehnter Band, F. A. Brockhaus Wiesbaden, 1970, str. 223).

⁷⁷ Up.: »Slovenec« 147, 2, 9 od 16. XII 1875, 4. i 20. I 1876.

⁷⁸ »Slovenec« 12, 27. I 1876.

⁷⁹ Up.: »Novice« 46, 17. XI 1875, str. 382; »Slovenski Gospodar« 46, 47, 49 od 11, 18. XI i 2. XII 1875, str. 381, 389, 406.

dom; i da je Porta, kako bi u korenu zatrla bugarsko ustaničko vrenje, uputila u severne predele Bugarske i u Trakiju sveže i jake kontingente trupa, čiji se broj, lociran u severnoj Bugarskoj, procenjuje da iznosi oko 164.000 vojnika.⁸⁰

Kako se iz navedenog vidi, slovenačkoj javnosti je, posredstvom njenih listova, naročito organa slovenačkih liberala, »Slovenskog Naroda«, iako krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina XIX veka nije bilo značajnih događaja vezanih za bugarski nacionalnooslobodilački pokret, stavljeno do znanja da je borba bugarskog naroda za oslobođenje od turske vlasti u usponu, jer se u Rumuniji u sve većem broju formiraju ustaničke čete i prebacuju u Bugarsku. Iako sa zakašnjenjem, slovenačka javnost je, tokom 1872—1873, upoznata sa uspešnom borbom bugarskog naroda za emancipaciju bugarske pravoslavne crkve od Carigradske patrijaršije i stvaranje autokefalne bugarske crkve, Bugarskog egzarhata, kao i s tim da je to značajan korak napred u borbi za dobijanje političke samostalnosti Bugarske. Tokom 1873. i 1874. Slovenci su, posredstvom svojih listova, upoznati sa istorijskom prošlošću bugarskog naroda, a takođe i sa geografskim, etnografskim i kulturnim prilikama Bugarske. Sudeći po sadržaju objavljenih sastava u ondašnjim slovenačkim listovima, Slovenci su bili upoznati sa najvažnijim što se odnosi na starozagorski ustanak s kraja septembra 1875. Oni su iskreno želeli potpuno oslobođenje bugarskog naroda i, svakako, stvaranje samostalne bugarske države, pa su, radi toga, sa žaljenjem primali vesti o ugušenju starozagorskog ustanka.

Slovenačka javnost i tok bugarskog aprilskog ustanka, 1876. godine

Po brzom ugušenju starozagorskog ustanka od strane turske vojne sile, grupa mladih bugarskih revolucionara nije malaksala, već je, ocenivši da je situacija prožeta sve jačom aktivizacijom istočnog pitanja i jačanja borbene svesti kod bugarskog naroda protiv turskog porobljivača, odlučno nastavila svoju nacionalnooslobodilačku delatnost, sračunatu na dizanje bugarskog naroda na oružani ustanak u cilju stvaranja samostalne bugarske države. Najistaknutiji tadašnji bugarski revolucionarni pregaoci, Georgi Benkovski, Panajot Volov, Stefan Stambolov, Nikola Obretenov, Ilarion Dragostinov i dr., sastali su se u rumunskom gradu Gjurgevu (Giurgiu), novembra 1875, kada su formirali Gjurjevski revolucionarni komitet, koji je tom prilikom odlučio, da neodložno pristupi organizovanju velikog oružanog ustanka u Bugarskoj za zbacivanje turskog jarma, u proleće 1876. U cilju sistemat-ske i celishodne pripreme oružanog ustanka, Bugarska je podeljena na četiri revolucionarna okruga: prvi, Trnovski (srednja, severna Bugarska i planinski rejon i gabrovdovski i sevlievski kraj); drugi, Slivenski (slivenski i jambolski kraj); treći, Vršanski (severozapadna Bugarska, botevgradski i deo sofijskog kraja); i četvrti, Plovdivski revolucionarni okrug (plovdivski, srednogorski, pazardžiski i bansko-razložki kraj), s centrom u Panagjurištu. Određen je za svaki okrug po jedan glavni organizator, apostol, sa određenim brojem pomoćnika: Stefan Stambolov, sa sedištem u Gornoj Orahovici sa četiri pomoćnika za prvi; Ilarion Dragostinov sa tri pomoćnika, sa sedištem u Slivenu, za drugi; Stojan Zaimov sa četiri pomoćnika sa sedištem u Vraci, za treći; i Panajot Volov sa Georgiem Benkovskim kao pomoćnikom, kome su kasnije pridodata još dvojica sa takvom ulogom, sa sedištem u Panagjurištu, za četvrti revolucionarni okrug. Shodno odluci Gjurjevskog revolucionarnog komiteta, zadatak rukovodilaca revolucionarnih okruga i njihovih pomoćnika bio je sadržan u sledećem: obnova i aktiviranje postojećih revolucionarnih komiteta po bugarskim gradovima, varošima i selima; formiranje novih revolucionarnih komiteta; organizovanje priprema oružanog ustanka; i rukovođenje borbenim dejstvima nakon izbijanja oružanog ustanka.

Prema planu Gjurjevskog revolucionarnog komiteta, bugarski oružani ustanak protiv turske vlasti trebalo je da počne između 18/30. i 23 (5. maja) aprila 1876.

⁸⁰ »Laibacher Zeitung« 262, 16. XI 1875, str. 203.

Docnije, shodno sporazumu aktivista revolucionarnih okruga, određen je 1/13. maj za početak oružanog ustanka. Tog dana, svi ustanici su trebali da napuste naseljena mesta i koncentrišu se u opredeljenim stratezijskim centrima. Predviđeno je i to, da se po svim revolucionarnim okruzima sazovu opšte konferencije od predstavnika rejonskih komiteta, u cilju razmatranja pitanja o izvršenju priprema oružanog ustanka i prijema konkretnih zadataka u vezi plana borbenih dejstava ustaničkih snaga protiv turskih vojnih jedinica.

U prvoj polovini januara 1876, apostoli i njihovi pomoćnici otpočeli su iz Rumunije prelaziti u Bugarsku i odmah, potom, pristupili radu na organizovanju dizanja oružanog ustanka. Taj rad je bio najaktivniji u Trnovskom i Panagjurišskom revolucionarnom okrugu. Međutim, u Slivenskom revolucionarnom okrugu, usled taktičkih neslaganja između apostola i mesnih revolucionarnih radnika, priprema oružanog ustanka je izostala. U Vračanskom revolucionarnom okrugu, zbog izostanka pripremnih radova za dizanje oružanog ustanka, revolucionarni radnici su bili prinuđeni da se vrate u Rumuniju i tamo rade na organizovanju bugarskih ustaničkih četa od emigranata iz Bugarske.

Kad se približio dan ustanka, apostoli Panagjuriškog revolucionarnog okruga organizovali su skup revolucionarnih radnika na pripremama oružanog ustanka o Oborištu, 14/26. aprila 1876, na kome je prisustvovalo 65 delegata iz 58 naselja. Skup je odlučio da se u Srednoj gori i Rodopima izgradi nekoliko utvrđenih ustaničkih punktova, gde se je trebalo koncentrisati stanovništvo iz okolnih naselja zajedno sa ustanicima. Panagjurište je određeno za centar ustanka i sedište Glavnog ratnog saveta. Rešenja, usvojena u Oborištu, dala su još veći impuls za pripremu oružanog ustanka u četvrtom revolucionarnom okrugu. U međuvremenu je turska vlast saznala za predstojeći oružani ustanak, pa je preduzela neophodno potrebne mere da spreči izbijanje ustanka, budući da je narodni neprijatelj, Nenko Stojanov, učesnik na skupu u Oborištu, saopštio paši u Tatar Pazardžiku odluke pomenutog sastanka. Pri pokušaju da uhapsi rukovodioce revolucionarnog komiteta u Koprivštici, turska policija je napadnuta od mesnih patriota na čelu sa Todorom Kableškovim, 20 (2. maja) aprila 1876, koji je tog dana objavio početak ustanka i istog dana dostavio revolucionarnim radnicima u Klisuri i Panagjurištu pismo, simbolično potpisano krvlju ubijenog turskog policajca, te zato nazvano »krvavo pismo«. Odmah po prijemu »kravog pisma«, dolazi do oružanog ustanka u Klisuri i Panagjurištu. Panagjuriški revolucionarni komitet postaje potpuni gospodar u mestu, jer se novoustanovljena bugarska vlast ostvaruje obrazovanjem »Privremene vlade« ili »Vojnog saveta«, sastavljenog od starih članova revolucionarnog komiteta i od nekolicine građana iz Panagjurišta. Odmah po oslobođenju Panagjurišta, Georgi Benkovski je naredio da se izveste sva naselja u okrugu o početku oružanog ustanka protiv turske vladavine. Vasil Petleškov, predsednik Bracigovskog revolucionarnog komiteta, odmah je iz Panagjurišta otišao u Bracigovo da digne na oružani ustanak Bugare u Bracigovu i u okolnim rođopskim naseljima. Ustanička četa pod vođstvom Ivana Orča, upućena je kao pomoć ustanicima u Strelči sa zadatkom da obezbedi vezu između Panagjurišta i Koprivštice. Panajot Volov i Georgi Ikonov uputili su se da šire ustanak u severoistočnom rejonu četvrtog revolucionarnog okruga, a Georgi Benkovski je sa konjičkom četom obišao srednोगorska sela Mečku, Poibrenu, Muhovo i dr., gde je narod rado prihvatio poziv na oružani ustanak. U Panagjurištu je bila svečano osvećena zastava, 22 (4. maja) aprila 1876, izvezena od mesne učiteljice i propagatora nacionalnooslobodilačke borbe, Rajne Popgeorgieve Futekove, nazvane »Rajna kneginja«. Za nekoliko narednih dana oružani ustanak se raširio na severozapad, zapad i jugozapad od Panagjurišta, obuhvativši i veći broj sela u severnom delu Rodopa. Shodno prethodnom planu, na oružani ustanak se diglo stanovništvo Sredne gore, koncentrisavši se kod sela Petriča, pod vrhom Eledžika, u Koprivštici i Panagjurištu.

Turski osvajač je ubrzo, po izbijanju aprilskog ustanka, znatno nadmoćnijim snagama za nešto više od dve sedmice dana ugušio u krvi ustanak u Panagjuriškom revolucionarnom okrugu. Do toga je došlo zbog višestruke nadmoćnosti neprijatelja u živoj sili i vatrenim sredstvima, uprkos tome što su bugarski ustanici, prožeti patriotizmom, u ime slobode, prihvatili neravnu borbu, ispoljivši visoku borbenu svest i spremnost da poginu za oslobođenje svoje otadžbine. Protiv ustanika u Panagjuriškom revolucionarnom okrugu, kojih nije bilo više od 10.000, borilo se, čak, oko 80.000 boraca iz bašibozučkih redova i oko 3000 vojnika redovne turske vojske sa nekoliko brdskih artiljerijskih oruđa. Već 22 (4. maja) aprila poraženi su ustanici kod sela Strelče, a četiri dana docnije, neprijatelj je zauzeo i spalio Klisuru, čiju je sudbinu takođe, istina u znatno blažoj formi, doživio i Panagjurište zadnjeg dana aprila po julijanskom kalendaru, budući da je izgoreo peti deo kuća središta četvrtog revolucionarnog okruga, dok su 1/13. maja ustanici razbijeni na vrhu Eledžika i kod sela Petriča. Koprivštica je spasena od spaljivanja po cenu veoma visokog otkupa. Nakon herojskog otpora, 28 (10. maja) aprila—1/13. maja, razbijeni su ustanici u Perušnici, a u Bataku, 2/14. maja, nakon čega su ova dva mesta spaljena, dok je Bracigovo predano od strane čorbadžija turskoj vojsci, 7/19. maja 1876. godine.⁸¹

Slovinci su polagali veliku nadu u svetlu perspektivu ustanka u Hercegovini i Bosni, smatrajući da će se ove dve periferne turske provincije osloboditi od turske vladavine i da će se Hercegovina pripojiti Crnoj Gori a Bosna Srbiji, što bi uslovalo stvaranje veće jugoslovenske države,⁸² i da će ustanički pokret zahvatiti i druge krajeve Balkanskog poluostrva pod turskom vladavinom, a u prvom redu Bugarsku. Iako, radi konspirativnog delovanja, nije mogao biti upoznat sa odlukama Gjurgevskog revolucionarnog komiteta i radom njegovih članova na organizovanju oružanog ustanka u Bugarskoj, najčitaniji tadašnji slovenački list, »Slovenski Narod«, od sredine februara do kraja maja 1876, objavio je nekoliko saopštenja, na osnovu kojih je slovenačka javnost bila uverena u to, da u Bugarskoj vlada ustaničko raspoloženje i da u skoroj budućnosti predstoji oružana borba bugarskog naroda za zbacivanje dugovekovnog turskog jarma i stvaranje samostalne bugarske države. Kako mislimo, niže navedeni podaci će utemeljiti ovu tvrdnju. U rubrici »Jugoslovansko bojišče«, u broju od 18. februara, slovenački dnevnik objavio je lapidarno saopštenje: »O stanji v Bulgarskej se piše, da će so prav mnogi izmej boljših v temnice vrženi, vendar Bulgarska gotovo ne ostane spomlad s prekrizeanimi rokami. Bulgarska emigracija v Bukureštu dela napetih žil, posebni odbor gibanje pripravlja. Bomo videli, kaj donese ta toliko važna spomlad.«⁸³

Dalje je, u navedenoj rubrici organa slovenačkih liberala, neposredno pred izbijanje bugarskog aprilskog ustanka, u broju od 23. aprila, objavljena informacija, u kojoj je, nakon naglaska »da će sada, kad počinje proleće, ipak i u Bugarskoj izbiti slovenska revolucija«, navedeno da bugarski odbori u Bukureštu intenzivno rade na dizanju bugarskog naroda na oružani ustanak, pa je u tu svrhu formirana ustanička četa, koja se je prikupila između Ruščuka i Balkana, jačine preko 120

⁸¹ Opširnije o pripremama ustanka na celoj bugarskoj teritoriji od novembra 1875. do aprila 1876. izbijanju, toku i ugušenju oružanog ustanka u Panagjuriškom revolucionarnom okrugu, v.: Z. Stojanov, Zapiski po Bulgarskite vŕstanija (razkaz na očevdici) 1870—1876 g., tom I, izdanje prvo, Plovdiv, 1884, str. 254—455; isti, op. cit., tom II, izdanje prvo, Russe, 1888, str. 9—178; D. T. Strašimirov, op. cit., tom II, str. 3—287, tom III, str. 3—277; J. Mitev, Aprilsko narodno vŕstanie, Istorija na Balgarija v dva toma, tom prvi, Sofija, 1954, str. 453—464; H. Gandeve, op. cit., str. 88—153; D. Dojnov, Neposredstvena podgotovka na vŕstanieto: Gjurgevski revolucionen komitet; i Objavjivane i hod na vŕstanieto v IV (Panagjurski) revolucionen okrŕg, Istorija na Aprilskoto vŕstanie 1876, Sofija, 1976, str. 222—236, 284—323, 357—480; N. Zečev, Neposredstvena podgotovka na vŕstanieto: Trnovski revolucionen okrŕg, Sliveniski revolucionen okrŕg i Vračanski revolucionen okrŕg, Istorija na Aprilskoto vŕstanie 1876 . . . , 236—284; J. Mitev (prvi član redakcione komitije), Voenna podgotovka i proveždane na Aprilskoto vŕstanie 1876, Institut na voenna istorija, Voennno izdatelstvo, Sofija, 1976, str. 85—244.

⁸² Što su naročito slovenački liberali preko svog organa, »Slovenskog Naroda« isticali kao prirodan tok razvoja događaja na Balkanskom poluostrvu, po izbijanju ustanka u Hercegovini i Bosni, neposredno pred objavu rata Srbije i Crne Gore Turskoj, krajem juna 1876, i tokom prvog meseca trajanja srpsko-turskog rata, jula 1876 (P. Luković, Stališće Slovencev do vŕstaje v Hercegovini in Bosni in do bosansko-hercegovaškoga vprašanja v letih 1875—1878 . . . , str. 97—103, 108—109, 265—269).

⁸³ »Slovenski Narod« 39, 18. II 1876.

ljudi. Nakon izražene nade da će se ova četa »organizovati i brojno povećati u Balkanu planini«, u smislu zaključka, navedeno je ovo: »Dakle, situacija je ozbiljna, jer je turski guverner, pod hitno, zahtevao od Carigrada upućivanje u Bugarsku jakih kontingenata turskih oružanih snaga, kojih u Carigradu nemaju.«⁸⁴ Konačno, u navedenoj rubrici, u broju od 25. maja, slovenački dnevnik je istakao da je bugarski oružani ustanak pripreman sedam godina, na taj način, što je po celoj Bugarskoj tajno prikupljan dobrovoljni novčani prilog i nabavljano oružje u inostranstvu i slato u Bugarsku.⁸⁵

Po izbijanju aprilskog ustanka u Bugarskoj, krajem aprila 1876. po julijanskom kalendaru, slovenački listovi su nastojali da svoje čitaoce upoznaju što podrobnije o zbivanjima u Bugarskoj. Međutim, zbog ćutanja turskih listova o ustanku i slabih veza sa Bugarskom, kako se ističe u saopštenju slovenačkog dnevnika,⁸⁶ uopštenih i često sadržajno šturih saopštenja, koje su objavljivali austrijski i drugi evropski listovi o bugarskom aprilskom ustanku, od kojih su slovenački listovi, uglavnom, preuzimali informacije odnoseće se na bugarski aprilski ustanak, slovenačka javnost nije mogla biti blagovremeno i verodostojno obavještena o zbivanjima u Bugarskoj, vezanim za najveći antiturski oružani ustanak bugarskog naroda. Zbog toga su vesti o ovom bugarskom ustanku bile sadržajno pretežno uopštene i predimenzionirane, kako što se tiče teritorije, zahvaćene ustaničkim pokretom, tako i broja boraca, angažovanih u borbama protiv turskih snaga. U slovenačkim listovima je došao do izražaja srazmerno veliki broj informacija, u kojima se ističe izbijanje ustanka u Bugarskoj protiv turske vladavine bez njegovog lociranja i datiranja, uz uopštenu konstataciju da se širi i da je zahvatio celu Bugarsku. Bugarskom aprilskom ustanku je naročitu pažnju posvetio »Slovenski Narod«, objavljujući saopštenja o njemu u rubrici »Jugoslovansko bojišče«, koju je uveo po izbijanju ustanka u Hercegovini i Bosni. Tako je u ovom listu, u broju od 12. maja, navedeno: »Najnovija je novica ta, ki nam preko Belgrada prihaja in pripoveduje, da je 30 bugarskih vasij vstalo na oružje proti Turkom. To vest potrjuje tudi dopisnik turško-nemške 'N. Fr. Pr.', ki se močno huđuje na Bulgare, da tudi oni začenjajo. Bulgari so miřen, delaven narod, ali kadar začnó, kaj imajo enerzijo in pogum. Upati je torej, da se bode ustanak tudi v Bulgariji razširil.«⁸⁷ Jedan dan docnije je rečeno, da je u Bugarskoj prisutan mali broj turske vojske, pa se zato »ustanak mora brzo širiti«, što je navedeno i u broju od 14. maja, uz naglasak da to, štaviše, potvrđuju i turski izvori, a dva dana docnije je u slovenačkom dnevniku zabeleženo, kako se je bugarski ustanak naglo raširio, te da je »skoro veći negoli bosanski«, dok je u broju od 17. maja, u najčitanijem slovenačkom listu istaknuto ovo: »Bugari su od nas isuviše udaljeni i veza je s njima preslaba, da bi se stalno moglo što novo ili podrobnije saznati o njihovom ustanku.«⁸⁸ Dalje je u ovom listu, bez oznake mesta i datuma, krajem druge dekade maja, navedeno kako su bugarski ustanici na više mesta razorili železničku prugu, prekinuli poštanske linije i na raznim mestima vodili oštre borbe protiv turske vojske, dok je u brojevima ovog lista od 24. i 25. maja objavljena indentična informacija, u kojoj se, kao najvažnije, ističe da su, navodno, i neki turski listovi prinuđeni da priznaju, »kako je u Bugarskoj već 8000 ljudi na nogama, koji su sa oružjem i municijom dobro snabdeveni.«⁸⁹ U broju od 27. maja, organ slovenačkih liberala objavio je deo bugarske brošure o pripremama bugarskog aprilskog ustanka, u prevodu s bugarskog na slovenački jezik, s naslovom »Bulgarski glas«, uz isticanje: da je bugarski narod probojlen 450 godina od turskog osvajača; da je turski okupator postajao sve nesno-

⁸⁴ »Slovenski Narod« 93, 23. IV 1876.

⁸⁵ »Slovenski Narod« 120, 25. V 1876.

⁸⁶ objavljenog krajem maja, u rubrici »Jugoslovansko bojišče« (»Slovenski Narod« 121, 27. V 1876).

⁸⁷ »Slovenski Narod« 109, 12. V 1876.

⁸⁸ Up.: »Slovenski Narod« 109, 110, 111, 112, 113 od 12, 13, 14, 16, i 17. V 1876. — Ovaj list je i krajem maja istakao, da je, zbog slabih veza, teško iz Bugarske dobiti vesti, dodajući kako »listovi u Turskoj ne smeju o tom ustanku (bugarskom, m. pr., P. L.) ništa pisati« (»Slovenski Narod« 121, 27. V 1876).

⁸⁹ Up.: »Slovenski Narod« 115, 119, 120 od 19, 24. i 25. V 1876.

sniji u političkom ugnjetavanju i ekonomskom eksploataisanju bugarskog naroda, što je dovelo do oružanog ustanka; i da bugarski narod teži da se sopstvenim snagama oslobodi od turske vladavine, jer je svestan toga, da onaj koji se isključivo oslanja na tuđu pomoć, »ne traži slobodu već želi da promeni gospodara ili, bolje rečeno, jednog tiranina drugim, jednog despota drugim«.⁹⁰

Od ostalih slovenačkih listova, organ slovenačkih klerikalaca je, sredinom maja, u rubrici »Politični pregled. Vnanje države«, kako će i docnije postupati, objavio kratko saopštenje, u kome je navedeno »da se bugarski ustanak sve više širi i skoro svakim vdzom dolaze tamo turski vojnici da krote ustanike«, a četiri dana docnije, podvučeno je kako u Bugarskoj ustanak raste, te se je, radi toga, broj ustanika popeo na oko 10.000 boraca,⁹¹ dok je u broju od 28. maja ovog lista kratko navedeno: »U Bugarskoj se ustanak širi s ove i one strane Balkana«.⁹² Pred kraj maja, u trščanskoj »Edinosti« je, u standardnoj rubrici, »Politični pregled«, rezervisanoj za važnije informacije, kratko rečeno, »da su se digli Bugari na oružani ustanak u velikom broju«, a u »Novicama«, u rubrici »Novičar iz domaćih in ptujih dežel«, u broju od 17. maja stoji da je, u Bugarskoj izbio ustanak i da je ustanika više nego u Bosni, a sedam dana docnije zabeleženo je kako je, prema sasvim pouzdanim izvorima, »na nogama već preko 12.000 bugarskih ustanika, od kojih se je veći deo odupro nasilju i svirepostima begova«, dok je u broju od 7. juna u ovom listu istaknuto: »Najvažniji događaji se sada dešavaju u Bugarskoj, gde ustaničke čete prosto iz zemlje niču i iz svih predela dobivaju pomoć u ljudstvu i oružju«.⁹³ U »Slovenskom Gospodaru«, u rubrici rezervisanoj za objavljivanje vesti sa područja Balkanskog poluostrva, »Politični ogled. Jugoslavjanska vojska zoper Turka«, u broju od 18. maja, navedeno je da su se prošle sedmice i Bugari digli na ustanak protiv Turaka, te se je u brdima Balkana prikupilo oko 8000 ustanika, a sedam dana docnije, podvučeno je kako je broj ustanika u Bugarskoj naglo narastao tako da ovaj ustanak ne može ugušiti 30.000 turskih vojnika, dok je u broju od 1. juna ovog lista, doslovno navedeno samo ovo: »U Bugarskoj ispolinski raste oružani ustanak«.⁹⁴ U broju od 15. maja, organ Pokrajinske vlade za Kranjsku, »Laibacher Zeitung«, oslanjajući se na izveštaj iz Sofije objavljen u organu bečke vlade, »Politische Correspondenz«, od 11. maja, konstatovao je da je izbio oružani ustanak u Bugarskoj »kao delo inostranih agitatora i emisara«, a u narednom broju ovog lista je, u uvodnom delu dužeg izveštaja, o izbijanju i širenju bugarskog oružanog ustanka istaknuto da je do njega, svakako, došlo podsticajem iz inostranstva.⁹⁵ Organ domaćih Nemaca, osvedočeni slovenofob, »Laibacher Tagblatt«, prvog dana treće dekade aprila, kratko je saopštio svojim čitaocima da su u Bugarskoj ponovo izbili neredi, dok je u tom listu, u broju od 13. maja, istaknuto, kako je u Bugarskoj došlo do ustaničkog pokreta, što je, sigurno, rezultiralo »iz srpske i druge inostrane agitacije«.⁹⁶

⁹⁰ »Slovenski Narod« 121, 27. V 1876.

⁹¹ o čemu je tamo doslovno navedeno ovo: »V Bulgariji vstanek silno narašča in Turki sami pripoznavajo da številno vstajnikov znaša že 10.000 dobro oboroženih mož, ki imajo večidel črnogorske vpoveljavnike« (»Slovenec« 59, 25. V 1876). — Kako ističe profesor Hristo Gandev, u uvodnim napomenama o početku ofanzive turske vojske, u Panagjurištskom revolucionarnom okrugu, u kome je, neuporedivo, bio najmasovniji ustanak, »nije bilo nikako više od oko 10.000 ustanika«, dok je protiv njih, »pored redovne turske vojske, dejstvovalo 80.000 bašibozuka«. U preostala tri revolucionarna okruga Bugarske, uzev ukupno, broj ustanika bio je oko 500—600 (H. Gandev, op. cit., str. 153—154, 156—159, 163—166). — Izuzev poručnika ruske vojske, Petra Parmakova, koji je 28 (10. maja) aprila 1876. izabran za vojnog instruktora u četi popa Haritona Halačeva, a kada je pop Hariton poginuo, trećeg dana boja kod Drjanovskog manastira, 1/13. maja, on je izabran za vojvodu, poginuvši poslednjeg dana pomenutog boja, 7/19. maja 1876, prilikom pokušaja proboja iz neprijateljskog obruča, nije bilo stranih rukovodioca u redovima bugarskih ustanika u aprilskom ustanku 1876. godine (up.: H. Gandev, op. cit., str. 155—156; P. Petrov, Bojnite dejstvija v prvi Trnovski revolucionen okrŕg, Aprilskoto vstanie v prvi Trnovski revolucionen okrŕg 1876, Sofija, 1978, str. 199—210).

⁹² Up.: »Slovenec« 57, 59, 60 od 16, 20. i 23. V 1876.

⁹³ Up.: »Edinost« 10, 27. V 1876; »Novice« 20, 21, 23 od 17, 24. V i 7. VI 1876, str. 162, 170, 186.

⁹⁴ Up.: »Slovenski Gospodar« 21, 22, 23 od 18, 25. V i 1. VI 1876, str. 204, 211, 221.

⁹⁵ Ovo je navedeno na početku napisa: »Der Ausbruch von Unruhen in Bulgarien« i »Die Unruhen in Bulgarien« (up.: »Laibacher Zeitung« 111, 112 od 15. i 16. V 1876, str. 852, 860).

⁹⁶ Gornje je navedeno, kako će i docnije biti slučaj, u rubrici »Politische Rundschau. Ausland« (up.: »Laibacher Tagblatt« 91, 110 od 21. IV i 13. V 1876).

Valja imati na umu, da zbog konspirativnosti rada Gjurgevskog revolucionarnog komiteta i držanja u strogoj tajnosti njegovih odluka, ondašnji evropski listovi, pa, poput njih, i slovenački, nisu bili upoznati sa odlukom tog komiteta, od novembra 1875, o podeli Bugarske na četiri revolucionarna okruga radi uspešnijeg delovanja na pripremama sveopšteg bugarskog ustanka. Poput drugih evropskih novina, ondašnji slovenački listovi tretirali su aprilski ustanak kao opštebugarski i isticali da je, manje-više, zahvatio sve bugarske krajeve. Radi velikih razlika u pogledu zahvaćene teritorije ustankom, broja ustanika, borbenih dejstava ovih protiv turskih snaga i vremena otpočinjanja ustaničkog pokreta, mi ćemo, tok bugarskog aprilskog ustanka tretirati po revolucionarnim okruzima. Prvo ćemo razmotriti njegov tok u četvrtom revolucionarnom okrugu, jer je tamo prvo izbio, bio masovniji i tamošnji ustanici su pružili neprijatelju daleko žilaviji otpor nego što je to bio slučaj u drugim revolucionarnim okruzima. Svi slovenački listovi su pozdravili izbijanje ustanka u Panagjuriškom revolucionarnom okrugu. Međutim, u tom pogledu, kao i u prezentiranju vesti slovenačkoj javnosti o toku ustanka u pomenutom revolucionarnom okrugu, naročito se isticao organ slovenačkih liberala, »Slovenski Narod«. Zbog toga ćemo prvo razmotriti napise ovog lista o ustaničkom pokretu u četvrtom revolucionarnom okrugu, a potom i ostalih listova koji su u to vreme izlazili na slovenačkoj etničkoj teritoriji.

S obzirom na okolnost, da je organ slovenačkih liberala u to vreme bio zacrtao u svom političkom programu, kao bitnu komponentu, zagovaranje teze jačanja opšteslovenske i jugoslovenske solidarnosti, uz naglasak anti-turske političke orijentacije, to je izbijanje bugarskog aprilskog ustanka u četvrtom revolucionarnom okrugu, 20 (2. maja) aprila 1876, prihvatio sa oduševljenjem, računajući da će se isti brzo raširiti na celu Bugarsku i dovesti do definitivnog oslobođenja bugarskog naroda, na jednoj, i potpomoći proterivanju Turaka iz Evrope, na drugoj strani. Zbog toga je ovaj list događaje, vezane za bugarski ustanak, objavljivao, u najvažnijoj u to vreme rubrici, »Jugoslovansko bojišće«, vrlo često hiperbolišući uspehe bugarskih ustanika. Tako je u ovom listu, u broju od 13. maja, kratko i neodređeno navedeno, kako je oružani ustanak u Bugarskoj ipak jedanput postao stvarnost, budući da su Bugari u Sofiji, Zlatici i drugde »pobili sreske načelnike«, a dan docnije, istaknuto je u ovom listu, da su bugarski ustanici iz Zlatice proturali tursku vojničku posadu, te to mesto poseli, postavivši u njemu svoju stražu.⁹⁷ Znatno je po sadržaju određeniji, a i verodostojniji, poduži sastav, koga je organ slovenačkih liberala objavio krajem druge dekade maja. Zapravo, prvi deo ove informacije u celini je preuzet iz organa hrvatskih liberala, »Obzora«, koga je u svojstvu izveštaja dostavio ovom listu njegov dopisnik iz Krajevo (Craiova), a ovaj ga objavio, dok drugi deo sastava predstavlja komentar prvog dela. Tamo je istaknuto, kako je pobunom u Panagjurištu i Koprivštici otpočeo bugarski aprilski ustanak. Potom je naglašeno da su turske vlasti uhapsile ustaničke vođe, Voľova i Benkovskog, nakon čega je došlo do ustanka i oslobođenja ove dvojice istaknutih ustaničkih vođa,⁹⁸ te se je potom, navodno, za dva dana prikupilo 6000 ustanika, »ko-

⁹⁷ Up.: »Slovenski Narod« 110, 111 od 13. i 14. V 1876. — Kako smo već naveli u uvodnom delu ovog poglavlja rada, ustanak u Panagjuriškom revolucionarnom okrugu otpočeo je napadom mesnih patriota u Koprivštici na tursku policiju kao odgovor na pokušaj ove da uhapsi članove revolucionarnog komiteta, 20 (2. maja) aprila 1876. Inače, značajnijih borbi kod Zlatice između bugarskih ustanika i turskih snaga nije bilo. No, ustanici su, po oslobođenju Klisure i Panagjurišta, upućivali ka tom mestu straže, da bi se sa tog pravca obezbedili od neprijatelja. Od Zlatice su krenule turske jedinice ka Petriču, 24 (6. maja) aprila, ali su istog dana suzbijene od »Leteće čete« Georgija Benkovskog. Pod komandom Hasan-beja, otpočela je od Zlatice nastupati turska vojska ka Koprivštici, 1/13. maja 1876 (D. Dojnov, Objavljavane i hod na »stanieto« v IV (Panagjurski) revolucionen okrąg, Istorija na Aprilskoto vstanie 1876 ..., str. 364, 367—368, 380).

⁹⁸ što nije tačno. U vreme dok je vodena borba u Panagjurištu i neposredno po njegovom padu, 30 (12. maja) aprila 1876, u Koprivštici su čorbadžije doneli odluku da predaju mesto turskoj vojsci, kako bi ga spasili od spaljivanja i pljačke. Oni su, radi toga, uhapsili 30 najuglednijih ustanika, među kojima i ustaničke vođe Todora Kableškova, Panajota Voľova, Georgija Ikonomova, Najdena Popstoianova i dr. U to vreme, odmah po padu Panagjurišta, došla je otuda grupa ustanika na čelu sa Pavelom Bobekovim, Ivanom Orčom i Mančom Manevim. Oni su pronašli glas da dolazi Georgi Benkovski »da razvije ustanak«, koji je, faktično, u to vreme sa svojom »Letjećom četom« bio u rejonu Belova. To je pokolebalo čorbadžije, što je Ivan Orčo iskoristio i sa bradvom razbio katanac na vratima zatvora, te tako oslobodio ustanike i njihove vođe. Pošto su se Koprivštici približavale jake turske snage, to je

jima se je sofijski paša mogao suprotstaviti samo sa 600 vojnika«. Na kraju svog izveštaja »Obzorov« dopisnik je istakao da se sve navedeno dogodilo u vremenu od 2. do 6. maja, uz dodatak, svojim ranijim navodima, da su u svim mestima od ustanika pokidane telegrafске linije i ispresecane železničke pruge, a železničke stanice posednute od bugarskih ustanika.⁹⁹ U drugom, većem delu ovog sastava, koji predstavlja komentar i dopunu navedenog izveštaja »Obzorovog« dopisnika iz Kraljeve, kao najvažnije, osloncem na primljene vesti i informacije objavljene u drugim listovima, navedeno je sledeće: da o bugarskom ustanku »dolaze opširniji izveštaji i pozitivne vesti«; da je »istovremeno, kad su vođene bitke protiv Turaka kod Zlatice i Tatar Pazardžika, otpočeo ustanak i u Panagjurištu i Koprivštici«, što ne potvrđuje samo »Obzorov« izveštaj već i drugih listova; da je kod Panagjurišta bila prva bitka, u kojoj je »prema turskim bataljonima stajalo oko 5000 ustanika«; da su Panagjurište i Koprivštica, iako ih Bugari nazivaju selima, ponaosob, po broju stanovnika, gotovo kao Zagreb, dok ga Koprivštica prostorno nadmašuje; da Panagjurište i Koprivštica predstavljaju prirodna utvrđenja, jer se »nalaze među nepristupačnim brdima«, čiji su stanovnici, »ponosni brđani, donedavno bili uvek naružani«; i da je Koprivštica doskora uživala punu samoupravu, shodno sultanovim fermanima, ali je ona sistirana »otkada su istočni ratovi počeli uvadati reforme, koje su Bugarima uništile njihova stara prava, pa su se sada digli na oružje da se krvavo osvete«.¹⁰⁰ Dalje je slovenački dnevnik, prvog dana treće dekade maja, objavio dosta opsežan izveštaj o toku bugarskog aprilskog ustanka, preuzet od konzervativno orijentisanog praškog dnevnog lista, »Politike«, kojoj je dostavio njen dopisnik od »donjeg Dunava« 13. maja, a ovaj ga list odmah objavio. Tamo je, nakon naglaske da je ustanak izbio u rejonu Sredne gore na pravoslavni Đurđevdan, 5. maja, u kraju, koji je na jugu Balkana u kome je stanovništvo bugarsko izuzev Zlatice, »u kojoj je nešto turskih kuća«, gde turska vlast nikad nije bila na sigurnim nogama, pa je svojevrementeno naselila Čerkeze da ugnjetavaju Bugare,¹⁰¹ ali su ih ratoborni brđani, bez oklevanja, istrebili, pa se Sredna gora s pravom zove »bugarska Crna Gora«,¹⁰² istaknuto, kao najvažnije, bez oznake datuma, ovo: Borba je otpočela u Zlatici proterivanjem od strane bugarskih ustanika organa turske vlasti i žandarma, nakon čega je cela Sredna gora bila zahvaćena oružanim ustankom protiv turske vladavine. »Glavni ustanički logor preselio se je u Panagjurište, a potom se je ušunjalo nekoliko ustaničkih četa na područje trakijske goleti, sjedinivši se sa stanovništvom Rodopa, koji su se baš tada digli na ustanak. Usled toga, ustanička četa je narasla na 4000 ljudi. Ona je razorila železničku prugu između

mala ustanička četa bila prinuđena da napusti ovo mesto. Odmah iza toga, Koprivšticu su čorbadžije predali turskoj vojsci (D. Dojnov, Objavljavane i hod na vstaničien v IV (Panagjurski) revolucionen okrug, Istorija na Aprilskoto vstanie 1876... str. 379—380).

⁹⁹ Doslovno o navedenom u izveštaju »Obzorovog« dopisnika stoji ovo: »V Bulgarskej je uže poknil vstanek, najprej je vzdignil se v Panagjurištu in Koprivštici, in uže je turška vlada zasačila dva od glavnih vstašev namreč Volova in Benkovskega ter jo v temnico bacila; na to so vsali drugi skupno z ljudstvom, napali policijo, potokli vse uradnike in žandarje turške, oslobodili svoje drugove in v dveh dneh sešlo se je šest tisoč bulgarskih vstašev. Proti toliko vstašem imel je sofijski paša samo 600 mož redne vojske, ker več vojske v Sofiji ni bilo tačas. Po vseh mestih so uže telegrafične in železniške proge od vstašev potrgane. Kolodvori pak so od vstašev zasedeni. Ovo se je dogodilo od 2. do 6. maja« (»Slovenski Narod« 115, 19. V 1876).

¹⁰⁰ »Slovenski Narod« 115, 19. V 1876.

¹⁰¹ Što je otpočelo 1864, kada je u Turskoj s područja Kavkaza naseljeno oko 67.000 Čerkeza i Tataka. Dobar deo ovih, naročito Čerkeza, naseljen je u Bugarskoj. Za novonaseljene je kulukom podignuto oko 10.000 stanova. Kako ističe Jovan Ristić, Čerkezi su otežali život hrišćana u Turskoj. »Oni su Čerkezima morali kuluće vršiti, kuće podizati i podnositi njihovu samovolju svake vrste« (up.: J. Ristić, Beograd, 1896, str. 20; M. Dimitrov, op. cit., str. 399; J. Mitef, Aprilsko narodno vstanie, Istorija na Blgarija v dva toma, tom prvi... str. 452).

¹⁰² O čemu je doslovno rečeno ovo: »Cela Bugarija se je začela gibati. Uže dolgo pričakovani upor, tega tako miroljubnoga, industrijalnoga in kmetskoga naroda, poknil je na Jurjev dan, tedaj 5. maja po pravoslavnom koledarju in sicer v tako imenovanej Srednej gori (Orta Daghi). Ta kraj leži namreč, Balkanu na južnej strani v spored, pogorje ki ima okoli 6000 čevljev nad morske višine. To velikansko pogorje, na katerega vrhuncu se lahko vidi mesto Sofija in Filipopolj je (večidel) pogozdeno in na strani proti Balkanu jako strmo. Prebivalci so vsi Bulgari, samo v mestu Zlatica (Isladi), katero je v lepej dolini mej Srednjo goro in Balkanom, je nekaj turških hiš. Tudi nij turškej vlasti še nikdar mogóče bilo tu na trdno staliješe postaviti se, tako, da so tukajšnji prebivalci v resnici postali popo'nem avtonomni. Pred nekaj leti nameravala je turška vlada prebivalce v Srednej gori z nekoliko Čerkeskimi naselbami zavirati, ali te roparske priseljenice iz Kavkazusa postreljali so moćni hribovski kmetje jednega za drugim. Popolnem pravično se je izrazil lansko leto nekov turški uradnik proti necemu evropskemu potniku, da je Srednja gora »bugarska Crna gora« (»Slovenski Narod« 117, 21. V 1876).

Plovdiva i Tatar Pazardžika. Zbog toga je uprava železničkog saobraćaja naredila da se što pre prebace železničke kompozicije i sva prenošljiva roba sa svih železničkih stanica u Carigrad«. Ovome je dodato još i to, bez preciziranja lokacije i datacije, da su se digli na oružje i »stanovnici 30 sela blizu Sofije, koji su se u zimu, dok su bile vedre noći, prema mesečevoj svetlosti uvežbavali u egzerciru i rukovanju oružjem«. Što se tiče organizacije bugarskog ustanka i naoružanja ustanika, nepoznati korespondent češke »Politike« se izražava u superlativu. On, kao najvažnije, navodi sledeće: »Bugarski ustanak, koji se iz sata u sat širi sve dalje i dalje, predstavlja gorostasnu pobunu ljudske mase. Ustanak se nekoliko godina pripremao s neobičnim oduševljenjem i divljenja vrednim ćutanjem. Oružja ima dosta. U Srednoj gori i na Balkanu priprema se i izrađuje barut. Primerno disciplinovanim ustaničkim četama komanduju Bugari, koji su ranije u srpskoj, rumunskoj ili, pak, ruskoj vojsci služili«. Rečeno je još i to, da ustaničkim jedinicama komanduju i stari hajduci, koji su »vodili male ustanke 1861, 1862, 1867, 1868. i konačno, isto tako, i nekolicina Crnogoraca«. ¹⁰³ Dva dana docnije, u ovom listu je objavljena kratka informacija »od srpsko-turske granice«: »Vstanek v Bulgariji je zvezo mej Carigradom in turško vojsko pri Nišu pretrgal. Ko bi Srbi sedaj turško vojsko napali, prišla bi mej dva ognja, ker bi jo tudi bolgarski vstajniki s hrbta nadlegovali. Ko bi pa tepena bila, kar je pričakovati, bila bi v begu lahko popolnoma uničena«. ¹⁰⁴ U broju od 24. maja, u kratkom sastavu, oštro su napadnuti organi nemačkih liberala kao i ustavoveraca u Habsburškoj Monarhiji zbog njihove turkofilske političke orijentacije i, nakon toga, izražena pohvala na adresu bečkog lista, »Neues Tagblatt«, zbog toga »što se odlučno postavio na stranu ubogih i toliko godina ugnjetavanih, hrišćana Bugara, koji su na oružje ustali da se turskog tiranina, stranog tlačitelja, istambulskog krvopije i oholog gospodara otarase«. ¹⁰⁵ U kratkom i, u priličnoj meri, neodređenom izveštaju, preuzetom iz organa bečke vlade, »Politische Correspondenz«, objavljenom sredinom treće deкаде maja, navedeno je da je, zbog solidnih priprema, došlo do masovnog oružanog ustanka u Bugarskoj, u kome su vođe Bugari, Panajot Volov i Georgi Benkovski, a za tajnog glavnog zapovednika se još ne zna, dok je, u sklopu drugih vesti, u izveštaju dopisnika »Obzora« iz Gjurgeva od 24. maja, koga je iz pomenutog lista organ slovenačkih liberala preuzeo i objavio u broju od 1. juna, navedeno, da se je u Koprivnici prikupilo oko 15.000 ustanika, čiji se broj svakog dana povećava, budući da iz Trnova, Gabrova, Sevlieva. Loveča i drugih krajeva Bugarske pristizu novi borci za slobodu bugarskog naroda u »ovo sadašnje središte« ustaničkog pokreta. ¹⁰⁶

Ostali slovenački listovi su veoma oskudni sa podacima o toku bugarskog aprilskog ustanka u četvrtom revolucionarnom okrugu, jer su objavljivali kratka i u pogledu sadržaja uopštena, određenije rečeno, neodređena saopštenja, budući da se sami događaji u retkim prilikama navode. Pa i kad se to čini, zapaža se odsustvo najvažnijih komponenti u tim sastavima: datum, mesto događaja i akteri istih. Pored toga, ima slučajeva pogrešno označenih mesta vezanih za izbijanje ustanka, pa i imena rukovodioca. Tako je, na primer, »Slovenski Gospodar«, u broju od 18. maja, objavio kratku informaciju, u kojoj je rečeno da su se prošle nedelje digli na oružani ustanak Bugari i napali na mesta Ražluk (?), Denir (?) i Tatar Pazardžik, »te turske činovnike i poreznike pobili i železnicu razorili«, a sedam dana docnije u ovom listu je navedeno, da bugarski ustanici, predvođeni »gorostasnim Ilijom, prepredenim Benkovskim i hrabrim Volovim, pale kuće, predgrađa i varoši, ubijaju Turke, dok svoje žene, decu, starce, stoku i zrnavlje uklanjaju u nepristupačne uvale i planinske vence Balkana«. ¹⁰⁷

¹⁰³ »Slovenski Narod« 117, 21. V 1876.

¹⁰⁴ »Slovenski Narod« 118, 23. V 1876.

¹⁰⁵ Up.: »Slovenski Narod« 118, 119 od 23. i 24. V 1876.

¹⁰⁶ Up.: »Slovenski Narod« 120, 125 od 25. V i 1. VI 1876.

¹⁰⁷ Up.: »Slovenski Gospodar« 21, 22 od 18. i 25. V 1876, str. 204, 211. — Mesta Ražluk i Denir su, kako nam izgleda, pogrešno označena u »Slovenskom Gospodaru«. Možda se radi o Razlogu (Mehomija), odakle je, kao i iz drugih sela sa područja Bansko-Razloške kotline, ovelik broj ustanika učestvovao

Od listova koji su izlazili na slovenačkoj etničkoj teritoriji 1876, pored »Slovenskog Naroda«, organ Pokrajinske vlade za Kranjsku, »Laibacher Zeitung«, prezentirao je slovenačkoj javnosti najviše podataka, uglavnom, sadržajno verodostojnih, o bugarskom aprilskom ustanku, a naročito o događajima vezanim sa njim u Panagjurištskom revolucionarnom okrugu. Pored toga, ovaj list je, sudeći po sadržajima objavljenih informacija, nastojao da bude objektivn pa, čak, u izvesnoj meri, i naklonjen prema bugarskim ustanicima, iako je, za razliku od organa slovenačkih liberala, koji je turske izvore, gotovo a priori, odbijao da koristi, okvalifikovavši ih kao posve tendenciozne i potpuno odane turskoj vladi, navodio podatke i iz Portinih organa, vezanih za bugarski aprilski ustanak.¹⁰⁸ Tako je ovaj list, sredinom maja, objavio izveštaj korespondenta bečke vlade, »Politische Correspondenz«, od 11. maja iz Sofije, objavljenog u pomenutom listu. Tamo je, nakon upozorenja kako se je u Sofiji, 10. maja, munjevito pronela vest o izbijanju ustanka u Bugarskoj što, s obzirom da u Evropi vlada uverenje o bugarskom narodu, kao krotkom i prema događajima indiferentnom, predstavlja veliko iznenađenje i saznanje da je uporan rad stranih agitatora i emisara doveo do bugarskog ustanka i zbunjenosti Porte, navedeno, da je prvo u varošici Zlatici došlo do nereda, gde se nalazilo nekoliko zaptija i oko 50 vojnika redife, koje su predstavljale snage dobitnog turskog garnizona. Dalje je navedeno, kako je grupa mladih bugarskih ljudi zahtevala da se obračuna sa zaptijama zbog vršenja sa njihove strane nasilja nad bugarskim življem. Potom je došlo do fizičkog obračuna, kome se pridružila i druga grupa do zuba naoružanih mladih Bugara. »Kao odgovor, na zahtev kajmakama da se bugarska grupa udalji, usledio je napad ove na rezidenciju kajmakama, koji je uspeo da pobegne, dok su pobunjenici svoj bes iskalili nad zaptijama, koji su, pored jednog nižeg turskog činovnika, nastradali«. Nakon toga su bugarski ustanici, bez otpora, zauzeli Zaticu, budući da njeni stanovnici, iznenada napadnuti, nisu pružili otpor.¹⁰⁹ Istovremeno, kad i u Zlatici, kako se u nastavku ovog izveštaja, bez navođenja datuma, ističe, došlo je, navodno, u Tatar Pazardžiku do pobune, aii u znatno većim dimenzijama. »Formalno, povod izbijanju nereda bio je, kao i u

u borbama protiv neprijatelja kod Panagjurišta, Bracigova, Bataka itd., od kojih je 40 bilo od strane neprijatelja zarobljeno. Nije isključeno da se označeni naziv Denir odnosi na Demir-kapiju (Vratnik), prevoj u Staroj planini, gde se, sredinom treće dekade maja 1876, sukobila grupa ustanika pod vodstvom Ilariona Dragostinova i Stoila vojvode sa turskim snagama (up.: D. Dojnov, Objavljavane i hod na vstaniето u IV (Panagjurski) revolucionen okrug, Istoriija na Aprilskoto vstanie 1876..., str. 394; N. Zečev, Objavljavane i hod na vstaniето u Trnovski revolucionen okrug, Istoriija na Aprilskoto vstanie 1876..., str. 444). — Nije nam poznat Ilja kao istaknuti ustančki vođa u Panagjurištskom revolucionarnom okrugu u Bugarskoj. Kako smo naveli, u četvrtom revolucionarnom okrugu su bili ustančki vođi ili apostoli, kako su nazivali najistaknutije revolucionarne radnike na organizovanju bugarskog ustanka: Georgi Benkovski, Panajot Volov, Georgi Ikonov i Zahari Stojanov (H. Gandev, op. cit., str. 132—154). — Nije isključeno, da nepoznati autor ovog sastava aludira na Il'a vojvodu (Il'o Markov, djado Il'o, kapetan Il'o (oko 1805—1898), bugarskog hajduka i borca protiv turskog zavojevača. Predvodio je hajdučku četu u Pirinu, Rili i Maleševskoj planini, posle 1848, uključivši ovu u Prvu bugarsku legiju u Beogradu 1862. U prvom srpsko-turskom ratu, 1876—1877, u sastavu srpske vojske Il'a je komandovao bugarskom dobrovoljačkom četom, jačine od oko 100 boraca. U bugarskom aprilskom ustanku 1876. nije imao vidnog udela (Enciklopedija »Balgarija«, Izdatelstvo na Balgarskata akademija na naukite, tom 2, Sofija, 1981, str. 378—379; tom 3, Sofija, 1982, str. 112).

¹⁰⁸ Kao organ Pokrajinske vlade za Kranjsku, »Laibacher Zeitung« je zagovarala dosledno politiku bečke vlade, temeljeći veći deo svojih informacija iz Bugarske na objavljenim sastavima u njenom organu, »Politische Correspondenz«. U to vreme je Austro-Ugarska vodila politiku održavanja status quo na Balkanskom poluostrvu, a njen poslanik u Carigradu je, u odnosu na bugarski aprilski ustanak i turska zverstva, koja su u Bugarskoj usledila po ugušenju ustanka, bio otvoreno blagonaklon prema Portinoj politici. Zbog toga je većina austro-ugarskih listova, pa i »Laibacher Zeitung«, usredsredila pažnju na faktografsko prezentiranje događaja u Bugarskoj, uz odsustvo osude turskih zločina počinjenih nad nevinnim bugarskim narodom (N. Zečev, Meždunaroden otzvuk, Istoriija na Aprilskoto vstanie 1876..., str. 500—501, 536—537).

¹⁰⁹ Mislimo da je potrebno deo ovog sastava ad litteram navesti, budući da prezentira svojim čitaocima detaljan tok početka oružanog ustanka u Panagjurištskom revolucionarnom okrugu, bez obzira što se, faktički, prva ustanicka akcija odigrala u Koprivšnici, 20 aprila (2. maja) 1876, i odatle se ustanak raširio na dobar deo pomenutog revolucionarnog okruga. Taj važan deo napisa »Der Ausbruch von Unruhen in Bulgarien« glasi: »Der Ausbruch erfolgte zuerst im Städtchen Slatica, wo sich nur einige Zapties (Gendarmen) und 50 Mann Redifs als Garnison befanden. Ein Haufe Bulgarischer junger Leute suchte mit den Zapties Händel. Es kam gegenseitig zu Thätlichkeiten und sofort erschienen Trupps anderer junger Leute bis an die Zähne bewaffnet. Die Aufforderung des Kajmakam zum ruhigen Auseinandergehen wurde mit einem thätlichen Angriffe auf denselben erwidert, worauf sich die Meuterer daran machten, das Haus des Kajmakam zu stürmen. Letzterem gelang es, zu flüchten, und liessen nun die Revoltanten ihre Wuth an der Zapties aus, welcher dieselben nebst türkischen Subalternbeamten zum Opfer fielen. Durch das geflossene Blut, und den Erfolg fanatisiert, setze sich die Schar in den Besitz des Ortes, dessen Einwohner vollständig überrumpelt waren, dass sie nicht den geringsten Widerstand zu leisten vermochten« (»Laibacher Zeitung« 111, 15. V 1876, str. 852).

Zlatnici, svađa zbog jedne njive i lomljenja ograde. I ovde su se pojavili dobro naoružani ustanici i prvo što su preduzeli bilo je proterivanje turskih vlasti, dok su pripadnici turske policije masakrirani. Mutesarif je uspeo, pukim slučajem, da bekstvom spase svoj život. Naročito je u ovom zanimljivom izveštaju podvučeno ovo: »Značajno je istaći da se je, isto kao u Zlatnici, i u Tatar Pazardžiku odmah pojavio vođa ustanika, izdavajući naređenja, koja su svi ustanici izvršavali«. Na kraju, nakon konstatacije da je Tatar Pazardžik u rukama ustanika, »koji su na kapijama ovog grada postavili svoje predstraže i vrše među stanovništvom konskripciju za svoju legiju«, i tvrdnje da će se za dva dana, koliko je potrebno da stignu regularne turske trupe iz Jedrena, videti da li su bugarski borci za slobodu svoje domovine u stanju da duže održe ovaj grad u svojim rukama,¹¹⁰ nepoznati autor ovog sastava izrazio je sumnju u rešenost bugarskih ustanika da odsudno brane Tatar Pazardžik od napada neuporedivo bolje opremljenih i obučanih turskih snaga. Oni će se, verovatno, kako misli nepoznati korespondent organa bečke vlade, »prebaciti u rejone Balkana, gde se već duže vremena nalazi oko 600 bugarskih ustanika, koji prave nered«. ¹¹¹ Narednog dana je u organu Pokrajinske vlade za Kranjsku objavljen poduži sastav, posvećen, u svom većem delu, širenju bugarskog ustanka. Nakon uvodne napomene o izbijanju bugarskog oružanog ustanka kao o rezultatu dugotrajnog i smišljenog rada agitatora iz inostranstva, u šta, navodno, uveravaju najnovije vesti i događaji, kao najvažnije, što se tiče naglog širenja bugarskog aprilskog ustanka u Panagjuriškom revolucionarnom okrugu, navedeno je ovo: da se je bugarski oružani ustanak protiv turske vladavine iz Zlatice otpočeo širiti u susedne predele Bugarske; da je neposredno iza događaja u Zlatnici došlo, gotovo, do identičnih zbivanja u Otluk Kõi, tj. u Panagjurištu, pa je ovo selo postalo središte ustaničkog pokreta jer je tamo već 4. maja bilo oko 1200 ustanika; da se je ustanak iz ovog središta raširio u okolne rejone sve do Trakije, odakle su proterani organi turske vlasti i zaptije; da se je 5. maja u predelu Rodopa pobunilo 8 sela sa 6000 duša; da su bugarski ustanici svoja prebivališta napustili i uputili se u rejone Balkana, gde će se organizovati u borbene jedinice; i da se pretpostavlja da je, sa još dva člana, obazovao tajnu »Bugarsku nacionalnu vladu« u inostranstvu vođa bugarskih ustanika, koji je, navodno, igrao važnu ulogu u ustanku 1868. godine.¹¹² Dalje je u tom sastavu navedeno kako je, navodno, tajna »Nacionalna bugarska vlada« uputila na adresu bugarskog naroda manifest, odštampan u 50.000 primeraka u Bukureštu, koji cirkulira u celoj Bugarskoj. »Nacionalna vlada« zahteva od svih Bugara da zgrabe oružje, pošto je kucnuo čas oslobođenja«. Od starih i nesposobnih za borbu traži se da materijalno pomognu oslo-

¹¹⁰ o čemu tamo doslovno stoji navedeno ovo: »Tatar-Bazardjik ist heute vollständig in der Hand der Insurgenten welche sich beeilen, Vorposten an den Thoren auf zustellen und unter der Einwohnerschaft für ihre Legion zu rekrutieren. Ob die Insurgenten die Stadt lange zu behaupten in Stande sein werden. Ist in Anbetracht des längstens in zwei Tagen zu gewärtigenden Anmarsches einer beträchtlichen Truppenmacht von Adrianopel mindestens fraglich.« (»Laibacher Zeitung« 111, 15. V 1876, str. 853).

¹¹¹ »Laibacher Zeitung« 111, 15. V 1876, str. 852—853. — Netačno je saopštenje o oslobođenju Tatar Pazardžika od turske vladavine. Po oslobođenju Koprivčice i Panagjurišta, turske vlasti u Plovdivu i Tatar Pazardžiku donele su odluku da odmah naoružaju muslimansko stanovništvo radi ugušenja bugarskog aprilskog ustanka. Uostalom, iz Tatar Pazardžika krenuo je ka Panagjurištu Hafiz-paša sa oko 3000 pešaka i dva eskadrona da zauzme ovo ustaničko središte, 25 (7. maja) aprila 1876. Plovdiv i Tatar Pazardžik su bila dva snažna uporišta turske vlasti, kako ističe Jono Mitev, gde ustanički pokret nije mogao doći do izražaja (up.: J. Mitev, Aprilsko narodno vstanie, Istorija na Bulgarija v dva toma, tom prvi..., str. 462; D. Dojnov, Objavjavane i hod na vstaniето v IV (Panagjurski) revolucionen okrug, Istorija na Aprilskoto vstanie 1876..., str. 370—371, 374).

¹¹² Taj, kako mislimo, važan deo ovog sastava s naslovom »Die Unruhen in Bulgarien«, treba na ovom mestu ad litteram navesti. On glasi: »Kaum dass die ersten Scenen sich in Slatica abspielen, ging es auch schon auf mehreren anderen Seiten los. Wie man hört, hat sich eine ganze Reihe von Ortschaften, bis gegen Thracien zu, erhoben. Das Dorf Otluk Kõi ist das Centrum des Bewegungsherd. Dort sammelten sich schon am 4. Mai gegen 1200 Aufständische. Ueberall wurden die Zapties überfallen und niedergemacht. Die Vertreibung der Behörden scheint das von der geheimnisvollen Leitung der Bewegung ausgegebene Lösungswort zu sein. Am 5. Mai erhoben sich sämtliche Dörfer am Rhodope, einem Gebirgszug, der mit dem Balkan zusammenhängt und gegen die Marica hin ausläuft. Es sollen da 8 Dörfer mit einer Bevölkerung von 6000 Seelen insurgiert sein. Es ist anzunehmen, dass die Insurgenten ihre Wohnorte verlassen und wahrscheinlich in den Balkan eilen werden, um dort ihre Organisation durchzuführen. Es ist dies umso mehr zu vermuthen, des die Führer, welche bis jetzt zumeist im Auslande lebten, und bereits im Aufstande des Jahres 1868, eine Rolle spielten, mit zwei Mitgliedern einer sogenannten geheime 'National-Regierung' dort ihr Hauptquartier aufgeschlagen haben sollen.« (»Laibacher Zeitung« 112, 16. V 1876, str. 860).

bodilačku borbu bugarskog naroda, dok je čorbadžijama, »koji su uvek Turcima bili odani«, stavljeno do znanja, da će, ukoliko budu špijunirali u korist Turaka, biti kažnjeni smrtnom kaznom. Novčani prilozima za ustaničku stvar obavezno se imaju predati za to ovlašćenim licima. U proklamaciji je postavljen zahtev za zadržavanje svih škola, a od učitelja i starijih učenika se traži da izvrše svetu dužnost, tj. da stupe u ustaničke redove. Od malobrojnih, navodno, živućih muslimana zahteva se da ostanu mirni, pa će im biti zagarantovan život. Naročito je istaknuto, kako manifest cirkuliše u Bugarskoj u velikom broju.¹¹³ Posle navoda sadržaja proklamacije, navodno, upućene bugarskom narodu od »Nacionalne bugarske vlade«, u smislu komentara, navedeno je ovo: »Razumljivo je što su ovi događaji uzbudili duhove. Miroljubivi Bugari su zabrinuti zbog terorističkih postupaka svojih zemljaka,¹¹⁴ pa su samo u većim gradovima, gde se nalaze vojni garnizoni, prisutni mir i spokojstvo.«¹¹⁵ Sredinom treće dekade maja, objavljen je u ovom listu poduži sastav, preuzet iz »Politische Correspondenz«, koji predstavlja izveštaj korespondenta organa bečke vlade iz Plovdiva, bez navođenja datuma. Tamo su, nakon isticanja kako je potpuno pogrešna tvrdnja da je ustanak u Hercegovini i Bosni podstakao izbijanje bugarskog aprilskog ustanka, već da je on došao kao neminovna posledica sedmogodišnje brižljive i vrlo spretne pripreme, čime se objašnjava i njegovo brzo širenje i zahvatanje cele bugarske teritorije,¹¹⁶ navedene glavne komponente, vezane za pripreme bugarskog aprilskog ustanka. Kako je u tom sastavu naglašeno, pripreme oružanog aprilskog bugarskog ustanka otpočele su još 1868. i neprekidno trajale do njegovog nedavnog izbijanja.¹¹⁷ U celoj Bugarskoj je, kako se kategorički tvrdi u nastavku ovog sastava, egzistirala gusta mreža »poreskih organa«, koja je prikupljala od »bugarskih patriota porez u godišnjem iznosu od 40 do 80 pijastera«. Prikupljeni novac se zbirao u šest »centralnih kasa«, a potom su iz tih novčanih sredstava sporadično u inostranstvu kupovani i krišom dopremeni u zemlju oružje, municija i odeća. Navodno, u leto, godine 1875, »smestio se je u Balkanu jedan komitet«, koji je izvestan deo stanovnika konskribirao za buduću

¹¹³ Istog dana, tj. 20 (2. maja) aprila 1876, kad je Panagjurište oslobođeno, preduzete su mere od tog dana formirane »Privremene vlade«, da se putem proklamacije pozove narod četvrtog revolucionarnog okruga na oružani ustanak. Bila je izabrana specijalna komisija da sastavi tekst ovog dokumenta. Proklamacija je sastavljena u većem broju primeraka, a potpisao ju je predsednik Bracigovskog revolucionarnog komiteta, Vasil Petleškov, koji je te proglase odneo u Tatar Pazardžik, Pešteru, Batak i Bracigovo na dan 20 (2. maja) aprila uveče. Kako je 20 (2. maja) aprila 1876. bio utorak, kada je u Panagjurištu bio pazarni dan, to su pozivi za ustanak bili razdeljeni seljacima na pijaci, koji su, vraćajući se u okolna sela, upoznali narod sa najnovijim događajima i pozvali ga u oružanu borbu protiv turskog ropstva. Istog dana, tj. 20 (2. maja) aprila, poslate su proklamacije u Plovdiv, Sliven, Gornu Orahovicu i Vracu. Tako je već do uveče, 20 (2. maja) aprila 1876, ceo četvrti revolucionarni okrug bio obavešten o početku oružanog ustanka, kao i središta ostala tri revolucionarna okruga u Bugarskoj (D. T. Strašimirov, op. cit., tom III, str. 51—53).

¹¹⁴ Što je bilo na liniji Portine politike. Po ugušenju bugarskog aprilskog ustanka, turska vlada je, preko svojih listova, nastojala da uveri svetsku javnost u to, kako su, tobože, zverstva bugarskih ustanika nad muslimanskim življem dovela do turske osvete i stradanja bugarskog naroda. Takav stav je zauzela i engleska konzervativna vlada i njeni listovi, pa i provladini listovi Austro-Ugarske. Međutim, ispostavilo se da bugarski ustanici nigde nisu preterivali u svojoj oštirini prema muslimanskim stanovnicima u Bugarskoj, što su ustanovili ne samo bugarofilski i neutralni već, takođe, i turkofilski, tj. engleski anketeri (D. T. Strašimirov, op. cit., tom III, str. 362—365; N. Zečev, Međunaroden oztvuk, Istorijska na Aprilskoto vstanie 1876 ..., str. 500—501; K. Kosev, Politički rezultati i značenje, Istorijska na Aprilskoto vstanie 1876 ..., str. 536—537).

¹¹⁵ »Laibacher Zeitung« 112, 16. V 1876, str. 860—861.

¹¹⁶ O čemu je u prvom delu ovog sastava s naslovom »Zur Genesis des bulgarischen Aufstandes« navedeno ovo: »Die ziemlich allgemein verbreitete Annahme heisst es in dem erwähnten Berichte dass der Aufstand in Bulgarien durch die Vorgänge in den türkischen Westprovinzen ins Leben gerufen wäre, ist durchaus irrig. Die Insurrection in Bosnien und der Herzegowina mag immerhin durch die Absorption der türkischen Streitkräfte dem Aufstande in Bulgarien den Zeitpunkt fixirt haben, der für dessen Ausbruch der relativ günstigste war. Vorbereitet war derselbe bereits seit nahezu sieben Jahren, und es lässt sich nicht leugnen, dass diese Vorbereitung mit organisatorischem Geschick und jener Ruhe erfolgte, welche der Insurrection in Bosnien und der Herzegowina abzugehen scheint. Hiedurch erklärt sich auch die rasche Verbreitung und das beinahe gleichzeitige Auftreten der Insurrection in allen Theilen des Landes.« (»Laibacher Zeitung« 120, 26. V 1876, str. 921).

¹¹⁷ U broju od 3. avgusta, u vreme kada su u Bugarskoj još uvek žarile i palile bašibozučke i druge oružane snage turske vojne sile, masakrirajući nedužne i bespomoćne bugarske stanovnike, ovaj list je objavio poduži napis s naslovom »Zur Genesis der bulgarischen Insurrection«. Tamo je posebno istaknuto, da u pripreme bugarskog ustanka, zapravo, otpočele pedesetih godina XIX veka, zajedno sa intenzifikacijom borbe bugarskog naroda za samostalnu bugarsku crkvenu organizaciju, posredstvom emancipacije od Carigradske patrijaršije i postepenim potpadanjem pod uticaj slavenofilske političke orijentacije. To je, ujedno, bio i ubrzani početak bugarskog nacionalnog preporoda. Pripreme su spretno i kontinuirano vršene sve do samog izbijanja bugarskog aprilskog oružanog ustanka (»Laibacher Zeitung« 176, 3. VIII 1876, str. 1372).

ustanak, dodelivši nekima i činove, stavivši im do znanja da budu spremni do 1. maja 1876. godine. Ovih dana je regrutovanim borcima određeno mesto prikupljanja i podeljeno im je oružje. Veći deo muškog stanovništva, na čelu sa Georgiєм Benkovskim i Panajotom Volovim, »otišao je u Balkan«. Tamo se do sada prikupilo »preko 6000 ljudi, koji su protiv Turaka imali veći broj manjih borbi i, takoreći, čine avangardu ustaničkih snaga. Prvo herojsko delo ustanika je spaljivanje Panagjurišta, jer se radi o ratu do uništenja«. ¹¹⁸ Kao najvažnije, na kraju ovog napisa, rečeno je da se ime vrhovnog zapovednika bugarskih ustanika drži u najvećoj tajnosti. On je, inače, uspeo da iz raznih krajeva Bugarske prikupi hrabre borce, »koji svako napušteno mesto spravljaju sa zemljom«, pa kontingent od 15.000—20.000 turskih vojnika, kojim Porta sada raspolaže za intervenciju u Bugarskoj, neće biti dovoljan da brzo savlada »srazmerno mali broj bugarskih ustanika«, te tako na efikasan način uguši ustanički pokret u Bugarskoj. ¹¹⁹

Drugi dnevni list, koji je u vreme izbijanja aprilskog ustanka u Bugarskoj izlazio u Ljubljani na nemačkom jeziku, bio je »Laibacher Tagblatt«, organ domaćih Nemaca, osvedočeni slovenofob i kao takav nenaklonjen prema bugarskom aprilskom ustanku. U broju od 13. maja, pozivajući se na turskofilski i konzervativni londonski list, »Times«, objavio je ovaj list kratko saopštenje, posvećeno bugarskom aprilskom ustanku u Panagjuriškom revolucionarnom okrugu. Kao najvažnije, tamo je rečeno da je ustanak u blizini Plovdiva uzbudio Portu, jer pretilo da preraste u pokret ozbiljnih dimenzija, pa su turske oružane snage prinuđene da neodložno intervenišu. Dalje je, po isticanju da je ustanak izbio nakon njegove duže pripreme od strane srpskih i drugih agitatora, koji su veoma dobro iskoristili izvršene izgrede i nasilja nad bugarskim stanovništvom od organa turske vlasti, u ovom saopštenju navedeno, da je ustanak prvo izbio u Otluk Kõi, tj. u Panagjurištu, i odatle se raširio u rejon Rodopa i do južne doline reke Marice, te se različito procenjuje broj ustanika od 1000 do 10.000 boraca. ¹²⁰

Kako smo u uvodnim razmatranjima ovog dela rada naveli, oslanjajući se na podatke iz naučnih dela bugarske historiografije, znatno nadmoćnije i bolje opremljene turske snage su, u vremenu od 22 (4. maja) aprila do 7/19. maja 1876, uspele da uguše bugarski aprilski ustanak u Panagjuriškom revolucionarnom okrugu. Sudeći po onome što su objavili ondašnji listovi koji su izlazili na slovenačkoj etničkoj teritoriji, slovenačka javnost nije o tome bila ne samo blagovremeno već, gotovo, nikako obavještena. Kako mislimo, slovenački listovi su bili u tolikoj meri naklonjeni bugarskom aprilskom oružanom ustanku, da svojim čitaocima, u vreme kada se požar na Balkanskom poluostrvu tek otpočeo rasplamsavati i kada je vla-

¹¹⁸ O prikupljenim ustaničkim snagama u rejonima Balkana i prvim borbenim dejstvima bugarskih ustanika doslovno stoji zabeleženo ovo: »An diesem Tage wurde den angeworbenen Streitern der Ort bekannt gegeben, an dem sie sich zu sammeln hätten und wo ihnen die Waffen ausgefolgt würden. Gegenwärtig ist aus allen Städtchen Bulgariens ein grösser Theil der männlichen Bevölkerung in den Balkan abgegangen, wo vorläufig Benkowski und Wolloff (beide eingeborne Bulgarien) als Befehlshaber fungieren. Sie verfügen im ganzen über 6000 Mann, haben den Türken schon viele kleinere Gefechte geliefert und bilden sozusagen die Avantgarde der Insurrection. Die Einschärfung des Ortes Panagjurište war eine ihrer ersten Waffenthaten. Es ist ein Vernichtungskrieg, der da geführt wird.« (»Laibacher Zeitung« 120, 26. V 1876, str. 921). — Nisu ustanici spalili Klisuru, deo Panagjurišta i druga mesta u Panagjuriškom revolucionarnom okrugu i drugde, već je to učinila turska vojska. Tamo gde su dejstvovalе irregularne jedinice, bašibozuci, kakav je, na primer, bio slučaj sa Klisurom, nakon osvojenja, mesto je bilo spaljeno i spravnjeno sa zemljom. S obzirom na okolnost, da su u boju kod Panagjurišta isključivo dejstvovalе regularne turske jedinice, bilo je spaljeno, odnosno dejstvom artiljerije razrušeno oko 400 kuća, što predstavlja petinu istih, budući da je ustanički centar imao oko 2000 kuća (D. T. Strašimirov, op. cit., tom III, str. 378—379; D. Dojnov, Objavljavane i hod na vstaničstvo v IV (Panagjurski) revolucionaren okrag, Istorija na Aprilsko to vstanie 1876, ... str. 376—377).

¹¹⁹ »Laibacher Zeitung« 120, 26. V 1876, str. 921.

¹²⁰ U celini, ovaj izveštaj, objavljen u rubrici »Politische Rundschau. Ausland«, glasi: »Ueber der Aufstand in Bulgarien erhält die 'Times' nachstehendes Telegramm: 'Die bulgarische Insurrection in der Nähe von Philippopol droht erstliche Dimensionen anzunehmen und versetzt die türkische Regierung in grosse Aufregung. Mittelst der Eisenbahn nach Adrianopel werden Tag und Nacht alle disponiblen Truppen dorthin entsendet. Die Bewegung war lange vorher durch serbische und andere Agitatoren vorbereitet, welche das tiefe Missvergnügen über die von den türkischen Behörden begangenen Ausschreitungen und Gewaltthätigkeiten sehr wohl ausnützten. Der Ausbruch began in Otluk Kõi, einem Dorf in der Nähe von Tatra Bazardjik, wo einige Gendarmen getötet wurden, und breitete sich über andere Ortschaften am Rhodope-Gebirge aus, welches sich von dem Balkangebirge abzweigt und sich parallel mit der Maritza auf deren südlichen Ufer erstreckt. Die Insurgenten werden verschieden auf 1000 bis 10.000 Mann geschätzt.« (»Laibacher Tagblatt« 110, 13. V 1876).

dalo opšte uverenje da predstoji ulazak Srbije i Crne Gore, a možda i Rusije, u rat protiv Turske i neminovno proterivanje Turaka iz Evrope i stvaranje novih i nezavisnih jugoslovenskih država u jugoistočnoj Evropi, nisu smatrali da je oportuno saopštiti o katastrofalnom porazu bugarskih ustanika.¹²¹ Takav stav je usledio i zbog toga što su slovenački listovi, pa do određene mere i organ Pokrajinske vlade za Kranjsku, i znatno docnije po ugušivanju ustanka javljali svojim čitaocima da u Bugarskoj i dalje ustanak traje, da se, čak, širi i da se bugarski ustanici uspešno bore protiv svog vekovnog neprijatelja. Za razliku od slovenačkih listova, koji uopšte nisu navodili vesti iz turskih izvora da je ustanak u Panagjurištskom revolucionarnom okrugu ugušen, »Laibacher Zeitung« je te vesti navela, ali je izrazila sumnju u njihovu verodostojnost, navodeći da su borbe nastavljene između bugarskih ustanika i turske vojske, krajem maja i kasnije, i da turske snage trpe poraze. Izuzetak u tom pogledu predstavlja list »Laibacher Tagblatt«, koji je, kako ćemo na svom mestu navesti, u drugoj polovini maja apodiktično tvrdio da su turske snage nanele ustanicima u Panagjurištskom revolucionarnom okrugu odsudan poraz. Što se tiče priprema turske vojske za borbu protiv ustanika, slovenački listovi su obavestili svoje čitaoce u dosta uopštenoj formi, izražavajući nadu da će turska vojna sila naići na snažan otpor ustanika i da Porta neće biti u stanju da brzo uguši bugarski ustanički pokret. O obostranim borbenim dejstvima objavljivane su, katkad, u slovenačkim listovima, pa i u organu Pokrajinske vlade za Kranjsku, informacije u kojima odustajuju oznake datuma oružanih sukoba, ili su, pak, ovi pogrešno navedeni. Pored toga, u slovenačkim listovima, kao i u »Laibacher Zeitungi«, navedeno je nekoliko oružanih sukoba između ustanika i turske vojske, uz isticanje obostranog angažovanja jakih snaga, što se u trećoj dekadi meseca maja i nadalje, svakako, nije moglo dogoditi, budući da je do kraja druge dekade maja 1876. ustanak u Panagjurištskom revolucionarnom okrugu bio ugušen.

Valja istaći to, da je od slovenačkih listova slovenački dnevnik, o navedenom, najviše prezentirao slovenačkoj javnosti informacija, ispoljivši uverenost da će bugarski ustanici uspešno istrajati u neravnoj borbi. Tako je u ovom listu, pretposljednog dana druge dekade maja, navedeno, u sklopu dužeg izveštaja preuzetog iz »Obzora«, koga je ovaj list dobio od svog korespondenta iz Kraiove (Craiova) i potom ga objavio, navedeno vrlo kratko što se tiče reaktivna Porte na bugarski aprilski oružani ustanak samo ovo: »Sada se javlja iz Carigrada, da se général en chef, Abdul Kerim-paša, priprema da otputuje u Koprivšticu«. Na kraju ovog sastava, u smislu komentara, rečeno je kako je Turska »stavila 15.000 vojnika pod komandu jednog od svojih najboljih generala za borbu protiv Bugara, što svedoči o tome, koliko je veliki tek početak ustanka«.¹²² Zadnjeg dana druge dekade maja, objavio je slovenački dnevnik važno saopštenje o pripremama Porte za vojnu intervenciju u Bugarskoj, preuzeto iz »Politische Correspondenz«, koje je ovom listu dostavio njegov dopisnik iz Ruščuka (Rusčuk) 10. maja, a ovaj ga objavio. Tamo je istaknuto: »Od vseh teh krajev (Jambola, Vidina, Ruščuka i Plovdiva, m. pr., P. L.) prosijo paše za vojsko, katere pa Turčuja nema za razpolaganje. Na prvo poročilo o bulgarskem vstanku pri Tatar-Bazaržik, poslali so iz Varne, Šumle, od tu (tj. iz Ruščuka, m. pr., P. L.) in Vidina toliko vojske koliko je bilo le mo-goče. Iz Silistrije odposlali so 4 tabore nizamov takoj, da sedaj tej trdnjavi ostaje

¹²¹ Opširnije o polaganju nade Slovenaca u stupanje u rat protiv Turske Srbije, Crne Gore i Rusije, jul 1875—jun 1876, v.: P. Luković, Stališče Slovencev do vstaje v Hercegovini in Bosni in do bosansko-hercegovskega vprašanja v letih 1875—1878 ..., str. 55—69, 92—109.

¹²² »Slovenski Narod« 115, 19. V 1876. — Kako naglašava Moritz B. Zimmermann, Abdul Kerim-paša se istakao kao glavnokomandujući turskih snaga u njihovim operacijama protiv bugarskih ustanika, primenivši svrsishodnu taktiku, koja je uslovlila brzo slamanje ustaničkog otpora i ugušenje ustanka. Profesor Dojnov Dojnov navodi da je bilo angažovano preko 10.000 vojnika redovne turske vojske za ugušenje ustanka u Panagjurištskom revolucionarnom okrugu i da je glavnokomandujući tih snaga kao i još oko 80.000 vojnika neregularnih jedinica, Abdul Kerim-paša, prispeo, krajem prve dekade maja 1876, u Tatar Pazardžik, gde je obrazovao svoj štab. Bojeći se proširenja ustanka, turske vojne vlasti su ustrojile logor kod Jedrena i tamo koncentrisale kao rezervu oko 2500 vojnika (up.: M. B. Zimmermann, Illustrierte Geschichte des orientalischen Krieges von 1876—1878, Wien—Pest—Leipzig, 1878, str. 284—285; D. Dojnov, Objavljavane i hod na vstaničanstvo v IV (Panagjurski) revolucionen okrug, Istorija na Aprilskoto vstanie 1876 ..., str. 371).

samo 400 mož. Iz Vidina odšlo je pak 8. t. m. 9 bataljonov nizamov v Filipopeljski sandžak. Večji garnizijski kraji ne morejo nikake vojske več odposlati in vendar potrebuje generalni guverner najmanj 10.000 mož, kakor je tudi seraskerja telefografično za to prosil. Iz taborov pri Nišu so izmarširali 4 polki v sredino Bolgarije. Vse to vzbuja mej našimi kristijanskimi in tudi mej mahomedanskimi prebivalci — pravi dopisnik — lahko razumljivo razburjenost, katera se prikazuje najbolj v strahu in pravljicah. Tako pripovedujejo naši Grki in Bulgari, da so derviši iz Carigrada odputovali, ter da pridigujejo po deželi sveti boj za vero.¹²³ Tri dana docnije od slovenač kog dnevnika, organ slovenačkih klerikalaca je objavio informacijo o propovedanju svetog rata protiv bugarskih ustanika od strane carigradskih derviša.¹²⁴ U broju od 1. juna, objavio je organ slovenačkih liberala poduži sastav, preuzet iz zagrebačkog »Obzora«, koji predstavlja izveštaj njegovog dopisnika iz Gjurgeva od 24. maja, a ovaj ga list odmah objavio, posvećen isključivo borbenim dejstvima bugarskih ustanika protiv turske vojne sile. Tamo je, što se tiče izvođenja borbenih akcija bugarskih ustanika protiv turskih snaga u Panagjurištskom revolucionarnom okrugu navedeno sledeće: »Isti dan (tj. 20. maja, m. pr., P. L.) so pokončali tudi vstaši v Trakiji železnično progo blizu Belova, mašinist nij opazil pokvarjene ceste, vsled tega je prevrnil vlak in na mestu je ostalo 100 Turkov mrtvih in ranjenih. Dne 21. t. m. odšlo je 600 mož turške vojske v Belovo. Turci so se skrili v štacijo in nameravali so udariti iznenadoma na vstaše. Na nesrečo Turkov zvedeli so to nameravanje vstaši ter obkolili štacijo in jo v hipu zažgali. Štacija s Turki vred je popolnem zgorela. Vrh tega zažgali so vstaši dva mosta na železnične progi in dva pak pokončali, idoč iz Sarambeja v Sofijo. Tu se pričakuje velika bitka, vstaši in Turki delajo silne priprave. Uprav sedaj okolo Koprivštice mnogo vasij gori, blizu Ajvale so Turki in vstaši požgali 25 turških in 18 bolgarskih vasij. Istega dne (tj. 22. maja, m. pr., P. L.) je odmarširala turška vojska iz Krdžalija v Koprivštico, ta vojska je urejena in ima nove topove, vstašev pak je v Koprivštici (Avredalanu) do denes 15.000 in še vsak dan se število množi.«¹²⁵ Tri dana docnije, u kratkoj informaciji, u sklopu drugih vesti, navedeno je, kako su, navodno, ustanici dobro naoružani, većim delom savremenim oružjem, i da imaju rukovodioce sa svršenim vojnim školama.¹²⁶

U drugim slovenačkim listovima znatno je manje informacija o borbama između bugarskih ustanika i turske vojske u četvrtom revolucionarnom okrugu posle stvarnog ugušenja ustanka, negoli, pak, u slovenačkom dnevniku. Tako je organ slovenačkih klerikalaca, sredinom maja, kratko saopštio da je zbog širenja bugarskog ustanka turska vlada veoma zabrinuta, »jer svoju vojsku mora cepati i na razne krajeve države upućivati«,¹²⁷ dok je u broju od 8. juna ovog lista, u kratkoj i dosta neodređenoj informaciji, navedeno da je od jugoslovenskih bojišta »najživlje ono u Bugarskoj«, jer dolazi između ustanika i turske vojske »neprestano do većih i manjih borbenih sukoba, radi čega se turski vojni zapovednici stalno pripremaju za borbu protiv ustanika.«¹²⁸ Vredno je pomena kratko saopštenje, objavljeno u »Slovenskom Gospodaru«, u broju od 1. juna, gde je, bez datacije, istaknuto: »Pri Železniku je 15.000 Turkov 8 ur napadalo 8000 Bulgarov, pa niso opraviili nič. Turki so morali odstopiti pustivši veliko število mrtvih na bojištu.«¹²⁹ Dan docnije, o ovom oružanom sukobu je nešto više saopštio svojim čitaocima organ Pokrajinske vlade za Kranjsku, preuzevši napis iz organa bečke vlade, »Politische

¹²³ »Slovenski Narod« 116, 20. V 1876.

¹²⁴ O tome u ovom listu, doslovno piše ovo: »V Ruščuku se je te dni raznesla novica, da turški derviši iz Carigrada so se razšli po deželi oznamovat sveto vojsko, da bi se rešila vera Mohamedova« (»Slovenec« 60, 23. V 1876).

¹²⁵ »Slovenski Narod« 125, 1. VI 1876.

¹²⁶ »Slovenski Narod« 128, 4. VI 1876.

¹²⁷ O čemu je tamo doslovno navedeno ovo: »Vlada turška je v silni skrbi, kjer mora svojo vojno cepiti na toliko krajev. Če že vstanka v Bosni in Hercegovini ne more zatreti, se ji bode še trje godilo. Diplomatska istorija Srbije za vreme srpskih ratova za oslobođenje i nezavisnost 1875—1878, prva knjiga, će se razširi tudi po drugih dozdaj še mirnih krajih.« (»Slovenec« 57, 16. V 1876).

¹²⁸ Up.: »Slovenec« 57, 66 od 16. X i 8. VI 1876.

¹²⁹ »Slovenski gospodar« 23, 1. VI 1876, str. 221.

Correspondenz«, koji predstavlja izveštaj dopisnika tog lista iz Sofije od 26. maja, koga je pomenuti list odmah objavio. Tamo je, bez navođenja broja ustanika, rečeno da je kod Železnika bila »krvava borba«, 23. maja, u kojoj je učestvovalo najmanje 10.000 turskih vojnika, među kojima 1000 konjanika i 1500 Čerkeza sa preko 20 topova, koji su malo dejstvovali, budući da je borba pretežno vođena hladnim oružjem. U osmočasovnoj borbi obe strane su pretrpele teške gubitke.¹³⁰

Za razliku od slovenačkih listova, koji uopšte nisu saopštili svojim čitaocima o odsudnom porazu bugarskih ustaničkih snaga u borbenim dejstvima protiv turske vojske, tokom prve dve dekade meseca maja, na teritoriji četvrtog revolucionarnog okruga zbog potpunog ignorisanja izvora obaveštavanja turske provenijencije, organ Pokrajinske vlade za Kranjsku je to učinio, objavivši tu vest oslanjajući se na turske izvore, da bi u njihovu verodostojnost kasnije posumnjao. Prvo kratko saopštenje u tom smislu objavio je ovaj list, bez ikakvog komentara, u broju od 26. maja. Naime, tamo su objavljena u parafriziranoj formi dva telegrama glavnokomandujućeg turskih snaga, koje su dejstvovala protiv bugarskih ustanika u rejonima Panagjurišta i Koprivšnice, Adil-paše, koje je dostavio u Carigrad 12. i 13. maja, preuzetih od umereno liberalnog nemačkog lista, »Allgemeine Zeitung«, koje je ovaj list dobio iz turske prestonice 16. maja i odmah ih objavio. Tamo je navedeno da su operacije turske vojske otpočele protiv ustanika u Otluk Kõi, tj. Panagjurištu. Istaknuto je da je turska vojska zauzela »ognjište bugarskog ustanka«, Panagjurište, sem pojedinih kuća odakle ustanici još pružaju otpor. U toku borbe je, kako se tamo podvlači, jedan vojnik redovne turske vojske poginuo dok je jedan ranjen, a iz redova neredovnih turskih trupa bilo je pet mrtvih i nekoliko ranjenih boraca. Ustanicima iz Koprivšnice dostavljen je ultimativan pismeni zahtev da se predaju do 3/15. maja 1876. godine.¹³¹ U važnom napisu, koga je »Lai-bacher Zeitung« objavila početkom juna, gotovo da se apodiktično osporava verodostojnost tvrdnje Porte da je bugarski aprilski ustanak savladan od turskih oružanih snaga, uz navođenje obostranih borbenih dejstava kao najlogičniju argumentaciju da bugarski ustanak nije ugušen. »Prema ulepšanim oficijelnim telegramima Porte, kako se javlja listu 'Politische Correspondenz' iz Sofije 26. maja, u Bugarskoj je došao kraj ustanka«. Takođe je i »vlada našeg vilajeta (tj. Dunavskog, kako se tada nazivalo upravno područje severnog dela Bugarske, m. pr., P. L.) nekoliko puta izdala saopštenje o tome kako je Abdul Kerim-paša likvidirao bugarski ustanak. Takve izveštaje je, verovatno, Porta i po Evropi raširila«. Međutim, kako se

¹³⁰ O pomenutoj borbi u napisu pod naslovom »Zur Insurrection in Bulgarien« stoji doslovno ovo: »Bei der Stadt Zelijeznik (türkisch Eski Zagora) welche 20.000 Einwohner zählt, fand erst vor drei Tagen ein blutiger Kampf statt. Die Türken mochten daselbst mindestens 10.000 Mann stark gewesen sein, darunter bei 1000 Mann Cavallerie und 1500 Tscherkessen. An Artillerie verfügten sie über 20 Kannonen, die allerdings wenig in Verwendung kamen, da zumeist mit blanker Waffe gearbeitet wurde. Die Türken wurden sehr hart mitgenommen, wenn auch die Insurgenten eben so schwere Verluste erlitten. Der Kampf dauerte über 8 Stunden.« (»Lai-bacher Zeitung« 126, 2. VI 1876, str. 968).

¹³¹ Doslovno ovo saopštenje, objavljeno u rubrici »Politische Uebersicht«, glasi: »Aus Pera 16. d. schreibt man der 'Allg. Ztg.': Aus Bulgarien sind zwei Telegramme des dortigen Oberbefehlshabers der Truppen, Adil Pascha, vom 12. und 13. d. eingetroffen, derselbe berichtet: er habe seine Operationen begonnen und das Dorf Otluk Kõi, einen der Herde des bulgarischen Aufstandes, besetzt und die Einwohner in ihre Wohnungen zurückgeführt; indessen hätten die Insurgenten noch einzelne befestigte Häuser im Besitze. Bei dem Treffen, welches er ihnen lieferte, hätten die regulären Truppen einen Todten und einen Verwundeten und die irregulären Truppen fünf Todte und einige Verwundete. Ferner habe er die Insurgenten in Avratlan durch ein schreiben aufgefordert, sich bis zum 3/15. d. morgens d. h. bis gestern früh, zu unterwerfen.« (»Lai-bacher Zeitung« 120, 26. V 1876, str. 921). — Odmah po oslobođenju Panagjurišta, Hafiz-paša, određen od Vrhovne komande turske vojske za glavnokomandujućeg trupama koje su imale pacifikovati Srednu goru, krenuo je iz Sofije sa preko 1000 vojnika redovne turske vojske, te se ulogirao u Strelčanskom polju, tj. u rejonu Strelče. Hafiz-paša je odmah zatražio od Vrhovne komande turske vojske upućivanje, po hitnom postupku, pojačanja. Dimitir T. Strašimirov navodi o pristizanju u rejon sela Strelče pojačanja tamo dislociranim snagama ovo: »Černovježd govori, došli Adil paša i Seljami paša s tri hiljadi duši i šestotin konnica. G. Dimitrov označava: ot Carigrad trgnali na 22 April Seljami paša i Tahir paša s po dva tabura. Na 23 izpratjeni ošte četire tabura - vsiđini pri Strelča s Hafiz paša«. Kako se navodi u delu »Voenna podgotovka i proveždane na Aprilskoto vstanie 1876«..., dan pre otpočinjanja napada turske vojske na Panagjurište, kada je od ustanika osmotrena, tj. 27 (9. maja) aprila 1876, kod Strelče je bilo koncentrisano oko 5000 vojnika redovne turske vojske sa nekoliko baterija brdskih topova i bašibozuka oko 2500—3000 ljudi. S obzirom na okolnosti, da je neposredno pred početak boja kod Panagjurišta bilo svega oko 750—800 ustanika, koji su bili poseli utvrđene položaje za odbranu na visovima oko središta četvrtog ustaničkog okruga, to znači da je odnos snaga bio 10:1 u korist turske vojske (up.: D. T. Strašimirov, op. cit., tom III, str. 176; J. Mitev, Voenna podgotovka i proveždane na Aprilskoto vstanie 1876..., str. 218—219).

tamo ističe, ne može biti ni govora o ugušenju bugarskog ustanka u situaciji kad, faktično, turske redovne trupe i dalje operišu protiv bugarskih ustanika i u okolnosti kad je carska vlada izdala naredbu za mobilizaciju rezerve druge klase. Navedeno je i to, kao argumenat da bugarski ustanak nije ugušen, kako je naredeno da se rezervisti do 15. juna imaju na određenim mestima prikupiti, i da je valija Dunavskog vilajeta, Asem-paša, naredio da naime »vanrednog ratnog poreza« svaka seoska opština ima prikupiti od 5000 do 9000 pijastera, što će biti teško ostvarljivo, a »može anticipirati slabe posledice«. ¹³² Kao najvažniji argumenat da je bugarski ustanak, navodno, još u punom zamahu navedene su borbe: kod Železnika, 23. maja, o kojoj smo potrebno naveli; neodređenog dana kod Trnova, o kojoj će kasnije nešto više biti rečeno; i naročito posve kategorična tvrdnja, bez navođenja datuma, da Panagjurište turska vojska nije zauzela, jer je od bugarskih ustanika bila prinuđena da se povuče, pa su time stvoreni potrebni uslovi za prodiranje bugarskih ustanika ka Plovdivu. ¹³³ Na kraju ovog sastava, u smislu zaključka, lakonski je rečeno ovo: »Kako se iz navedenog vidi, ne može biti ni govora o savlađivanju bugarskog ustanka«. ¹³⁴ Konačno, drugog dana druge dekade juna, objavio je organ Pokrajinske vlade za Kranjsku podužu informaciju, preuzetu iz »Politische Correspondenz«, koja predstavlja izveštaj dopisnika tog lista iz Plovdiva od 3. juna. Tamo se ističe da je za poslednjih 14 dana bilo »ne tako nevažnih borbi« na ustaničkom području, uz znatne obostrane gubitke, što uverljivo dezavuiše vesti o ugušenju bugarskog ustanka. Kao dokaz ispravnosti ove teze naveden je tok dvodnevne borbe između ustanika i turske vojske kod Panagjurišta, navodno, 20. i 21. i Perušnice, 23. i 24. maja, čiji je ishod bio paljenje ova dva naseljena mesta od strane ustanika i povlačenje istih u planinske predele. Kao najvažnije, što se tiče toka pomenute borbe kod Panagjurišta, navedeno je da je 20. maja, nakon odlučnog odbijanja ustanika da bezuslovno polože oružje, 9000 turskih vojnika otpočelo sa napadom na ustaničke položaje, dok su glavnu otpornu tačku ustanici imali u crkvi, uspevši da odbiju napad neprijatelja, tako da je noć prekinula šestočasovna borbena dejstva. Narednog dana, tj. 21. maja, borba je nastavljena svom žestinom. Uprkos tome nijedna strana nije bila u mogućnosti da izvojuje odlučujuću pobedu. Zbog toga su ustanici po padu mraka, tobože, zapalili Panagjurište i odatle se povukli, te sa »malim odeljenjima ustanika iz Strelče i Koprivštice zajedno se povukli u planinu«. Ovakav postupak ustanika usledio je, navodno, nakon prijema vesti o pokretu turskih trupa iz Sofije protiv njih. Druga borba, kako je tamo kratko navedeno, otpočela je kod Perušnice, 23. maja, gde su ustanici, »predvođeni stručnim vođstvom«, bili poseli dobro odabrane i fortifikacijski solidno uređene položaje. »Dvodnevna borba je i ovde završena povlačenjem ustanika u Balkan«, nakon paljenja sela, tobože, od njih samih, što su učinili da bi se zaštitili pri odstupanju. ¹³⁵

¹³² Kao najvažnije o navedenom, u napisu s naslovom »Zur Insurrection in Bulgarien«, stoji ovo: »Die grossen militärischen Anstrengungen jedoch, welche fortgesetzt werden, beweisen mehr als alles andere, das man noch weit entfernt davon sei, die Insurrection bewältigt zu haben. Da das reguläre Militär zu diesem Zwecke bereits vollständig aufgeboten ist und man doch zu keinem Ende kommen kann, ordnete vor einigen Tagen die kaiserliche Regierung Einberufung der Reserve zweiter Klasse an«. Što se tiče uvođenja u Bugarskoj »vanrednog ratnog poreza« stoji ovo: »Der Vali Asem Pascha hat einem Ausweg gefunden, indem er um die Erlaubnis bat, auf jede Dörfergemeinde zwischen 5000 und 9000 Piaster »ausserordentliche« Kriegsteuer ausscheiden zu dürfen, was ihm auch bewilligt wurde. Es ist aber sehr fraglich, ob die Bevölkerung auch imstande sein werde im voraus die Steuern entrichten zu können. Diese Steueranticipation kann üble Folge haben.« (»Laibacher Zeitung« 126, 2. VI 1876, str. 968).

¹³³ Ta kratka, ali i veoma važna napomena o ishodu borbe za Panagjurište glasi: »So ist es Tatsache, dass Hafiz Pascha bei Otluk Koi geschlagen wurde und nach Tatar Bazardjik retirieren musste. Otluk Koi ist von den Insurgenten furchtbar befestigt werden und dürften sie diese Position, von wo aus sie später einen Vorstoss gegen Philippopol zu machen beabsichtigen, nicht so leichten Kaufes aufgeben.« (»Laibacher Zeitung« 126, 2. VI 1876, str. 968).

¹³⁴ »Laibacher Zeitung« 126, 2. VI 1876, str. 968.

¹³⁵ O borbi kod Panagjurišta, nakon navođenja da je iz Tatar Pazardžika i Plovdiva odmarširalo 20. maja ka Panagjurištu, Strelči i Koprivštici 8 bataljona pešadije, 3 eskadrona konjice i 1 baterija topova, kao i to, da se je ovim snagama, u blizini Panagjurišta, priključilo 2000 Čerkeza i 1500 bašibozuka, tako da je ovaj kontingent turske vojske brojao od 8000 do 9000 vojnika, naznačeno je ovo: »Die Insurgenten verweigerten die Waffenstreckung, worauf die türkische Infanterie die feste Position angriff, welche die Aufständischen in der Dorfe Otluk Koi, hart an der Kirche, inne hatten. Nach einem sechsstündigen Kampfe wurden die Angreifer zurückgeschlagen. Nacht brachten die Kämpfenden in einer kaum eine Viertelmeile betragenden Entfernung von einander zu. Bei Anbruch des folgenden Tages entbrannte der Kampf von neuem und wurde derselbe von Fazyl Pascha mit der ganzen ihm zugebotene ste-

Od listova koji su izlazili na slovenačkoj etničkoj teritoriji u vreme izbijanja bugarskog aprilskog ustanka, jedino je organ domaćih Nemaca, »Laibacher Tagblatt«, sasvim određeno, osloncem na turske izvore informacija, saopštio svojim čitaocima da je turska vojska, bez velikog naprezanja, ugušila ustanak u Bugarskoj i tako povratila mir i red. Zadnjeg dana druge dekade maja, u ovom listu je objavljena kratka informacija, oslonjena na vesti iz Jedrena, posvećena događajima vezanim za operacije turske vojske u Panagjuriškom revolucionarnom okrugu. Tamo je, nakon naglaske »da Bugari spaljuju svoja sela i povlače se u planine Balkana i da je pretežan deo vojske za operacije protiv bugarskih ustanika Porta iz Azije dopremila«,¹³⁶ istaknuto kako je Porta za operacije protiv bugarskih ustanika, jačine oko 8000 do 10.000 boraca, dobro naoružanih i predvođenih od ruskih i srpskih oficira, angažovala »preko 8 bataljona pešadije, nekoliko eskadrona konjice i preko 1 baterije sa 6 Kruppovih topova, snabdevenu jahaćim konjima«.³¹⁷ U lapidarnom izveštaju, koga je ovaj list objavio krajem maja, podvučeno je, osloncem, kako se tamo navodi, na telegrafске izveštaje »glavnokomandujućeg turskih snaga«, koje operišu protiv turskih ustanika, da je u Bugarskoj, »posle beznačajnih sukoba«, u potpunosti povraćen red i mir. Bugari su bacili oružje i turskim vlastima, tobože, predali podstrekače ustaničkog pokreta, zahtevajući da se ispita stepen njihove odgovornosti i »da se ti banditi strogo kazne«.¹³⁸

Kako se iz navedenog vidi, najpodrobnije je prezentiran opis borbe između bugarskih ustanika i turske vojske kod Panagjurišta, navodno, 20. i 21. maja 1876, što je, kako smo videli, saopštila svojim čitaocima »Laibacher Zeitung«, u broju od 12. juna 1876. Valja istaći to, da je faktično borba kod Panagjurišta vođena 30 (12. maja) aprila i da, zbog junačkog držanja ustanika, zaslužiše da o njoj nešto opširnije kažemo. Sa pravca Tatar Pazardžika otpočela je nastupati ka Panagjurištu 28 (10. maja) aprila turska vojska pod komandom Hafiz-paše, sastavljena od 2000—3000 vojnika redovne vojske sa topovima i znatno većeg broja bašibozuka. Ustanički »Vojni savet« je odlučio da neprijatelju pruži što je moguće jači otpor. Svi prilazi Panagjurištu su bili zaprečeni i na najpogodnijim mestima iskopani rovovi punog profila. Zbog toga su turske snage otpočele sa opštim napadom tek 30 (12. maja) aprila. Sa vatrenih položaja na Kamenici, Spasovdenu i dr. dejstvovali su ustanički trešnjevi topovi. Tokom prve faze borbe, ustanici su žilavo branili svoje položaje, prilikom čega ih je poginulo oko 30. Nakon proboja odbrambenih položaja od daleko nadmoćnijeg neprijatelja, do čega je došlo u drugoj fazi borbe za glavno ustaničko mesto u četvrtom revolucionarnom okrugu, ustanici su, predvođeni od Pavela Bobekova i Ivana Horča, branili pojedine mahale, a potom neke kuće pretvorili u otporne tačke, odakle su neprijatelju naneli znatne gubitke. Tako

henden Macht geführt. Trotz der unsäglichsten Anstrengungen beiderseits kam es auch diesmal zu keinem anderen Resultate, als dass bei 800 Leichen den Kampfplatz bedeckten. Die Türken vermochten die Insurgenten nicht aus ihren Positionen zu vertreiben; diese vermochten nicht die Gegner zum Rückzuge zu zwingen. Kaum aber brach die Nacht herein, als das von den Insurgenten besetzte Dorf in hellen Flammen aufloderte. Die Insurgenten mussten nun ihre festen Positionen aufgeben und sich nach dem nahen Dorf Watrena (zwischen Ischimman und Bazardjik) zurück ziehen. Auch da hielten sich die Aufständischen nicht mehr, da sie die Kunde erhielten, dass aus Sophia gegen die Truppen in Anmarsche sind. Mit den kleinen, in Strelac und Avredalan stehenden Abtheilungen sich vereinigend, zogen die Insurgenten sich ins Gebirge zurück. O ishodu borbe kod Perušice kratko je rečeno samo ovo: »Ein anderer Kampf entspann sich am 23. Mai beim Dorfe Peruschitzka, vier Stunden Weges von Philippopol entfernt. Die Insurgenten waren gut verschanzt und bekundete ihre Bewegung eine fachmannische Leitung. Der zweitägige Kampf endete auch hier mit dem Rückzuge der Insurgenten, nach dem das Dorf, auf dass sie sich stützen, in Flammen aufging, in den Balkan« (»Laibacher Zeitung« 133, 12. VI 1876, str. 1027).

¹³⁶ o čemu, tj. o paljenju od strane ustanika svojih sela, među kojima Panagjurišta, Koprivštica, Perušice itd., i napomene o poreklu turske vojske za operacije protiv bugarskih ustanika, stoji ovo: »Die Bulgaren brennen ihre eigenen Dörfer nieder und ziehen sich in den Balkan hinein. Die Truppen, welche die Pforte gegen die Aufständischen verwendet werden grösstentheils aus Asien hergezogen« (»Laibacher Tagblatt« 116, 20. V 1876).

¹³⁷ »Laibacher Tagblatt« 116, 20. V 1876.

¹³⁸ To kratko saopštenje, kakav je slučaj bio i u dve ranije navedene fusnote, objavljeno u rubrici »Politische Rundschau. Ausland«, doslovno glasi: »Der Oberkommandierende in Bulgarien telegraphirt nach Konstantinopel, dass in der ganzen Provinz nach unbedeutenden Gefechten die Ruhe vollständig hergestellt sei. Die Bulgarien werfen die Waffen weg und überliefern den Behörden die Anstifter, welche ihnen vorspiegelten, dass fremde Truppenmassen zur Unterstützung des Aufruhrs marschbereit seien. Die Bevölkerung begehre strenge Untersuchung und Bestrafung solcher Meuterer« (»Laibacher Tagblatt« 122, 29. V 1876).

su u toj situaciji dvojica hrabrih ustanika, Stojan P»kov i Rad Tusčijski, zadržali u prodiranju jednu čitavu neprijateljsku čet u i ubili njenog komandira, nekoliko podoficira i desetak vojnika. Međutim, kako je zbog kišovitog vremena u fišekljama ovlažilo barut, te je time bilo onemogućeno dejstvovanje iz zastarelih spred-punećih pušaka, po padu mraka, 30 (12. maja) aprila 1876, preostali deo bugarskih boraca za slobodu bio je prinuđen da se povuče u planine.¹³⁹ Na kraju pomenute informacije organa Pokrajinske vlade za Kranjsku, kratko je naveden, kako smo videli, tok borbe kod Perušnice, vođene, navodno, 23. i 24. maja 1876. Međutim, faktično, herojska odbrana Perušnice trajala je od 26 (8. maja) aprila do 1/13. maja 1876. od napada daleko nadmoćnijih bašibozučkih snaga. Pod komandom T»mr»šliata Ahmed-age Peruštica je bila opsednuta od bašibozučkih jedinica 26—27 (8—9. maja) aprila. Mesto je branilo oko 420 ustanika, koje su predvodili Kočo Čistemenski, Spas Ginev, Pet»r Bonev i dr. Svoje položaje ustanici su dobro utvrdili, izradivši najvažnije fortifikacijske objekte poljskog tipa. U odlučujućem momentu, seoski bogataši su bili spremni da polože oružje, pa je oko 200 stanovnika, među kojima i žena i dece, krenulo da se preda turskoj vojsci, iako su od mesnog revolucionarnog komiteta upozoravani da to nipošto ne čine. Međutim, bašibozuci su posekli oko 70 tih meštana, koji su pošli da se turskoj vojsci predaju, pa su seljaci odlučili da se bore. Tokom dvodnevnih borbe, 26—27 (8—9. maja) aprila, svi napadi bašibozuka su odbijani od hrabrih branilaca Perušnice, uz velike gubitke neprijatelja. Potom su, usled toga, prispele sveže neprijateljske snage, sastavljene od jedinica redovne vojske sa topovima. Zbog artiljerijskog bombardovanja, dobar deo središta Perušnice je izgoreo, pa su njegovi branioci pretvorili crkvu u glavnu otpornu tačku i sa zvonika pobili tursku posluđu od nekoliko artiljerijskih oruđa. Pod rukovodstvom Koča Čistemenskog i Spasa Gineva dve grupe ustanika, prva sa oko 300, a druga sa oko 100 boraca, noću 29/30 (11/12. maja) aprila i 30 (12. maja)/1 (13) maja, probile su neprijateljski obruč i odstupile prema brdskim predelima u pravcu Plovdiva. Ostatak branilaca Perušnice je nastavio neravnu borbu u situaciji kada je neprijateljska artiljerija tukla crkvu sa odstojanja od oko 100 metara. Poslednjeg dana borbe, 1/13. maja, Kočo Čistemenski i još desetak hrabrih branilaca izvršili su ispad iz crkve, tj. svoje jedine preostale otporne tačke, i vodili sa neprijateljskim vojnicima borbu prsa u prsa, »ubivši svaki po dva do tri ovih«, prilikom čega je jedan deo ustanika herojski poginuo. Mali deo preživelih se vratio u crkvu, u situaciji kada je ovaj objekat bio gotovo potpuno srušen. Da ne bi živi pali neprijatelju u ruke, Kočo Čistemenski i Spas Ginev ubili su svoju decu i žene, a potom izvršili samoubistvo. Tako strašnu smrt izabralo je još 20 stanovnika Perušnice, među kojima i jedna mlada učiteljica s majkom.¹⁴⁰ Prema tome, kod Panagjurišta i Perušnice moglo je doći do borbe samo navedenih dana, u prvoj polovini maja 1876. godine, a nikako u prvoj polovini treće dekade ovog meseca. Osim toga, nema nikakvog oslonca tvrdnja u slovenačkim listovima kao i u organu Pokrajinske vlade za Kranjsku da su ustanici spalili Panagjurište i Perušnicu i potom se iz njih povukli, već je to, kako smo naveli, mogla učiniti samo turska vojska u toku borbe artiljerijskim bombardovanjem, kako je učinjeno sa petinom kuća u Panagjurištu, ili spaljivanjem, nakon pobede nad ustanicima, preostalog dela kuća, kako je postupljeno sa Perušnicom.¹⁴¹

Kako se vidi iz navedenog o obostranim borbenim dejstvima u četvrtom revolucionarnom okrugu Bugarske, podaci objavljeni u slovenačkim listovima su veoma

¹³⁹ Opširnije o borbenim dejstvima kod Panagjurišta od 28—30 (10—12. maja) aprila 1876, v.: D. T. Strašimirov, op. cit., tom III, str. 181—189; H. Gandev, op. cit., str. 140—142; D. Dojnov, Objavljavane i hod na v»stanie v IV. (Panagjurski) revolucionen okr»g, Istorija na Aprilskoto v»stanie 1876 ..., str. 374—381; J. Mitev, Voenna podgotovka i proveždane na Aprilskoto v»stanie 1876 ..., str. 218—223.

¹⁴⁰ Opširnije o herojskoj odbrani Perušnice od 28 (10. maja) aprila do 1/13. maja, v.: D. T. Strašimirov, op. cit., tom III, str. 213—226; H. Gandev, op. cit., str. 149—152; D. Dojnov, Objavljavane i hod na v»stanie v IV. (Panagjurski) revolucionen okr»g, Istorija na Aprilskoto v»stanie 1876 ..., str. 388—394; J. Mitev, Voenna podgotovka i proveždane na Aprilskoto v»stanie 1876 ..., str. 226—231.

¹⁴¹ Up.: D. T. Strašimirov, op. cit., tom III, str. 181—189, 218—226, 378; J. Mitev, Voenna podgotovka i proveždane na Aprilskoto v»stanie 1876 ..., str. 218—223, 226—231.

kratki, sadržajno dosta šturi i uopšteni. Osim toga, katkada, u tim listovima se navode neka mesta kod kojih, kako se čini, nije ni bilo borbenih dejstava između bugarskih ustanika i turske vojske. Tome treba dodati i okolnost, da su, gotovo, kod svih navedenih mesta označeni datumi vođenja borbi u trećoj dekadi maja, kakav je slučaj gore analizirane borbe kod Panagjurišta, Pcruštice itd., u vreme kada do tako velikih razmera borbenih sukoba nije moglo ni doći, budući da su glavne borbene snage ustanika u Panagjuriškom revolucionarnom okrugu bile razbijene u drugoj dekadi maja. U stvari, to je bilo vreme kada je turska vojska, zauzevši glavna ustanička uporišta u četvrtom revolucionarnom okrugu, prema obezoružanom i nemoćnom bugarskom narodu sprovodila najkrvoločniji teror. Tako su, na primer, kako smo ranije naveli, ustanici blizu Belova, 20. maja, srušili železničku prugu, a dan docnije su zapalili železničku stanicu u Belovu pa je zajedno s tim objektom izgorelo 600 turskih vojnika, kako stoji u »Slovenskom Narodu«, u broju od 1. juna. Pored toga, kako je navedeno u »Slovenskom Gospodaru«, u broju od 1. juna, a u »Laibacher Zeitung« dan docnije, kod Železnika, tj. kod Stare Zagore, na dan 23. maja su, navodno, 8000 ustanika, nakon osmočasovne borbe, odbili napad znatno nadmoćnije turske vojske. Poznata je akcija spaljivanja železničke stanice u Belovu u vreme izvođenja borbenih dejstava kod Panagjurišta, početkom druge dekade maja, koju je izveo Georgi Benkovski sa svojom »Letećom četom«, kojoj se, nakon tog poduhvata, priključila »cela grupa radnika Srba i Dalmatinaca, koji su radili na postrojenju železničke pruge prema Sofiji«.¹⁴² Za borbu kod Stare Zagore, koja je, navodno, vođena 23. maja 1876. između bugarskih ustanika i turske vojske, nismo našli potvrdu u stručnoj literaturi.

Prema tome, ispostavlja se da su slovenački listovi prećutali poraz bugarskih ustanika u Panagjuriškom revolucionarnom okrugu, te tako u potpunosti ignorisali zvanične turske komunikacije. Međutim, organ Pokrajinske vlade za Kranjsku zauzeo je nešto drukčiji stav. On je naveo telegrafске izveštaje od 12. i 13. maja iz turskog izvora o odsudnom porazu ustanika u borbi kod Panagjurišta, ali je posumnjao u verodostojnost njihovog sadržaja, pa je, saobrazno tome, analogno slovenačkim listovima, nastavio da objavljuje informacije o borbama ustanika protiv turske vojske tokom treće dekade maja i docnije, kojih faktično nije bilo. Izuzetak u tom pogledu predstavlja organ domaćih Nemaca i nepomirljivi jugoslovenofob, »Laibacher Tagblatt«, koji je, krajem maja, pozivajući se na turske izveštaje kao verodostojne, obavestio svoje čitaoce o odsudnom porazu ustanika i ugušenju bugarskog ustanka u Panagjuriškom revolucionarnom okrugu.

U Trnovskom, odnosno prvom revolucionarnom okrugu, po prispeću vesti o izbijanju ustanka u Panagjuriškom revolucionarnom okrugu, paralizovana je delatnost na dizanju oružanog ustanka, jer je turska policija, obavешtena od narodnog neprijatelja o pripremama ustanka, pohapsila članove revolucionarnog komiteta iz Gorne Orahovice i Ljaskova, između 25. i 27. (7. i 9. maja) aprila 1876. U međuvremenu, kao glavni vođa ustaničkog pokreta u Trnovskom revolucionarnom okrugu, Stefan Stambolov, posle izvesnog kolebanja, naredio je da otpočne oružani ustanak, ali nije lično ništa preduzeo u tom pravcu, već se izvesno vreme skrivao u okolnim selima, a potom je prešao u Rumuniju. Središte ustaničke inicijative postalo je selo Musina. Tu su se našli pop Hariton Halačev i Hristo Karaminkov, koji su održali savetovanje sa mesnim revolucionarnim komitetom, 26 (8. maja) aprila, kada je odlučeno da se bez odlaganja otpočne sa oružanim ustankom. Za glavnog vojvodu je izabran energični pop Hariton Halačev, što je saopšteno okolnim selima i upućen poziv za prikupljanje ustanika. Na dan 28 (10. maja) aprila iz sela Musine, Bjale Čerkve, Mihalaca, Višovgrada, Dičina i Goljamog Jalara prikupilo se preko 200 mladih boraca. Najveći broj ustanika, njih 103, prikupio se iz Bjale Čerkve pod vođstvom Bača Kira Petrova. Pored popa Haritona kao glavnog vojvode, za vojnog instruktora izabran je poručnik ruske armije, Petar Parmakov.

¹⁴² H. Gandev, op. cit., str. 140, 142.

Osnovni koncept borbe protiv neprijatelja predviđao je gerilski način borbenih dejstava osloncem na planinsko zemljište. Zbog toga je Haritonova četa još 28 (10. maja) aprila krenula ka Staroj planini. Gonjena od bašibozuka i redovne turske vojske, četa je, posle prvog sukoba sa goniocem kod sela Balvana, na dan 29 (11. maja) aprila zauzela položaje kod Drjanovskog manastira. Nakon devetodnevnih teških borbe, u kojoj su ustanici, poneti primerom svojih vođa, popa Haritona Halacheva i Petra Parmakova, ispoljili divljenja vrednu hrabrost, 7/19. maja, ova četa je bila razbijena, a veći deo ustanika je poginuo. Oružani ustanak je zahvatio takođe gabrovski i sevlievski kraj. Na području Gabrova formirana je ustanička četa, jačine oko 200 boraca na čelu sa Cankom Djustabanovim. Odmah po svom formiranju, ova četa prokrstarila je rejone južno od Gabrova, prošavši 1/13. maja kroz Kravenik, 2/14. maja kroz Novo selo i 4/16. maja kroz Batoševo, odakle se četi priključio veći broj novih boraca. Posle osmodnevnih teških borbi kod Novog sela, Kravenika i Batočeva nadmoćnija turska vojna sila je slomila otpor ustanika i zauzela ova ustanička uporišta, 9/21. maja 1876. Poslednji izraz nacionalnooslobodilačkog pokreta u prvom revolucionarnom okrugu bilo je obrazovanje ustaničke čete, 6/18. maja 1876, u Tr'avni, jačine oko 120 boraca, pod zapovedništvom Hrista Patreva. Nekoliko dana po formiranju, 9/21. maja, na položajima kod Nove mahale, ova ustanička četa je bila opkoljena od bašibozuka i redovne turske vojske, nakon čega se ova ustanička jedinica raspala, pa su preostale ustaničke grupe, i posle toga, nastavile borbu protiv turske vojske.¹⁴³

Slovenačka javnost je, posredstvom svojih listova, bila o najvažnijim događajima, vezanim za ustanak u Trnovskom revolucionarnom okrugu, uglavnom, upoznata. Naravno, s obzirom da su ovi izveštaji, objavljeni u slovenačkim listovima, bili kratki i skoro redovno sa nedostatkom datacije ili je, pak, ona bila pogrešno označena, slovenačka javnost nije bila detaljno a ni blagovremeno upoznata sa situacijom na bugarskom ustaničkom području ovog revolucionarnog okruga. Do toga je došlo otuda, što slovenački listovi nisu imali svojih dopisnika u Bugarskoj, pa su bili prinuđeni da koriste informacije, kako je već ranije rečeno, iz drugih listova i to, gotovo, isključivo iz onih koji su iskreno želeli emancipaciju bugarskog naroda od turske vladavine pa su, saobrazno tome, bili otvoreno blagonaklonjeni prema bugarskim ustanicima i njihovoj borbi protiv turskih snaga. Identično ponašanje, koje je ispoljeno prema ratnim zbivanjima na bojištu u Panagjuriškom revolucionarnom okrugu, ispoljili su slovenački listovi i prema ratnim zbivanjima na bojištu u Trnovskom revolucionarnom okrugu, jer, ignorišući u potpunosti informacije iz turskih izvora, nisu obavestili svoje čitaoce o odsudnom porazu tamonjnih ustaničkih snaga u borbama protiv višestruko nadmoćnijeg neprijatelja, tokom druge i početkom treće deкаде maja, već su i posle toga nastavili, doduše dosta retko, sa objavljivanjem informacija o borbenim dejstvima bugarskih ustanika protiv svog vekovnog neprijatelja, kojih faktički nije bilo. Time se nastojalo još više pojačati nadu slovenačke javnosti u pobedu nacionalnooslobodilačkog pokreta kod jugoslovenskih naroda, na jednoj, i odsudan poraz Turske i njen progon iz Evrope, na drugoj strani.

U prezentiranju slovenačkoj javnosti vesti o zbivanjima na bojištu u Trnovskom revolucionarnom okrugu, tokom druge i početkom treće deкаде maja, tj. od izbijanja oružanog ustanka do njegovog ugušenja, pa i izvesno vreme posle toga, prednjačio je organ slovenačkih liberala. Tako u ovom listu, u broju od 18. maja, stoji ovo: »O vstanku v Bulgariji se celo turško-nemškej 'Neue Freie Presse' iz Ruščuka piše: 'Če vsa znamenja ne varajo bodo se dogodile velikanske reči. Pred par

¹⁴³ Opširnije o izbijanju oružanog ustanka u Trnovskom revolucionarnom okrugu i njegovom toku, v.: D. T. Strašimirov, op. cit., tom III, str. 294—333; J. Mitev, Aprilskoto narodno vstanie, Istorija na Bulgarija v dva toma, tom prvi..., str. 465—468; H. Gande, op. cit., str. 154—161; N. Zečev, Objavjivane i hod na vstanieto na Trnovski revolucionen okr'g, Istorija na Aprilskoto vstanie 1876..., str. 411—438; J. Mitev, Voenna podgotovka i proveždane na Aprilskoto vstanie 1876..., str. 244—291; P. Petrov, Bojnite dejstvija v prvi Trnovski revolucionen okr'g, Aprilskoto vstanie v prvi Trnovski revolucionen okr'g 1876, Sofija, 1978, str. 199—223.

dnevi došlo je zanesljivo poročilo, da so bili strašni boji mej Trnovem in Gabrovem v vasi Misino. Bolgarski in mahomedanski kmetje, začeli so se klati, in več kot sto mrtvih je ostalo na vsakej strani. Ravno tako se je godilo ne daleč od Sevljeva v vasi Lipnici mej krščanskimi in mohamedanskimi prebivalci. Isti dopisnik poroča iz gotovega vira, da so vsi samostani v sredini Donavskega vilajeta z orožjem oskrbljeni, ter da imajo municije in družega bojnega materijala prav obilo, kar bodo, kakor Bulgari pripovedujejo, kmalu rabili.¹⁴⁴ Tri dana docnije, najčitaniji slovenački list objavio je duži izveštaj posvečen bugarskom aprilskom ustanku, preuzet iz praškog konzervativno orijentisanog dnevnog lista, »Politike«, koga je tom uglednom češkom listu dostavio njegov dopisnik sa »donjeg Dunava« 13. maja, a ovaj ga potom objavio. U tom izveštaju, koji je, kako smo videli, pretežno posvećen događajima vezanim za ustanak u Panagjuriškom revolucionarnom okrugu, navedeno je, nakon isticanja u uvodnom njegovom delu kako je na pravoslavni praznik Đurdevdan, 5. maja. izbio u Bugarskoj oružani ustanak: »Potem zoperstavili so se kraji Kazanlyk, Gabrovo in Trnovo ob obeh straneh važne Balkanske soteske pri Šipki, skozi katero je napravljena velika cesta od Adrijanopolja do Ruščuka. Povsod so zažgali lesene mostove, razdejali telegrafne naprave in soteske zaseli.«¹⁴⁵ U dosta opširnem sastavu, objavljenom u slovenačkom dnevniku, u broju od 1. juna, koji predstavlja izveštaj posvećen bugarskom aprilskom oružanom ustanku, preuzetom iz organa Narodne stranke Hrvatske, zagrebačkog »Obzora«, koga je njegov dopisnik poslao iz Gjurgeva, 24. maja, a ovaj ga list objavio. O ustaničkom pokretu u Trnovskom revolucionarnom okrugu, u ovom izveštaju je navedeno sledeće: »V Trevni nabrala se je četa okolo 700 vstašev. Fazly-paša je od-potovał proti njim s 4 tabori vojske. Huda bitka se je vnela 22. t. m. v Novem selu blizu Trojana na Balkanu. V tej bitki palo je do stotine vstašev mrtvih in ranjenih a od 2 bataljonov turške vojske povrnili se nij nijeden živ nazaj. Vstaši se ojačujuje v Ak-dere (Bieli potok), blizu Trojana, dosedaj jih je 2500—3000 in tudi tu se pričakuje velika bitka«. Osim toga, tamo je navedeno i ovo: »Mnogo vstašev iz Trnova, Gabrova, Sevljeva, Loveča in drugih krajev prišlo je v Koprivštico, kder je sedaj središče (vstaje)«. ¹⁴⁶

Od drugih slovenačkih listova, što se tiče ustaničkog pokreta u Trnovskom revolucionarnom okrugu, jedino je organ slovenačkih klerikalaca, krajem maja, sasvim kratko saopštio da su, navodno, bugarski ustanici 20. maja oslobodili Drjanovski manastir od opsade turske vojske.¹⁴⁷ Dan kasnije od organa slovenačkih klerikalaca, objavio je organ Pokrajinske vlade za Kranjsku kratak sastav, posvećen borbi kod Drjanovskog manastira između bugarskih ustanika pod vodstvom popa Haritona i turske vojske. Tamo je rečeno da su turske snage izvršile napad na ustanike kod Drjanovskog manastira, koji su ranije zauzeli manastirsku zgradu. Međutim, kako se tamo ističe, turska vojska je naišla na ustaničku zasedu, odakle su je napali ustanici i izgubila, tom prilikom, 200 vojnika. »Narednog dana dobili su bugarski ustanici naređenje da napuste Drjanovski manastir i odmarširaju u Balkan planinu«. ¹⁴⁸ Pored navedenog što se odnosi na borbu između ustanika i turske

¹⁴⁴ »Slovenski Narod« 114, 18. V 1876.

¹⁴⁵ »Slovenski Narod« 117, 21. V 1876.

¹⁴⁶ »Slovenski Narod« 125, I. VI 1876.

¹⁴⁷ »Slovenec« 63, 30. V 1876.

¹⁴⁸ Doslovno, u kratkoj informaciji, vezanoj za boj kod Drjanovskog manastira, objavljenoj u rubrici »Zur orientalischen Frage«, stoji ovo: »Vor dem Kloster Drenowo erlitten die Türken am 16. eine empfindliche Niederlage; sie griffen das von den Insurgenten besetzte Gebäude an, geriethen aber dabei in einen Hinterhalt und verloren an 200 Mann. Folenden Tags erhielten die Aufständischen den Befehl, das Kloster, zu räumen und in den Balkan abzumarschieren« (»Laibacher Zeitung« 124, 31. V 1876, str. 952). — Pored već navedenih neophodno potrebnih napomena o boju kod Drjanovskog manastira, potrebno je još, u smislu dopune i korekcije navedenog u dva pomenuta lista, učiniti izvesne napomene o ovom zaista značajnom događaju iz bugarskog aprilskog ustanka. Od pristizanja pop Haritonove ustaničke čete u Drjanovski manastir, 29 (11. maja) aprila, vođene su kod tog objekta punih devet dana žestoke borbe između pomenute čete i daleko nadmoćnijih turskih snaga. Trećeg dana boja, 1/13. maja, izbio je požar u igumanovoj sobi, u kojoj je poginuo pop Hariton. Nakon toga je za vojvodu izabran njegov pomoćnik, poručnik Petar Parmakov. Čorbadžije su već trećeg dana boja, dok je pop Hariton Halačev još bio živ, zahtevali od ustanika da se predaju neprijatelju. No taj, kao i nekoliko kasnijih zahteva u tom smislu, odlučno je od strane ustanika odbijen, pa je nastavljena žestoka borba. Na dan 7/19. maja, tj. poslednjeg dana boja, na položaje kod Drjanovskog manastira su prispela 2 bataljona

vojske kod Drjanovskog manastira, organ slovenačkih klerikalaca je u kratkom saopštenju, objavljenom u broju od 30. maja, istakao, u vezi ustaničkog pokreta u Trnovskom revolucionarnom okrugu, bez navođenja datuma, da su bugarski ustanici pobedili tursku vojsku kod Tr'avne, Novog sela i Gradnice. Osim toga, navedeno je kako je Trojanska klisura u posedu bugarskih ustanika i »da se između Ruščuka i Šumle pojavljuju jake ustaničke čete».¹⁴⁹

Valja istaći to, da je organ Pokrajinske vlade za Kranjsku, gotovo isključivo, posvetio pažnju ustaničkom pokretu u Panagjuriškom revolucionarnom okrugu, prezentirajući o događajima u drugim krajevima Bugarske, vezanim za aprilski ustanak, samo uzgredne napomene. To je slučaj i sa ustaničkim pokretom u Trnovskom revolucionarnom okrugu. Tako je u ovom listu, pored već navedenog saopštenja o borbi kod Drjanovskog manastira, u broju od 26. maja, kratko saopšteno da bugarski ustanici evakuisana mesta »sraunjuju sa zemljom, te će takvu sudbinu doživeti Gabrovo, a iza njega Trnovo».¹⁵⁰ Napokon, u ovom listu, u broju od 2. juna, u sklopu vesti vezanih za ustanički pokret u južnoj Bugarskoj, kratko je navedeno, bez preciziranja datuma, da je, navodno, u borbi kod Trnova poražena turska vojska, jačine od 2000 vojnika, od 400 ustanika, »jer je trećina Turaka u ovoj borbi bila sabljom posečena».¹⁵¹

Iz navedenog, što su slovenački listovi saopštili svojim čitaocima o bugarskom oružanom ustanku u Trnovskom revolucionarnom okrugu, slovenačka javnost je mogla steći dojam, da se bugarski narod na tom području uspešno bori za svoje oslobođenje od turskog ropstva. Međutim, Slovenci nisu bili upoznati sa tokovima borbi između bugarskih ustanika i turske vojske, niti, pak, tačno o vremenu kada su borbena dejstva izvođena. Osim toga, u uopštenoj formi su navedene i pobeđe ustanika, kojih faktično nije bilo, jer kako smo u uvodnom delu naveli, turske snage su, uprkos žilavom otporu ustanika i, gotovo, besprimernoj hrabrosti pojedinaca, konačno izvojevali pobeđu u borbi kod Drjanovskog manastira, koja je trajala od 29 (11. maja) aprila do 7/19. maja, i u borbama kod sevlievskih sela: Batoseva od 5/17. do 6/18. maja, kod Novog sela i Kravenika od 3/15. do 9/21. maja 1876. Valja napomenuti i to, da se je ustanička četa pod komandom Hrista Patreva, formirana u Tr'avni, raspala 9/21. maja, nakon njenog opkoljavanja od turske vojske. Za označene borbe i pobeđe ustanika nad neprijateljem u slovenačkim listovima kod sela Misine, Lipnice (?), Tr'avne, Gradnice i Trnova, bez navođenja datuma, nema potvrde u stručnoj literaturi iz domena bugarske historiografije, sem što se navodi da je od ustanika iz Kravenika »odbijen napad 50 bašibozuka, koji su nastupali od sela Gradnice i Stol'ta». Valja primetiti i to, da ustanička četa, formirana u Tr'avni, nije imala 700 već samo 120 boraca i da protiv nje nisu dejstvovale turske snage pod komandom Fazli-paše, koje su dva dana pre razbijanja ustaničke čete pod zapovedništvom Hrista Patrova, 7/19. maja, kako ističe Petar

redovne turske vojske sa 2 brdska Kruppova topa, pod komandom Fazli-paše, pa je prema 1 ustaniku bilo 50 turskih vojnika. Opočelo je žestoko artiljerijsko bombardovanje manastirske zgrade sve do kraja tog dana. Po padu mraka, vojvoda Petar Parmakov je skupio ostatak čete i, uz odobrenje ustanika, odlučio da izvrši proboj iz neprijateljskog okruženja. Noću, 7/8 (19/20) maja, Petar Parmakov je sa isukanom sabljom krenuo na čelu čete da izvrši proboj neprijateljskog obruča prema Gabrovu. Do tri sata izjutra, 8/20. maja 1876, vođena je očajna borba, prsa u prsa, u kojoj je prvi poginuo Parmakov, a zatim veliki broj ustanika. Potom je Drjanovski manastir zauzet od turske vojske. Ukupno je poginulo 137 bugarskih ustanika u boju kod Drjanovskog manastira, dok ih je 8 zarobljeno i potom oboženo. Na čelu sa podvojvodom Bačom Kirom Petrovom, 47 ustanika se probilo iz neprijateljskog obruča. Herojska odbrana Drjanovskog manastira od strane malobrojne bugarske ustaničke čete od daleko nadmoćnijeg neprijatelja usledila je kao rezultat herojskih podviga ustaničkih vođa: vojvode popa Haritona Halačeva, vojnog specijaliste poručnika Petra Parmakova i podvojvoda Bača Kira Petrova i Hrista Karaminkova. Ocenjujući podvige pop Haritonove čete, pukovnik Petar Petrov ističe sledeće: »S devetdnevna borba u Drjanovskija manastir četata na pop Hariton zapisu edni ot najsveltite stranici ne samo v Parvi trnovski revolucionen okrug no i v cjaloto Aprilsko vstanie» (up.: J. Mitev, Voenna podgotovka i proveždane na Aprilskoto vstanie 1876 ..., str. 252–273; P. Petrov, op. cit., str. 199–210).

¹⁴⁹ »Slovenec« 63, 30. V 1876.

¹⁵⁰ »Laibacher Zeitung« 120, 26. V 1876, str. 921.

¹⁵¹ O tome tako stoji ovo: »Ein anderes Gemetzel fand bei Trnova statt. Es standen 2000 Türken einem Haufen von 4000 Insurgenten gegenüber und vermochten sich dieser Uebermacht nicht zu erwehren. Man sagt, dass ein Drittel der Türken in diesem Gefechte über die Klinge gesprungen sei« (»Laibacher Zeitung« 126, 2. VI 1876, str. 968).

Petrov, bile angažovane, poslednjeg i odlučujućeg dana, u borbi protiv ustanika kod Drjanovskog manastira.¹⁵²

Daleko ograničenije razmere, negoli, pak, u dva analizirana revolucionarna okruga, imao je bugarski oružani ustanak u Slivenskom revolucionarnom okrugu. Kad je u Sliven prispelo »krvavo pismo«, signal za dizanje naroda na ustanak, usled izdajstva, bilo je već izvršeno hapšenje predsednika Slivenskog revolucionarnog komiteta, dok su se ostali članovi istog posakrivali i odlagali da pozovu narod u borbu protiv turske vojske. Tad se je pojavio i samozvani radnik, koji je saopštio da se ustanak odlaže dok iz Rumunije ne stigne velika četa na čelu sa ruskim generalom, što su neki mesni revolucionarni radnici seriozno akceptirali; pa su prestali sa radom i sklonili se u tajna skrovišta. Gotovo identična situacija je bila i u Jambolu. To je odlučujuće delovalo na rukovodioce Slivenskog revolucionarnog okruga, Ilariona Dragostinova i Georgi Obretenova, da su, 3/15. maja, formirali samo malu četu, jačine svega 9 mladih i nepokolebljivih boraca za slobodu. Oni su se s njom prebacili u Slivenski Balkan, spojivši se tamo sa ustaničkom četom Stoila vojvode (Stoila Ivanova), jačine 11 boraca. Uskoro je tamo prispela i ustanička četa od 7 ljudi iz Jambola, predvođena od Georgia Draževa, te je od prispelih ustanika formirana jedinstvena četa, jačine 27 boraca. Četa se uputila za Kotlenski Balkan, dobivši iz sela Nejkova i Žeravne još 40 boraca. Nakon toga je ova ustanička četa vodila veći broj borbi protiv turske vojske, u kojima su poginuli istaknuti revolucionarni radnici na polju organizovanja bugarskog ustanka, Ilarion Dragostinov i Georgi Obretenov. »Posle 10—22 (22—24. maja) maja, Stoil vojvoda je ostao sa šakom ustanika, stalno progonjenih od neprijatelja i izmučenih gladu, koji su, najzad, ostali bez baruta i metaka«. Zadnjih 7 ustanika, zajedno sa Stoilom vojvodom, predali su se neprijatelju, nakon čega je vojvoda odmah bio ubijen. Treba reći još i to, da je u Rumuniji Slivenec, Tan'o Stojanov, formirao ustaničku četu, jačine 7 ljudi, i prešao s njom krišom preko Dunava, 16/28. maja, uputivši se ka Slivenu, nadajući se da će se spojiti sa tamošnjim ustanicima. Međutim, uskoro potom, ova ustanička četa je razbijena i uništena kod sela Araplara. Tako je ustanički pokret u Slivenskom revolucionarnom okrugu, zbog turskofilskog stava slivenskih bogataša i kolebljivosti mesnih revolucionarnih radnika, bio u korenu sasečen još, gotovo, pre nego što se je pojavio na političku scenu.¹⁵³

Izrazito siromaštvo ustaničkog pokreta u Slivenskom revolucionarnom okrugu uslovlilo je, gotovo, potpuno odsustvo vesti u slovenačkim listovima vezanih za događaje na području pomenutog revolucionarnog okruga. Koliko smo mogli ustanoviti, svega su dve kratke i dosta neodređenog sadržaja vesti, koje su prezentirane Slovencima i koje se odnose na bugarski ustanak u drugom revolucionarnom okrugu. Tako je u slovenačkom dnevniku, u broju od 20. maja, u sklopu drugih vesti o bugarskom ustanku, navedeno kako su iz predela kod Jambola »prispele vesti o vrlo sumnjivim gibanjima«.¹⁵⁴ Valja napomenuti još i to, da je organ Pokrajinske vlade za Kranjsku, sredinom treće dekade maja, uzgredno, u sklopu sastava posvećenog uzrocima izbijanja bugarskog aprilskog ustanka, naveo samo to, da se je i Sliven priključio bugarskom ustaničkom pokretu.¹⁵⁵ Nije isključeno da se napomena u slovenačkom dnevniku pred kraj juna: »Kod Ovčjeg sela je vođa Bugara Stojan potukao Čerkeze«, odnosi na borbenu akciju ustaničke čete pod vođstvom

¹⁵² Znatno opširnije o navedenom, v.: J. Mitev, Voenna podgotovka i proveždane na Aprilskoto v'stanie 1876. . . . str. 274—291; P. Petrov, op. cit., str. 199—223.

¹⁵³ Opširnije o okolnostima koje su dovele do brzog likvidiranja ustaničkog pokreta u Slivenskom revolucionarnom okrugu i borbenom putu čete Tan'a Stojanova, v.: D. T. Strašimirov, op. cit., tom III, str. 281—294; J. Mitev, Aprilskoto narodno v'stanie, Istorija na B'lgarija v dva toma, tom prvi . . . str. 468; H. Ganchev, op. cit., str. 153—154; N. Zečev, Objavjavane i hod na v'stanieto v Slivenski revolucionen okrug, Istorija na Aprilskoto v'stanie 1876 . . . str. 438—450; J. Mitev, Voenna podgotovka i proveždane na Aprilskoto v'stanie 1876 . . . str. 291—302, 328—333.

¹⁵⁴ Ta kratka informacija doslovno glasi: »Iz kraja Jamboli, neke velike štacije Carigrad—Jambo-liške železnice, došli so dopisniku glasi o jako sumnjivih gibanjih« (»Slovenski Narod« 116, 20. V 1876).

¹⁵⁵ »Laibacher Zeitung« 120, 26. V 1876, str. 921.

Tan'a Stojanova, nakon njenog prelaska iz Rumunije u Bugarsku preko Dunava, 16/28. maja 1876. godine.¹⁵⁶

Daleko najslabije pripreme za oružani ustanak protiv turske vladavine izvršene su u Vračanskom revolucionarnom okrugu. Članovi Vračanskog revolucionarnog komiteta su se kolebali i odugovlačili sa pozivom naroda na oružani ustanak. Kada su organi turskih vlasti otpočeli da vrše represalije nad narodom, tad su se članovi Vračanskog revolucionarnog komiteta posakrivali. Tako je u trećem revolucionarnom okrugu izostalo izbijanje aprilskog oružanog ustanka, početkom maja ili, pak, nešto malo docnije, kako se to dogodilo u drugim revolucionarnim okruzima Bugarske.¹⁵⁷

Iako do oružanog ustanka u Vračanskom revolucionarnom okrugu protiv turske vladavine, početkom maja 1876. i kasnije, uopšte nije došlo, slovenačka javnost je, kako smo ranije istakli, kratkim informacijama, objavljenim naročito u »Slovenskom Narodu«, obavještena o proširenju ustanka na celu Bugarsku pa, prema tome, i na severozapadni njen deo, o čemu nismo našli potvrdu u stručnoj literaturi. Pored toga, slovenački dnevnik je, u sklopu drugih vesti, nekoliko puta kratko saopštio svojim mnogobrojnim čitaocima da je i na području trećeg revolucionarnog okruga izbio ustanak. Tako je u ovom listu, u broju od 19. maja, rečeno samo to, »da se je oružani ustanak brzo raširio, te je sada zahvatio i »podunavski deo Bugarske«, a narednog dana ovaj list je saopštio slovenačkoj javnosti, kako se je u okolini Vidina narod otpočeo dizati na oružje u cilju zbacivanja turske vladavine i kako je, navodno, »iz Srbije prispelo oružje u Lom Palanku«.¹⁵⁸ Dalje je u ovom listu, u broju od 21. maja, sasvim određeno rečeno da je zadnjih dana oružani ustanak zahvatio područja Vidina i Berkovice, tako »da se je ustanički pokret raširio, čak, do Loma, veoma živog, čisto bugarskog trgovačkog kraja na Dunavu, i samo nekoliko časova pod Vidinom«.¹⁵⁹ Dalje je, u dužem sastavu, objavljenom u slovenačkom dnevniku, u sklopu drugih vesti, navedeno: »Dne 20. t. m. bile so mej Lom palankom in Sofijo velike bitke. Jeden tabor turške vojske odpotovajoč iz Sofije v Belogradčik bil je napaden od vstašev; od 800 Turkov rešilo se je v Belogradčik samo 300; vstašev je mrtvih le 45 in 80 ranjenih. Okolo Belogradčika je mnogo vstašev, zaradi tega dohaja tudi dosta turške vojske semkaj«.¹⁶⁰ Deset dana docnije, u istom dnevniku je navedeno, »kako je u Bugarskoj, u Balkanu već 20.000 ustanika i da je za poslednjih deset dana bio veći broj bojeva, koji su za ustanike srečno ispali. Sve turske vesti su lažne«.¹⁶¹ Konačno, u organu Pokrajinske vlade za Kranjsku, navedeno je, sredinom maja, kako su vesti koje pristižu od Vidina zabrinjavajuće, budući da se tamo, na podstrek Srbije, priprema oružani ustanak za oslobođenje bugarskog naroda od turskog ropstva,¹⁶² dok je zadnjeg dana maja, u ovom listu kratko, u sklopu drugih vesti o bugarskom aprilskom oružanom ustanku, rečeno: »U Bugarskoj postaje položaj sve ozbiljniji; ustanak se proširio od Burgasa na Crnom moru do iznad Sofije i na sever do Dunava«.¹⁶³

¹⁵⁶ »Slovenski Narod« 146, 28. VI 1876.

¹⁵⁷ Ugredne napomene o uzrocima pasivnosti naroda u Vračanskom revolucionarnom okrugu prema aprilskom oružanom ustanku, v.: D. T. Strašimirov, op. cit., tom III, str. 333–334, 341–351; J. Mitev, Aprilsko narodno vstanie, Istorija na Bulgarija v dva toma, tom prvi, ..., str. 469; N. Zečev, Četata na Hristo Rotev i vstanički projav i v Vračanski okr., Istorija na Aprilskoto vstanie 1876 ..., str., passim, 450–480; J. Mitev, Voenna podgotovka i proveždane na Aprilskoto vstanie 1876 ..., str. 302–305.

¹⁵⁸ Up.: »Slovenski Narod« 115, 116 od 19. i 20. V 1876.

¹⁵⁹ O tome tamo doslovno stoji zabeleženo ovo: »V zadnjih dnevh so vstala Balkanska okrožja Vidinske provincije, mej njimi tudi mesto Berkovica na Balkanu. Sedaj se je raztegnil vstanek celo do Loma jako živega, čisto bugarskega kraja na Donavi, in le nekaj ur pod Vidinom« (»Slovenski Narod« 117, 21. V 1876).

¹⁶⁰ »Slovenski Narod« 125, 1. VI 1876.

¹⁶¹ Up.: »Slovenski Narod« 125, 133 od 1. i 11. VI 1876.

¹⁶² o čemu doslovno, u napisu »Die Unruhen in Bulgarien«, stoji ovo: »Wie man ferners mittheils, steht man den Nachrichten aus der Gegend von Widin mit einiger Besorgnis entgegen, da dort seit langem alles für eine Erhebung vorbereitet sein soll. Der Verkehr zwischen Widin und Negotin (in Serbien) ist ein sehr reger, und scheinen da serbische Einflüsse mit im Spiele zu sein« (»Laibacher Zeitung« 112, 16. V 1876, str. 861).

¹⁶³ Up.: »Laibacher Zeitung« 112, 124 od 16. i 31. V 1876, str. 861, 968.

S obzirom na to, da je ustanička četa Hrista Boteva, formirana u Rumuniji pretežno sredstvima Vračanskog revolucionarnog okruga i da je njen borbeni put vezan za teritoriju pomenutog okruga, a tragičan kraj, početkom juna 1876, usledio zbog izostanka priliva u četu očekivanog broja boraca iz Vrace i okoline, proizrokovano malodušnošću i neaktivnošću članova Vračanskog revolucionarnog komiteta, bila u tesnoj vezi sa trećim revolucionarnim okrugom, to ćemo o njoj u ovom delu rada reći onoliko koliko nam omogućuju raspoloživi podaci iz ondašnjih slovenačkih listova. Istaknuti bugarski revolucionar, pesnik i publicista, pobornik utopiskog socijalizma i republikanac, beskompromisni borac za nacionalno i socijalno oslobođenje bugarskog naroda i privrženik ideje stvaranja jugoslovenske federacije, Hristo Botev, napustio je Bugarski revolucionarni komitet, koji je formiran u Bukureštu 1874, do čega je došlo zbog oštih nesuglasica nastalih nakon sloma starozagorskog ustanka. Iako nije bio član Gjurjevskog revolucionarnog komiteta, s obzirom na održavanje tesne veze sa njegovim članovima, Nikolom Obretenovim i Georgiem Apostolovim, rukovodiocima Vračanskog revolucionarnog okruga, Hristo Botev je pratio rad tog Komiteta na pripremama za dizanje opštebugarskog ustanka, pa je otpočeo sa intenzivnim pripremama za formiranje ustaničke čete. U članku »Vъззвание към български народ«, koga je objavio u svom listu »Nova Bъlgarija«, u broju od 1/13. maja 1876, Hristo Botev, kao najvažnije, ističe, da je istočno pitanje ušlo u svoju akutnu fazu, jer predstoji objava rata Srbije i Crne Gore Turskoj, a na Berlinskoj konferenciji predstavnika Trojecarskog saveza, koja se tih dana održavala, postavljeno je pitanje stvaranja autonomnih država u Turskoj, pa je realno da u toj situaciji bugarski narod sâm, posredstvom oružanog ustanka, izvojuje svoju slobodu, a ne da ona bude diplomatski konpromis velesila. Najvećim delom sredstvima Vračanskog revolucionarnog okruga, Botev je u Rumuniji organizovao dobro opremljenu ustaničku četvu od bugarskih emigranata različitog socijalnog sastava, jačine oko 188 boraca. Pred polazak za Bugarsku za vodvu čete je izabran Hristo Botev, a za komandira bugarski oficir Nikola Vojnovski, dok je za zastavnika bio izabran Nikola Simov Kuruto. Zadatak čete je bio da pređe u Vračanski revolucionarni okrug i svojim prisustvom znatno ojača ustanički pokret. Na uzvodnim rumunskim dunavskim parobrodarskim stanicama, od Gjurgeva do Beketa, ukrkali su se kao povrtarski radnici po delovima borci Boteve čete na austrijski parobrod, »Radetzky«, sa putničkom kartom na kojoj je bilo označeno srpsko pristanište, Kladovo, na kome se imaju iskrcati. Naoružanje i ustanička uniforma bili su smešteni u velikim sanducima, predati parobrodskoj posluži kao povrtarski alat. Nakon napuštanja parobroda rumunskog pristaništa Beket, na ugovoreni znak Hrista Boteva, ustanici su se naoružali i obukli uniforme, a Botev preuzeo komandu nad parobrodom, naredivši da se zaustavi zapadno od Kozloduja, gde su se borci iskrcali i postrojili na bugarskoj zemlji, 17/29. maja 1876. U međuvremenu je Hristo Botev poslao telegram jednom francuskom i jednom švajcarskom listu,¹⁶⁴ u kome izveštava svetsku javnost »da su dvesta bugarskih mladića« ovladali austrijskim parobrodom, »Radetzky«, razvivši zastavu »Sloboda ili smrt«, krenuli na pomoć svojoj braći Bugarima, »koji su se digli na oružani ustanak da zbace petvekovno tursko ropstvo«. Na kraju telegrama Botev je izrazio nadu da će »evropski prosveteni narodi i vlade pružiti bratsku ruku bugarskom narodu i svesrdno pomoći njegovu borbu«. Prolazeći kroz Kozloduju i druga sela, Botevoj četi se pridružio samo kozlodujski učitelj i jedan mladić iz sela Butan. Obaveštena o iskrcavanju Boteve čete, turska vlast je odmah organizovala poturu, sastavljenu od bašibozuka i Čerkeza, pa je četa bila prisiljena da na visu Milin Kam»k posedne položaje za odbranu. Ona je na tom objektu, tokom 18/30. maja 1876, vodila protiv znatno nadmoćnijih neprijateljskih delova tešku borbu, u kojoj je ranjeno ili po-

¹⁶⁴ tj. republikanski orijentisanom pariskom dnevnom listu, organu Leona Gambette, »La République Française«, i najvećem listu u zapadnoj Švajcarskoj, u političkom pogledu liberalno orijentisanom, koji je izlazio dva puta dnevno u Ženevi, »Journal de Genève« (N. Zečev, Četata na Hristo Botev i »staničeski projavu Vračanski okrug, Istorija na Aprilskoto vstanie 1876 ...«, str. 459).

ginulo 30 boraca za slobodu bugarskog naroda. Noću, 18/19. (30/31.) maja, četa Hrista Boteva se probila iz neprijateljskog okruža i prispela u rejon Veslec kod Vrace, odakle je Botev, zajedno sa Nikolom Obretenovim i Georgiem Apostolovim, koji su bili u sastavu njegove čete, poslao pismo Stojanu Zaimovu, apostolu Vračanskog revolucionarnog okruga, tražeći pomoć u naoružanom ljudstvu i hrani. U Veslecu su se borci odmorili i od čobana dobili hrane u izobilju. Hristo Botev je od njih dobio obaveštenje o ugušenju od turske vojske ustanka u Panagjuriškom revolucionarnom okrugu. Tek pred noć, 19/31. maja, jedan od članova Vračanskog revolucionarnog komiteta saopštio je, po dvama naoružanim seljacima, da »oko 200 ustanika iz sela Gornjeg i Donjeg Kremena čeka na Kostlevskom mostu kraj Vrace«. Boteva četa se pomenutog dana uputila označenom mostu, »ali nije ni na koga naišla iako se tamo duže vremena zadržala«. ¹⁶⁵ Potom se ova ustanička jedinica uputila ka Vračanskoj planini, noću, 19/20. (31. maja/1. juna) maja. Obaveštena da su u akciji protiv nje bašibozučke i čerkeske snage, prikupivši se na visu Voia, četa je razdeljena u dve grupe: prva pod komandom Hrista Boteva, posela je položaje visa Kamarata; druga, pod komandom Vojnovskog, zauzela je položaje za odbranu na Kupenu i Okolčici. Tokom celog dana, 20 (1. juna) maja, vođena je žestoka borba i Boteva četa je uspela da potisne nadmoćnije neprijateljske delove na podnožje branjanih visova. No, četi je već bilo gotovo nestalo municije. Zbog toga je komanda čete održala uveče savetovanje, 20 (1. juna) maja, u Okolčici, pod visom Kamarata, »kada je iz nepoznatog pravca pukla puška i Botev pao mrtav«. ¹⁶⁶ Po smrti Hrista Boteva, njegova četa je podeljena na nekoliko grupa, od kojih je bila najveća pod komandom Nikole Vojnovskog. Ova grupa je uspela da se probije i za nedelju dana dospe do sela Šijkova, kod Trojanskog, gde je Vojnovski u borbi protiv neprijateljskih snaga herojski poginuo, a nekoliko dana iza toga su ostali borci, među kojima i Nikola Obretenov, bili, zbog izdaje, od neprijatelja pohvatani i pobijeni. I borci ostalih grupa iz Boteve čete, mesec dana posle smrti svoga vođe, bili su, uglavnom, pohvatani i od organa turske vlasti kažnjeni smrtnom kaznom. ¹⁶⁷

O prelasku iz Rumunije u Bugarsku ustaničke čete Hrista Boteva, kao i o njejoj tragičnoj sudbini, Slovenci su, u najbitnijim crtama, bili tačno upoznati. U tom smislu mogli su izvući zaključak, pre svega, iz onog što im je saopštio slovenački dnevnik. Tako je u ovom listu rečeno ovo: »Na avstrijski parobrod 'Radetcky', ki je plovil po spodnji Donavi gori, nabralo se je v posameznih majhnih štacijah 300 Bulgarov in Srbov, ki so kot popotniki vstopili. Najedenkrat iz kofrov izvelečejo orožje in povedo, da so vstaši in so kapitana ter njegove ljudi prisilili, da jih je blizu Lom palanke na turško zemljo izbarkal«. ¹⁶⁸ U vrlo kratkoj informaciji, pozivajući se na saopštenje organa bečke vlade, »Politische Correspondenz«, koja je u najčitanijem slovenačkom listu objavljena u brojevima od 17. i 18. juna, sa primetnom dozom žaljenja, navedeno je: »Tragično je tudi, kar se poroča istemu viru («Politische Correspondenz«, m. pr., P. L.) o osodi onih 200 bugarskih vstašev, ki so bili prisilili kapitana avstrijske ladje 'Radecky', da jih je po Donavi peljal. Pre-močen oddel turške vojske jih je obkolil in popolnem uničil, izmeje 200 se jih je le

¹⁶⁵ H. Gandev, op. cit., str. 165.

¹⁶⁶ O pogibiji Hrista Boteva, profesor Hristo Gandev ističe ovo: »No taj kato municite se privršvali, a sraženieto št'lo da se podnovi na drugija den, štabst na vojvodata sled othoja obmisľjal kak da se dejstvuvaj ponatatk. Po vreme na tova s'veštanie v mračinata neizvestno otkde izgrmjala puška i Botev padnal mrtv, pronizan v srce ot turski kuršum, v mestnostta Okolčica pod vszvišenie Kamarata« (H. Gandev, op. cit., str. 165).

¹⁶⁷ Opširnije o formiranju ustaničke čete od strane Hrista Boteva, njenom prelasku iz Rumunije u Bugarsku i borbenom putu, kao i o oportunističkom držanju članova Vračanskog revolucionarnog komiteta prema oružanom ustanku, v.: D. T. Strašimirov, op. cit., tom III, str. 335—339, 341—351; J. Mitev, Aprilsko narodno vstanie, Istorija na Bŕlgarija v dva toma, tom prvi..., str. 468—471; G. Georgiev, Bojnijat pŕt na Botevata četa, Aprilskoto vstanie 1876 (Voenna podgotovka, strategija, taktika i razvitie na bojnite dejstvija), Sofija, 1966, str. 36—48; H. Gandev, op. cit., str. 161—166; N. Zečev, Četata na Hristo Botev i vstaničeski projavi v Vračanski okrŕg, Istorija na Aprilskoto vstanie 1876..., str. 450—480; J. Mitev, Voenna podgotovka i proveždane na Aprilskoto vstanie 1876..., str. 305—328; K. Vozvzova-Karateodorova i dr., Vzpomenetelen sbornik po slučaj stogodišninata ot Aprilskoto vstanie i Botevata četa 1876, Sofija, 1976, str. 331—386.

¹⁶⁸ »Slovenski Narod« 128, 4. VI 1876.

10 rešilo, drugi so umrli junaške smrti za domovino¹⁶⁹. Za razliku od slovenač kog dnevnika, organ štajerskih konzervativaca je, pred kraj prve deкаде juna, saopštio svojim čitaocima, ne navodeći datum niti, pak, ime Hrista Boteva: »V. Bulgarijo vhaja od vseh strani dobro orožanih prostovoljcev. Na avstrijski parobrod na Donavi, kojemu je ime 'Radecky', je na većih štacijah stopilo 250 potnikov. Ko se nekaj časa peljajo, odprejo svoje škrinice — in hipoma bili so vsi orožani, stopijo z revolverji pred kapitana, ki jih je, sedaj prisiljen, na Turškem izbarkal. Z 'živijo' klici so ti bolgarski prostovoljci stopili na kopno, turške straže postrelili in mahnili proti Balkanu¹⁷⁰. Konačno, pretposlednjeg dana juna, organ slovenačkih klerikalaca je, u okviru drugih vesti o bugarskom oružanom ustanku, kratko napomenuo, da su ustanici, »predvođeni od nekog Botova«, proterali iz Vrace Turke i ovaj gradić zauzeli. »U toj četi ratuje protiv Turaka sva omladina iz Sofije¹⁷¹.

Po ugušenju aprilskog oružanog ustanka u Bugarskoj od strane turske oružane sile, tokom druge i početkom treće deкаде maja 1876, odmah nije došlo do potpunog mira u zemlji. Naročito u severozapadnom i severnom delu Bugarske i nadalje se ispoljilo ustaničko vrenje. Takvo stanje je prouzrokovano borbenim delovanjem ustaničkih četa Hrista Boteva i Tan'a Stojanova, koje su iz Rumunije prešle u Bugarsku, krajem maja, i, bez obzira što je njihova glavnina od neprijatelja brzo desetkovana, više od mesec dana njihovi preostali delovi unosili su nespokojstvo kod organa turskih vlasti, a kod bugarskog naroda jačali borbenu svest i spremnost za oružanu borbu protiv vekovnog neprijatelja. Borbeni duh kod bugarskog naroda u severnom i severozapadnom delu Bugarske bio je u usponu pred i po izbijanju srpsko-turskog rata, tokom juna i jula 1876. U vidinskim selima: Bregovu, Novom selu, G>mzovu i dr. izvršene su izvesne pripreme za dizanje naroda na oružani ustanak. No, po odlasku bugarskih dobrovoljaca u sastav srpske vojske,¹⁷² a isto tako, i nakon otpočinjanja srpsko-turskih neprijateljstava nije došlo u navedenim mestima do očekivanog oružanog ustanka. Što nije došlo do ozbiljnog ustaničkog pokreta u ovim krajevima Bugarske, gde se, gotovo, aprilski ustanak nije ni osetio, odgovornost pada na revolucionarne radnike u Vračanskom revolucionarnom okrugu, jer su ispoljili skoro potpunu pasivnost u radu, a tako isto i na organe turske vlasti, po čijem su naređenju bašibožucke i čerkeske jedinice u to vreme vršile nemilosrdan teror nad bugarskim narodom, koji je prelazio granice krajnje bestijalnosti. Naravno, i u drugim krajevima Bugarske, tokom juna i jula, pa i znatno dočnije, gde je nemilosrdna turska vojna sila nastavila sa izvođenjem kaznenih ekspedicija, vladala je krajnja uznemirenost. Ali, obezglavljen i goloruk bugarski narod nije mogao ništa preduzeti u datoj situaciji, da bi se neprijatelju mogao sa uspehom suprotstaviti.¹⁷³

Kako smo već istakli, slovenački listovi nisu obavestili svoju javnost o ugušenju bugarskog ustanka od neupoređivo nadmoćnije turske vojne sile, već su, krajem maja i početkom juna 1876, nastavili da uveravaju svoje čitaoce da se bugarski ustanici i dalje uspešno bore za slobodu svog naroda. Neposredno pred ulazak Srbije i Crne Gore u rat protiv Turske, kao i nakon otpočinjanja srpsko-turskih i crnogorsko-turskih neprijateljstava, tokom juna i jula 1876, slovenački listovi su objavljivali kratka saopštenja, uz isticanje da se bugarski oružani ustanak širi i da ustanici nanose turskim snagama poraže i osetne gubitke u živoj sili i ratnoj teh-

¹⁶⁹ »Slovenski Narod« 137, 138 od 17. i 18. VI 1876.

¹⁷⁰ »Slovenski gospodar« 24, 8. VI 1876, str. 230.

¹⁷¹ »Slovenec« 75, 29. VI 1876.

¹⁷² koji su pred izbijanje srpsko-turskog rata, 1876—1877. godine, prešli u Srbiju i prikupili se u Kladovu i Zaječaru, u drugoj polovini juna 1876. To su, uglavnom, bili preživeli borci starozagorskog i aprilskog ustanka, borci čete Hrista Boteva, bugarski emigranti u Srbiji, Rusiji i Rumuniji, studenti iz Bugarske u Češkoj itd. Računa se da je u srpsko-turskom ratu, 1876—1877, u srpskoj vojsci bilo oko 1500 bugarskih dobrovoljaca (Enciklopedija »Bulgarija«, tom 3, Izdatelstvo na Bugarskata akademija na naukite, Sofija, 1982, str. 333—334).

¹⁷³ Opširnije o situaciji u Bugarskoj nakon ugušenja aprilskog ustanka, tokom juna i jula 1876, v.: J. Mitev, Aprilsko narodno vstanie, Istorija na Bulgarija v dva toma, tom prvi..., str. 469—471, 475—476; H. Gandev, op. cit., str. 154, 164—166; N. Zečev, Četata na Hristo Botev i vstaničeski projavi v Vračanski okr., Istorija na Aprilskoto vstanie 1876..., str., passim, 450—480.

nici. U tom pogledu aktivnosti je, naravno, prednjačio dosledni zagovornik politike jačanja jugoslovenske solidarnosti i pobornik odlučne borbe protiv Turske u cilju njenog proterivanja sa područja Balkanskog poluostrva radi stvaranja slobodnih balkanskih država, »Slovenski Narod«. Tako je ovaj list, u broju od 4. juna, kratko saopštio ovo: »Noben dan ne mine, da ne bi katera četa vstašev prišla v Bulgarijo črez mejo iz južne Rusije, Srbije ali Rumunije. To so čete po 100 do 200 mož. Ti tudi druge mirne prebivalce k vstaji prisilijo. Blizu Sofije so vstaši jeden tabor nizamov pretepli in v mesto nazaj zapodili«, ¹⁷⁴ a u broju od 8. juna ovog lista stoji da se ustanak u Bugarskoj širi uprkos tome »što Čerkezi pljačkaju i pale naselja«, da bi, tri dana docnije, bilo u ovom listu navedeno, kako se u Bugarskoj i žene s oružjem u ruci bore za oslobođenje svoje domovine, dok je u broju od 15. juna slovenačkog dnevnika, uz prethodnu napomenu da informacija potiče iz ustaničkog logora i od očevica, rečeno sledeće: »Sretao sam samo ljude dobro razvijene. Većinom su ustanici mladi, no video sam među njima i stare ljude. Naoružani su dobro. Puške su sve novog tipa, ali raznih modela. Video sam da imaju ogromnu količinu municije, te će je biti dovoljno za više meseci. Disciplina je oštra i ustanici imaju poverenje prema svojim starešinama. Nameravaju da izvojuju bugarsku narodnu monarhiju, poput Srbije i Rumunije. S manjim nisu zadovoljni. Sada ćete egzerciraju, a (na neprijatelja) će udariti po prazniku Petra i Pavla.« ¹⁷⁵ Drugog dana treće deкаде juna, u ovom listu je kratko rečeno, da se bugarski ustanici prikupljaju i vežbaju u rukovanju oružjem, a dva dana docnije u ovom listu je objavljena informacija, preuzeta iz praške »Politike«: »Bulgarski vstanek je odrezan od Evrope, zato se menj o njem zve, ali 'Politiki' se od spodnje Donave piše, da je čedalje veći. Povsod so boji, pa na mnogih krajih brez turške krvi, ker vojaki precej beže. Ob Balkanu so se vzdignile vse vasi. V kloštru Drjanovo zapoveduje Kabakriev 2000 možem, v Sevlievem je bil hud boj, kjer so Turki izgubili 200 mrtvih in ranjenih, pri Vrkovici ukazuje Hristo Votjo 4000 vstajnikom«, ¹⁷⁶ pa je potom, u broju od 25. juna ovog lista rečeno da su 11. juna, kako saopštava »Politische Correspondenz«, 3000 bugarskih ustanika, pod komandom »nekoč Kabakrijev«, uspešno odbili kod Gabrova napad 2000 turskih vojnika, »koji su imali brdske topove«, i da u zapadnom Balkanu komanduje sa 2000 bugarskih ustanika Botev, ¹⁷⁷ dok je, u broju od 28. juna organa slovenačkih liberala, kao najvažnije, navedeno, uz odsustvo datacije, sledeće: »U Perušnici je bila velika bitka, u kojoj su 5000 bugarskih ustanika, pod komandom Tarneva, Turke najurili. U Belovu su ustanici napali Hasan-pašino odeljenje, ali su se morali u brdo povući. U Koprivštici su Turci poraženi. Od 1500 Turaka ostalo ih je samo 150 živih.« ¹⁷⁸ Pretposled-

¹⁷⁴ »Slovenski Narod« 128, 4. VI 1876.

¹⁷⁵ Up.: »Slovenski Narod« 128, 130, 133, 136 od 4, 8, 11, i 15. VI 1876.

¹⁷⁶ »Slovenski Narod« 143, 24. VI 1876. — Očigledno je da se radi o dve grube greške u ovom tekstu: umesto Vrkovici treba da stoji Berkovici i umesto Votjo treba da piše Botev. Inače, kako smo ranije naveli, »Slovenski Narod« je istakao, u brojevima od 17. i 18. juna, da su nadmoćnije turske snage uništile bugarsku četu od 200 ustanika, predvođenu od Hrista Boteva, koja se prevezla austrijskim brodom, »Radetzky«, Dunavom uzvodno, i iskrcala na bugarsku teritoriju. O tome da je tom četom komandovao Hristo Botev i da je 1. juna poginuo, kad mu je glavnina čete uništena, »Slovenski Narod« je, svakako, morao biti obavešten, ali je, kao iskreni prijatelj bugarskog naroda i njegove borbe za slobodu, namerno izbegao da to saopšti svojim mnogobrojnim čitaocima (up.: »Slovenski Narod« 137, 138 od 17. i 18. VI 1876; H. Gandev, op. cit., str. 165—166).

¹⁷⁷ Čije je ime u ovom kratkom saopštenju pogrešno označeno: »Vojtov«, uz tačnu konstataciju: »Vojtov je dosedje u Bukareštu uređivao časnik 'Zname', što upozorava na okolnost da može biti reč samo o Hristu Botevu (»Slovenski Narod« 144, 25. VI 1876). — Valja istaći to, da je list »Zname«, prethodnik bugarske socijalističke štampe, izlazio u Bukureštu od 8. decembra 1874. do 14. septembra 1875. Njegov izdavač i redaktor bio je Hristo Botev. Ovaj list je vodio borbu za doslednost i idejnu čistotu Bugarskog revolucionarnog centralnog komiteta (D. T. Strašimirov, op. cit., tom I, str. 162—166).

¹⁷⁸ Up.: »Slovenski Narod« 141, 143, 144, 146 od 22, 24, 25. VI 1876. — U stručnoj literaturi nismo našli potvrdu o tome, da su 3000 bugarskih ustanika kod Gabrova, 11. juna, pod vodstvom Kabakrieva, odbili napad turske vojske i da su bugarski borci za slobodu, neodređenog dana u junu, predvođeni od Tarneva, navodno, porazili kod Perušnice turske snage. Imena dva navedena ustanička rukovodioca ne navode se u stručnoj literaturi (up.: D. Dojnov, Objavljavane i hod na vstaničje v IV (Panagjurski) revolucionen okrąg, Istorija na Aprilskoto vstanie 1876 ..., passim, str. 357—401; N. Zečev, Objavljavane i hod na vstaničje v Trnovski revolucionen okrąg, Istorija na Aprilskoto vstanie 1876 ..., str. 411—438). — Napominjemo i to, da imena Kabakrieva i Tarneva nisu navedena u »Pokazalec na sobstvenite imena« u trotomnom zborniku objavljenih dokumenata, koji se odnose na bugarski aprilski ustanak iz 1876. godine (A. K. Burmov, Aprilsko vstanie 1876 g., Sbornik ot dokumenti, tom I, Sofija, 1954, str. 607, 621; tom II, Sofija, 1955, str. 444, 462; tom III, Sofija, 1956, str. 385, 387).

njeg dana juna, u ovom listu je navedeno, da u Bugarskoj »sada već ima 40.000 naoružanih ustanika« i da je »Bugarska narodna vlada«, tobože, izdala proglas bugarskom narodu sa zahtevom, da se bori do definitivnog oslobođenja Bugarske,¹⁷⁹ a u broju od 4. jula najčitanijeg slovenačkog lista, kao najvažnije, navedeno je da turska vlada vrši intenzivne pripreme za ugušenje bugarskog oružanog ustanka, pa je, devet dana docnije, navedeno, kako je, navodno, po objavi rata Srbije Turskoj, 30. juna, i otpočinjanju srpsko-turskih neprijateljstava, u Bugarskoj »izbio u svim krajevima ustanak protiv turske vladavine«, dok je u broju od 16. jula slovenačkog dnevnika istaknuto, da su bugarski ustanici izdali proglas bugarskom narodu, u kome je navedeno da su borci za slobodu pero zamenili oružjem i neće ga ispuštiti iz ruku sve dotle dok svoju zemlju ne oslobode od turskog zavojevača.¹⁸⁰ Konačno, prvog dana treće dekade jula u organu slovenačkih liberala kratko je navedeno da se oko Vidina prikupljaju bugarski ustanici i vode borbe protiv turske vojske, porazivši nedavno pola bataljona neprijateljskih oružanih snaga, a dan docnije, u ovom listu je istaknuto, kako su, navodno, 8000 bugarskih ustanika kod Trajanovih vrata, predvođeni od Panajota Hitova, »potpuno razbili neku tursku četu i uzeli joj šančeve«, i da je do 11. jula »u Sofijskom okrugu došlo do sveopšteg ustanka« kao i u ostalim delovima zapadne Bugarske, »pa se je do sada već 15.000 Bugara sjedinilo sa Černjajevim«.¹⁸¹

Od ostalih slovenačkih listova, organ slovenačkih klerikalaca je, u broju od 8. juna, istakao kako sa svih strana iz inostranstva dolaze ustaničke čete u Bugarsku, »dok domaće postaju sve moćnije«, a dvadesetak dana docnije navedeno je kako se u Bugarskoj ponovo ustanak širi i da su kod Perušnice, 14. juna, u borbi protiv turskih snaga, navodno, ustanici izgubili 400 ljudi, a tokom 15. juna ustanici su protiv neprijateljskih delova »vodili borbu kod železničke stanice Belova«,¹⁸² dok je u broju od 13. jula ovog lista istaknuto »da je za srpsko-turski rat bugarski ustanak odlučujući«, ali on tu ulogu ne može odigrati, »uprkos tome da ustanika ima veoma mnogo«, jer bugarskim borcima za slobodu nedostaje oružje, budući da su im ga Turci nasilno oduzeli.¹⁸³ Napokon, drugog dana treće dekade jula, u ovom listu je navedeno, uz odsustvo datuma, da su bugarski ustanici napali kolonu turskih softa i grčkih dobrovoljaca kod Jeni k'oja, tj. Starog novog sela, koja je bila na maršu na komunikaciji Plovdiv—Sofija, »te ih poubijali i raspršili«. Kao komentar iz toga sledi ova napomena: »Bugarski ustanici, kojih je sada već preko 15.000, pričinjavaju Turcima za leđima velike smetnje«.¹⁸⁴ Tršćanska »Edinost« je, sredinom treće dekade juna, u rubrici »Politični pregled«, rezervisanoj za važne informacije iz inostranstva, kratko konstatovala, kako će se Bugarska sigurno uskoro osloboditi turskog ropstva, a u broju od 8. jula ovog lista istaknuto je, »kako su se Bugari digli na ustanak da zbacе sramotni jaram svojih tlačitelja«, dok je

¹⁷⁹ O čemu tamo stoji ovo: »Bulgarski listi štejejo, da je sedaj uže 40.000 vstalih Bulgarov v orožje. Okolo Plovdiva namreč 15.000, v karlovskem in kanzanliškem okraji 9000, okolo Gabrova in Trnove 12.000, blizu Sumla 5000 in okolo Varne 3000. Bulgarska 'narodna vlada' izdala je proglas na vse Bulgare, da nihče ne sme prej odložiti orožja predno nij Bulgarija svobodna« (»Slovenski Narod« 147, 29. VI 1876).

¹⁸⁰ Up.: »Slovenski Narod« 147, 150, 158, 161 od 29. VI, 4, 13, i 16. VII 1876.

¹⁸¹ Up.: »Slovenski Narod« 165, 168 od 21. i 22. VII 1876. — Radi se o neobaveštenosti. Odmah po objavi rata Srbije Turskoj, 18/30. juna 1876, u Zaječaru i Kladovu su se prikupili bugarski dobrovoljci za uklanjanje u sastav srpske vojske. Prvobitno su bile formirane bugarske dobrovoljačke čete pod komandom: Panajota Hitova 280, Filipa Tot'a 200, Spasa Sokolova 200, Todora Velkova 240 boraca itd. Do kraja jula 1876, bugarski dobrovoljci su izvodili borbena dejstva u četnim formacijama, prodirući u i severozapadne i zapadne predele Bugarske. Početkom avgusta 1876, formiran je bugarski dobrovoljački bataljon, a prvih dana septembra 1876. obrazovana je rusko-bugarska brigada, u čiji sastav su ušli svi bugarski dobrovoljci. Ukupno je, u sastavu srpske vojske, u prvom srpsko-turskom ratu, 1876—1877, bilo oko 1500 bugarskih dobrovoljaca (Enciklopedija »Bulgarija«, Izdatelstvo na Bulgarskata akademija na naukite, tom 2, Sofija, 1981, str. 378—379).

¹⁸² O čemu doslovno, u kratkoj informaciji, stoji ovo: »Vstaneek v Bulgariji se zopet širi. V raznih krajih se snujejo nove vstaške čete. Pri Perušnici jim zapoveduje neki Tarnev, katerega so bili Turki 14. t. m. trikrat priieli, pa vselej zastoni. Vstaši so pri tej priliki zgubili 400 mož, in tudi Tarnev je bil nekaj malega ranjen. 15. t. m. so se vojskovali pri železniški postaji v Belovici« (»Slovenec« 75, 29. VI 1876).

¹⁸³ Up.: »Slovenec« 66, 75, 81 od 8, 29. VI i 13. VII 1876.

¹⁸⁴ »Slovenec« 85, 22. VII 1876.

u broju od 22. jula tršćanskog lista kratko navedeno: »Bugari na Balkanu zgrabili su oružje da osvete hiljade svojih pradedova«.¹⁸⁵

Slovenci su, kako se iz navedenog vidi, bili upoznati sa najvažnijim zbivanjima vezanim za bugarski aprilski ustanak 1876. Sudeći po sadržaju objavljenih, inače u ovom radu navedenih, informacija u listovima koji su 1876. izlazili na slovenačkoj etničkoj teritoriji, slovenačka javnost je, s vrlo malim izuzetkom, pozdravila izbijanje bugarskog aprilskog ustanka protiv turske vladavine 1876. i iskreno želela da se bugarski narod, jednom za svagda, oslobodi dugovekovnog turskog ropstva i stvori svoju samostalnu državu. Do takvog zaključka navode bezrezervno naklonjeni napisi i saopštenja, objavljeni u slovenačkim listovima, prema bugarskom aprilskom oružanom ustanku. Šta više, ni organ Pokrajinske vlade za Kranjsku, »Laibacher Zeitung«, nije otvoreno istupio protiv bugarskog oružanog ustanka, ispoljivši težnju da se drži konsekvantno neutralno. U naklonjenosti prema bugarskom aprilskom ustanku prednjače sastavi objavljeni u organu slovenačkih liberala, »Slovenskom Narodu«. Izuzetak čini organ domaćih Nemaca, »Laibacher Tagblatt«, koji je bugarski ustanak okvalifikovao kao delo slavenofila i srpskih agitatora, otvoreno izražavajući želju da ga turske oružane snage što pre uguše. Valja naročito istaći to, da su slovenački listovi, na čelu sa slovenačkim dnevnikom, u svojim informacijama isticali i one borbe i pobeđe bugarskih ustanika nad neprijateljskim snagama kojih, faktično, nije bilo. Oni uopšte nisu ni obavestili svoje čitaoce o odsudnom porazu bugarskih ustanika u borbama protiv višestruko nadmoćnijeg neprijatelja, već su i posle stvarnog ugušenja bugarskog aprilskog ustanka, zajedno sa organom Pokrajinske vlade za Kranjsku, krajem maja i početkom juna 1876, nastavili da obaveštavaju svoje čitaoce u smislu uveravanja ovih da ustanak još traje, jer ustanici nastavljaju da se bore i pobeđuju neprijatelja, uz naglasak da su turski izvori obaveštavanja lažni. U tom pogledu čini izuzetak »Laibacher Tagblatt«, koji je, pozivajući se na turske izvore, krajem maja 1876, obavestio svoje malobrojne čitaoce u Sloveniji da su turske snage, bez velikih naprezanja, u toku druge i početkom treće deкаде maja, ugušile ustanak i povratile mir u Bugarskoj. Tokom juna i jula 1876, kada je, naročito u severozapadnom i severnom kraju Bugarske, došlo, pod uticajem borbenih dejstava ostataka prebačenih ustaničkih četa iz Rumunije u Bugarsku, Hrista Boteva i Tan'a Stojanova, i zaostravanja srpsko-turskih odnosa i, uskoro posle toga, otpočinjanja srpsko-turskih neprijateljstava, stvarno do primetnog ustaničkog vrenja, slovenački listovi su, iskreno želeći da se Bugari, posredstvom oružane borbe, oslobode, hiperbolisali zbivanja u Bugarskoj. Nastojeći da kod slovenačke javnosti održe uverenost u to, da će Bugari uspeti da izvojuju slobodu i stvore sopstvenu državu, slovenački listovi su objavili oveci broj saopštenja, u kojima su isticali, i to u vreme kad je, po ugušenju ustanka, besneo turski teror nad obezoružanim bugarskim narodom, da se ustanak u Bugarskoj intenzificira i širi i da bugarski ustanici vode pobedonosne borbe protiv turske vojske, gotovo u svim krajevima Bugarske.

Turske represalije u Bugarskoj po ugušenju aprilskog ustanka, druga polovina maja—avgust 1876, i njihov odjek u Sloveniji

Kako smo videli, u Panagjuriškom revolucionarnom okrugu je prvo otpočeo aprilski oružani ustanak i bio znatno masovniji nego li, pak, u druga tri revolucionarna okruga. Pored toga, tamo je, tokom borbi, koje su u predelu Sredne gore trajale od 20 (2. maja) aprila do 1/13. maja, a u Rodopima nedelju dana duže, od strane ustanika ispoljen visok stepen borbene gotovosti. No, daleko nadmoćniji neprijatelj je uspeo da uguši ustanak. Na drugo mesto, iako po intenzitetu i broju učesnika znatno zaostaje iza ustanka u Panagjuriškom revolucionarnom okrugu,

¹⁸⁵ Up.: »Edinost« 12, 13, 14 od 24. VI, 8. i 22. VII 1876. — Sredinom juna 1876, »Slovenski Gospodar« je naveo, bez oznake datuma, da je došlo »do strašnog klanja u Turšici (?) i kod sela Otluč o j, tj. Panagjurišta, gde je poginulo 800 Turaka« (»Slovenski Gospodar« 25, 15. VI 1876, str. 238).

dolazi ustanak u Trnovskom revolucionarnom okrugu, koji je izbio 28 (10. maja) aprila, a slomljen 9/21. maja. Ustanak u Slivenskom, kako smo videli, imao je, manje-više, simboličan značaj, dok je oružana borba u Vračanskom revolucionarnom okrugu potpuno izostala. Uprkos tome, što se je završilo vojnim porazom, bugarski aprilski ustanak imao je ogroman politički značaj. Bugarski narod je pokazao pred svetom da je nepokolebljivo odlučio da se neštedimice bori za oslobođenje zemlje od viševjekovnog turskog ropstva i stvaranje slobodne bugarske države. Bugarski aprilski ustanak ugušen je od turske vojne sile s nečuvanom svirepošću, koju su ispoljili egzekutori turske vlasti, bašibozuci, Čerkezi i redovna turska vojska. Preko 30.000 ljudi, žena i dece, do septembra 1876, pobijeni su, stotine gradova i sela je spaljeno i opljačkano, dok su na hiljade Bugara bili uhapšeni ili su, pak, deportovani.

Tri dana po izbijanju ustanka u Koprivštici i Panagjurištu, tj. 23 (5. maja) aprila 1876, došao je u Carigradu za ministra vojske čuveni turski vojskovođa i grubi vojnik, Abdul Kerim Nadir-paša, a' za ministra mornarice postavljen je, poznat po svireposti i nemilosrdnom ugnjetavanju obespravljene hrišćanske raje, guverner Bosne i Hercegovine uoči i u početku poslednjeg ustanka protiv turske vlasti u ove dve turske periferne provincije, Derviš-paša. Ova dvojica turskih vojskovođa shvatili su svu ozbiljnost brzog širenja bugarskog oružanog ustanka, gotovo pred vratima turske prestonice. Korišteći, u to vreme neobično razbuktali, muslimanski fanatizam, prešla su ova dvojica najviših turskih vojnih rukovodilaca da što pre uguše bugarski aprilski ustanak. Radi toga su iz Carigrada, nekoliko dana po izbijanju bugarskog ustanka, prebačeni železnicom do Plovdiva, tj. skoro do na borbene položaje, jaki kontingenti turske vojske. Kako smo naglasili, i pored herojskog otpora daleko nadmoćnijem i bolje opremljenom neprijatelju bugarskih ustanika, aprilski ustanak je brzo i u krvi ugušen. Nakon toga su usledila nečuvena zverstva, naročito bašibozuka i Čerkeza, nad nedužnim bugarskim narodom, posebno u Klisuri, Panagjurištu i Koprivštici, u predelu Sredne gore, u Bataku, Bracigovu i Peruštici, na domenu Zapadnih Rodopa. Od bašibozučkih i čerkeskih zverstava nisu bili pošteđeni ni stanovnici Krivenika, Novog sela i Batoševa, u Trnovskom revolucionarnom okrugu. Turski zločini nisu izostali ni u Slivenskom niti, pak, u Vračanskom revolucionarnom okrugu, iako tamo ustaničkog oružanog pokreta gotovo da nije ni bilo.

Rezultat te jednomesečne borbe za slobodu bugarskog naroda plaćen je isuviše velikim žrtvama, da su »bugarske grozote«: klanja, ubijanja i mučenja bugarskog naroda, naišle na iskreno saosećanje i oštru osudu turske vlade kod progresivnog dela evropske i svetske javnosti. Ugledni državnici, političari, pisci i publicisti Zapadne Evrope, Rusije i drugih slovenačkih zemalja digli su glas u cilju zaštite Bugara: William E. Gladstone, Aloisius Generarios Macgahan, Giuseppe Garibaldi, Victor Hugo, Lev N. Tolstoj, Fjodor M. Dostojevski, Ivan S. Turgenjev i dr. Engleska Liberalna stranka, predvođena od Williama Ewarta Gladstonea, upoznala je kulturni svet sa turskim zverstima u Bugarskoj, pa je engleska konzervativna vlada Benjamina Beaconsfielda Disraelia bila primorana da traži od Porte strogo kažnjavanje najodgovornijih rukovodilaca ugušenja bugarskog ustanka i represivnih mera nad nedužnim bugarskim narodom. Štaviše, nemački kancelar, Otto von Bismarck, podvrgao je oštroj osudi turska krvoprolića u Bugarskoj. U mnogim evropskim državama, a naročito u Rusiji, došlo je do masovnog pokreta za zaštitu pravedne stvari bugarskog naroda.¹⁸⁶

¹⁸⁶ Opširnije o operacijama turske vojske i njenim nedelima u Bugarskoj tokom druge i treće deke maja 1876, v.: D. T. Strašimirov, op. cit., tom III, str. 141—256, 318—351; J. Mitev, Aprilsko narodno vstanie, Istorija na Bŕlgarija v dva toma, tom prvi..., str. 462—464, 467—468; H. Gandev, op. cit., str. 141—145, 148—152, 158—161; D. Dojnov, Objavjavane i hod na vstanieto v IV (Panagjurski) revolucionen okrŕg, Istorija na Aprilskoto vstanie 1876..., str. 373—402; N. Zečev, Objavjavane i hod na vstanieto v Trnovski, Slivenski i Vračanski revolucionen okrŕg, Istorija na Aprilskoto vstanie 1876..., str. 434—438, 445—450, 459—460, 465—480; J. Mitev, Voenna podgotovka i proveždane na Aprilskoto vstanie 1876..., str. 202—244, 252—291, 296—302, 305—333; P. Petrov, op. cit., str. 199—223.

Nečuvjeni zločini, koje su izvršile oružane snage turske vojske nad nevinim bugarskim narodom, naišli su na jednodušnu i ostru osudu gotovo cele slovenačke javnosti. S obzirom na okolnost, da je evropska štampa, tokom leta i jeseni 1876, bila preplavljena vestima vezanim za turska nedela u Bugarskoj i da je kiptela od osude i oštarih reči upućenih na adresu Porte, u čemu su prednjačili listovi u slovenskim zemljama, to su i Slovenci, posredstvom svojih listova, bili dosta dobro, istina sa izvesnim zakašnjenjem, upoznati sa svirepim ubistvima i bezobzirnoj torturi, kojima je bio izložen bugarski narod po ugušenju aprilskog ustanka od strane svog viševjekovnog neprijatelja i tlačitelja, turskog porobljivača. Svi listovi, koji su tada izlazili na slovenačkoj etničkoj teritoriji, u čemu je činio izuzetak turkofilski orijentisan list, organ domaćih Nemaca, »Laibacher Tagblatt«, koji uopšte nije obavestavao svoje malobrojne čitaoce o turskim zverstvima u Bugarskoj, bezrezervno su i u oštrom tonu osuđivali turska nasilja nad nevinim i obezoružanim bugarskim narodom, zahtevajući od civilizovane Evrope da neodložno interveniše u cilju zaštite opravdane nacionalnooslobodilačke borbe bugarskog naroda.

Bezmalopoput načina obavestavanja slovenačke javnosti o izbijanju i širenju bugarskog aprilskog oružanog ustanka, slovenački listovi su informisali svoje čitaoce i o turskim zločinima u Bugarskoj, koja su usledila nakon ugušenja ustanka. Naime, uopštenost u vestima o zločinima u Bugarskoj bašibozuka, Čerkeza i redovne turske vojske prisutna je u dobrom delu sastava objavljenih u slovenačkim listovima, kakav je slučaj bio, kako smo videli, u dobrom delu saopštenja vezanih za izbijanje bugarskog ustanka, njegovo širenje i ustaničke borbe protiv turskih snaga, jer nedostaju datiranje, lociranje događaja i imena njihovih aktera. Takva saopštenja smo izdvojili i njih ćemo prvo navesti na ovom mestu. Otpočet ćemo sa informacijama ove vrste objavljenih u ondašnjem najčititanijem listu u Sloveniji, »Slovenskom Narodu«. Ovaj list je prednjačio u broju objavljenih ovakvih informacija, zadržavajući takvu poziciju i u pogledu ostrine osude turskih zločinstava, počinjenih nad nevinim bugarskim narodom. Tako je u slovenačkom dnevniku, u broju od 8. juna, objavljen sastav, preuzet iz tadašnjeg organa srpskih liberala, beogradskog »Istoka«, u kome je upućena oštra kritika na adresu Porte, što je ovlastila Čerkeze, da po svojoj volji, izvode nečuvan teror nad bugarskim narodom, primenjujući pljačku, silovanje, ubijanje, paljenje itd. »V vstanku najveća rola od neprijateljske strani je zapala v del Čerkezom. Čerkez je strašen razbojnik, brez-zavesten barbarin. Kder koga najde, je li moškega ali ženskoga spola, dete ali starac, Čerkez bije, ubija, krade, požiga, oskrnjuje vse kar je krščanskega. Največji uzrok bugarskega vstanka so Čerkezi. Oni so pričeli vstanek, ker je za njih vstanek ugodna prilika, da morejo divjati, da se obogate in da nasite svoje barbarske strasti. Turško praviteljstvo vidi, da so Turki po vsem izgubili hrabrost, a Čerkezi se na vso moč smejejo vstanku, ker jim turška vlast daje dobro orožje in neomejeno voljo, da delajo kar hočejo s kristijani. Ne znamo kako in od kod ima turška vlada to pravo da orožjuje in dā tako svobodo Čerkezem? Valjda je Turčiji na tem ležeče, da Čerkezi iztrebijo in pokoljejo kristijane.«¹⁸⁷ Nešto više od dva meseca docnije, organ slovenačkih klerikalaca objavio je uvodnik s naslovom »Čerkezi in bašibozuki«, u kome je podvrgnuto oštroj kritici favorizovanje Čerkeza od turske vlade za borbu protiv bugarskih ustanika. Naime, tamo je, nakon navođenja nekih od oblika zločina koje su Čerkezi izvršili u Bugarskoj, naglašeno: »Slabi glas o Čerkezih pa ne brani turški vladi uživati njih bojevitost in razbojnost proti kristijanom. Nepravilni vojščaki so vedno imeli nalogo imenitno v turški vojski. Čerkezi so zdaj najhujši neprijatelji ubogih Bolgarov in kazno je, kakor da bi turška vlada živin-

¹⁸⁷ »Slovenski Narod« 130, 8. VI 1876. — »Istok« je, u broju od 21 (2. juna) maja 1876, objavio podožu napis s naslovom »Čerkezi u ustanku« s potpisom »Ustanič« i oznakom na početku teksta »Stara planina, 18/30. maja«. To navodi na zaključak da se radi o izveštaju grupe bugarskih ustanika o stanju u Bugarskoj, dostavljenog »Istoku« 18/30. maja, a ovaj list ga je odmah iza toga objavio, možda u nešto izmenjenoj formi. Organ slovenačkih liberala preuzeo je i ad litteram objavio uvodni deo teksta ovog sastava iz »Istoka«, a ostali deo teksta u parafraziranoj i znatno skraćenoj formi (»Istok« 55, 21 (2. VI) V 1876).

sko njih divjost uživala k temu, da bi Bolgare odstrašila od ustanka. V tem pa ravno s tem ubogo ljudstvo goni k obupnemu boju.¹⁸⁸ Dalje je u slovenačkom dnevniku, krajem juna, u rubrici »Listek«, objavljen kratak napis s naslovom »Črtica o Čerkezih«, u kome je prezentiran kratak istorijat čerkeskog naroda, uz naglasak da su Čerkezi u Bugarskoj glavni egzекutori, od ugušenja aprilskog ustanka, i da ubijaju i muče nevini bugarski narod po nalogu turske vlade, a krajem prve dekade jula, u ovom listu je kratko saopšteno, kako su Turci u Bugarskoj 150 sela popalili, 6000 žena i dece u Malu Aziju nasilno odveli i više od 2000 ljudi uhapsili, dok je u broju od 21. jula »Slovenskog Naroda« navedeno, da je samo u zapadnom delu Bugarske od 1. do 12. jula uhapšeno 15.000 Bugara.¹⁸⁹ Drugog dana treće dekade juna, pozivajući se na konzervativno orijentisan i nezavisan londonski dnevnik, »Times«, odnosno na izveštaj njegovog dopisnika iz Bugarske, koji je objavljen u tom listu, slovenački dnevnik je saopštio slovenačkoj javnosti o tome, kako su Turci u Bugarskoj, po izbijanju aprilskog ustanka, »više od 100 sela spalili, od kojih je samo na njih pet mogla pasti sumnja da su ustanička, 20.000 ne-naoružanih ljudi 'bilo je hladnokrvno poklanih', više hiljada dece u Malu Aziju prodano i više od 6000 nevinih ljudi bačeno u tamnicu«, dok je osam dana docnije, pozivajući se na pariski bulevarski list, konzervativno-klerikalno orijentisani dnevnik, »Figaro«, odnosno na izveštaj njegovog korespondenta iz Bugarske, objavljen u pomenutom pariskom listu, organ slovenačkih liberala, pored ostalog, saopštio ovo: »Glavni i opšti posao Turaka u Bugarskoj je da ubijaju i muče hrišćane, kako bi ih potpuno zatrli. Svireposti prevazilaze sve što su dosada Indijanci pronašli: 121 hrišćansko selo su Turci razrušili, više hiljada ljudi na komade isekli i svu letinu na polju uništili.«¹⁹⁰ Osmog dana prve dekade septembra, u ovom listu je navedeno da će, prema pisanju londonskog lista, »Daily Newsa«, vodećeg organa engleske Liberalne stranke, William E. Gladstone, lider engleskih liberala, izdati brošuru o turskim zločinima u Bugarskoj i time »bičevati tursku vladu, a dvadeset dana docnije, kao i dan iza toga, saopšteno je u organu slovenačkih liberala, kako je oveći broj uglednih Bugara uputio adresu Gladstoneu, moleći ga da zaštiti bugarski narod »od turskih divljačkih postupaka«, dok je u broju ovog lista od 30. novembra, kratko rečeno da »Čerkezi u Bugarskoj opet divljaju i kolju, da je užas, pa Bugari jedva čekaju da dođu Rusi i oslobode ih.«¹⁹¹

Sa istom oštrinom kao i slovenački dnevnik, osudio je turska nasilja u Bugarskoj i organ slovenačkih klerikalaca. Prvog dana druge dekade jula, ovaj list je objavio podužu informaciju o turskim zverstvima u Bugarskoj, u kojoj je, pored ostalog, navedeno, pozivajući se na pisanje briselskog dnevnika, »Le Nord«, kako će »turski hrišćani« iz Bugarske uputiti engleskom ministru spoljnih poslova, Derbyu (Edward Henry Smith Stanley Derby), adresu, u kojoj će ga zamoliti da obustavi potporu Turskoj i »ne brani hrišćanima da zasnuju bolju budućnost.«¹⁹² dok je, dva dana docnije; u ovom listu istaknuto, kako »Turci uviđaju opasnost koja im preti od ustanika pa se, pošto ne mogu svoj gnjev da iskale nad snažnim lju-

¹⁸⁸ »Slovenec« 95, 17. VIII 1876.

¹⁸⁹ Up.: »Slovenski Narod« 146, 155, 165 od 28. VI, 9. i 21. VII 1876.

¹⁹⁰ Up.: »Slovenski Narod« 166, 173 od 22. i 30. VII 1876.

¹⁹¹ Up.: »Slovenski Narod« 206, 222, 223, 275 od 8, 28, 29. IX i 30. XI 1876. — Ugledni engleski politički i državni radnik i od 1868. lider engleske Liberalne partije, William Ewart Gladstone (1809—1898), posle ugušenja bugarskog aprilskog ustanka 1876, odlučno je istupio kao zaštitnik bugarskog naroda. Krajem oktobra 1876. primio je bugarske emisare, Dragana Cankova i Marka Balabanova, koji su predstavljali bugarsku delegaciju, koja je obišla važnije evropske gradove, od avgusta 1876. do januara 1877. tražeći da se zaštiti bugarski narod od turskog nasilja, izrazivši svoje simpatije prema bugarskom narodu i gotovost da mu pruži pomoć i zaštitu. Tokom druge polovine 1876. William Gladstone je objavio brošure »Bugarski užasi i iztočnjik vpros« i »Uroci ot klanie«, koje su prevedene na bugarski jezik, i istupao u i izvan britanskog parlamenta protiv turskih zverstava u Bugarskoj i konzervativne engleske vlade Benjamin Disraelia, koja je podržavala bugarofobsku politiku Porte. Političko delovanje William Gladstonea na liniji zaštite pravde borbe bugarskog naroda ima izuzetan značaj za političku i psihološku pripremu borbe za definitivno oslobođenje bugarskog naroda od turske vladavine (up.: D. T. Strašimirov, op. cit., tom III, str. 359, 364, 367; H. Gandev, op. cit., str. 172).

¹⁹² o čemu je doslovno rečeno ovo: »Nord« objavlja neko adreso, katero hoćejo turški kristijani poslati angleskemu ministru Derbyu. V tej adresi očitajo vladi angleski, da podpira zatiralce kristijanov, in priporoča ministru, da naj pomoč svojo odtegne Turkom in kristijanom ne brani vstanoviti si boljšo prihodnost. (»Slovenec« 80, 11. VII 1876).

dima, svete mirnim bugarskim stanovnicima«, što je navedeno i u broju od 18. jula ovog lista.¹⁹³ Pred kraj jula, u »Slovencu« je kratko navedeno, kako bašibozuci, »ti turski krvoloci«, gdegod dođu u Bugarsku, shodno dobijenom naređenju od pretpostavljenih organa turske vlasti, »haraju, pale, kolju i muče, da je užasno«, dok je krajem druge dekade avgusta, u ovom listu navedeno: »Hodže su preporučili da se Bugari unište, pa niko od njih nije kažnjen.«¹⁹⁴ U brojevima od 5. i 7. septembra, u sklopu drugih vesti, kratko je u »Slovencu« istaknuto, kako je turska vlada pripretila bugarskim stanovnicima da će biti najstrožije kažnjeni, »ako bi nekom strancu, posebno dopisnicima raznih novina, bilo šta rekli o događajima u Bugarskoj. Sudije su tu naredbu objavili po svim selima. Inostrane vlade nastoje, i to svom snagom, da učine kraj turskim svirepostima u Bugarskoj. Međutim, Turska se ne obzire na njihovo posredovanje.«¹⁹⁵ Napokon, znatno docnije, pet dana nakon objave Srbije rata Bugarskoj, tj. u broju od 19. novembra 1885, kada su dolazile do izražaja i u novinama objavljivane razne kombinacije za prinudan prekid srpsko-bugarskog rata, posredstvom intervencije jedne od stranih država, organ slovenačkih klerikalaca je objavio kratko saopštenje u vezi eventualnog zahteva, bilo otkuda, da Turska interveniše u Bugarskoj u cilju povratka stanja kakvo je bilo pre plovdivskog prevrata, 6/18. aprila 1885, podvrgavši takav eventualni pokušaj oštroj kritici, uz naglasak da bi bio unapred osuđen na totalan neuspeh. »Kakor se čuje, visoka porta od evropskih velesil, oziroma Berolinskih signatarnih veleblastij zahteva pooblastila, da bi ona sama napravila red po Bolgariji. Velesile pa dobro vedoč, kako da so Turki krvožejni, ji tega pooblastila ne bodo dale, ker ravno niso še pozabile leta 1876, kako je tedaj turška soldateska po Bolgariji grozovito in brezsrčno klala kristjane brez razločka spola, starosti in krivde. Kdor jim je prišel v roke, razmesarili so ga na grozovit način. Evropa neće več enakih prizorov na površje spravljati in prav ima gotovo.«¹⁹⁶

Zadnjeg dana prve dekade avgusta 1876, »Slovenski Gospodar« je kratko saopštio da su za četiri nedelje Turci ubili u Bugarskoj 12.000 ljudi, a u broju od 17. avgusta, u ovom listu je objavljeno: »Bilo je meseca maja, ko so se res nekatere vesi na Bolgarském vzdignole zoper turško nasilstvo. Toda turška vlada je upor brz v krvi zadušila, pa ne samo v krvi dolžnih, ampak v krvi nedolžnih, posebno starceve, žensk in otrok. Turki, Čerkezi, bašibozuki in deloma tudi redna vojna, so kakor divji psi planoli na neoborožane Bolgare, jih na tisoče zapirali, na stotine vesili, klali, na meh odirali, razsekavali, jim vesi požigali, kakor da bi namislili res vseh 6 milijonov slavjanskih in krščenih Bolgarov iz zemlje potrebiti«. Nakon napomene, da su turska nedela u Bugarskoj uzbudila, šta više, i turkofilske engleske državnike, pa su poslali u Bugarsku »posebnog poslanika«, Baringa, da ustanovi pravo stanje stvari, doslovno je navedeno ovo: »Baring se je takoj na pot podal in je ministru odpisal, da novine niti polovice niso tega še popisale, kar se je res zgodilo in da se sploh izobražen Evropečan niti blizu misliti ne more, kako strašne reči da so Turki uganjali. Gotovo svojih 50.000 Bolgarov so usmrtili.«¹⁹⁷

¹⁹³ Up.: »Slovenec« 80, 81, 83 od 11, 13, i 18. VII 1876.

¹⁹⁴ Up.: »Slovenec« 87, 96 od 27. VII i 19. VIII 1876.

¹⁹⁵ Up.: »Slovenec« 103, 104 od 5. i 7. IX 1876.

¹⁹⁶ »Slovenec« 265, 19. XI 1885.

¹⁹⁷ »Slovenski Gospodar« 34, 17. VIII 1876, str. 305. — Sedam dana docnije od »Slovenskog Gospodara«, tj. u broju od 24. avgusta, objavio je slovenački dnevnik kratko saopštenje posvećeno misiji poverenika engleske vlade u Bugarskoj, Waltera Baringa, i istakao, pozivajući se na londonski dnevni list, »Daily News«, da je engleski poverenik, Walter Baring, 8. avgusta obilazio gornji Balkan. U nastavku ovog saopštenja doslovno stoji ovo: »Videl je, da so turška poročila same laži. Vsi Turki so oboroženi in vsak dan delajo grozna dejanja nad Bolgari. Nobene vlade nij. Nobene pokorščine pri Turki. Vsak dan Turki bugarske žene skrunijo, živino jemljo, pravde le na videz delajo, obešajo.« (»Slovenski Narod« 193, 24. VIII 1876). — Turska zverstva, počinjena nad bugarskim narodom tokom maja i juna 1876, a i kasnije, ostavila su neizbrisiv odtisak u Evropi. Iako se Porta, podržana od engleske konzervativne vlade Benjamina Disraelia, opirala sprovođenju međunarodne ankete o turskim nasiljima u Bugarskoj, inicirane od ruskog Ministarstva spoljnih poslova, ipak je ona na pritisak međunarodne javnosti, sprovedena, tokom leta i jeseni 1876. U prikupljanju podataka o rezultatima turskih nedela u Bugarskoj angažovala se i engleska vlada. Naime, ona je kao anketera uputila u Bugarsku drugog sekretara engleskog poslanika u Carigradu, Waltera Baringa. On je, krajem jula i tokom avgusta 1876, obišao predele u okolini Plovdiva, Tatar Pazardžika, Slivena i Trnova. Nakon toga je dostavio svoj oficijelni izveštaj engleskom poslaniku u Carigradu, Henry Georgu Eliotu. Iako je bio turkofilski orijentisan, Walter

U broju od 24. avgusta ovog lista, rečeno je da u Bugarskoj još uvek traje teror turske vojne sile; jer je prisutno »ubijanje nevine dece i žena, vešanje muškaraca, pljačkanje i paljevine«. Na kraju ovog kratkog sastava, njegov anonimni autor je izrazio čvrstu nadu u to, »da će uskoro i Bugarima pući čas spasenja«.¹⁹⁸ Konačno, u ovom listu, u broju od 14. septembra, u rubrici »Za poduk in kratek čas«, objavljen je šesti deo napisa s naslovom »Turki pa bratje naši jugoslavjanski«, u kome je, kao glavna misao, istaknuto, »da će Srbi do zlatne slobode dospeti junaštvom, a Bugari mučeništvom!« Nakon napomene, da su Turci, po cenu velikih žrtava, ugušili bugarski aprilski oružani ustanak, istaknuto je kako je potom došlo do turske osvete, koja se manifestovala »u klanju nedužnih ljudi«. U smislu argumentacije ove tvrdnje rečeno je ovo: »Turci, Čerkezi, Tataři, Arnauti, Cigani, grčki razbojnici, mlado i staro, redovna i neredovna turska vojska, sve je jurnulo na bugarska sela i varoši, kao izgladneli vukovi na nesrećne ovce. Više od 120.000 ljudi su poklali i više seoca spalili«.¹⁹⁹ Početkom avgusta, »Novice« su obavestile svoje čitaoce, lapidarnom informacijom, o održavanju u Engleskoj mitinga, na kojima je odlučno istaknut zahtev, »da engleska vlada ne sme dalje podržavati Turke, koji u Bugarskoj čine nečuvena nasilja nad bugarskim narodom«.²⁰⁰

Organ Pokrajinske vlade za Kranjsku, u nekoliko svojih brojeva se osvrnuo na turska zverstva u Bugarskoj, ali na tu pojavu nije, ipak, ni izdaleka tako oštro reagovao, kako su to činili slovenački listovi. U broju od 4. jula, u sklopu drugih vesti koje se svode na to, da u Bugarskoj još uvek dejstvuju ustanici protiv turskih snaga, navedeno je samo to »da je u Bugarskoj, posle zverstava Čerkeza, svuda zavládala beda«, a deset dana docnije, u ovom listu je rečeno kako su Bugari svoju iluziju o mogućnosti oslobođenja platili svojom propašću: pogorela sela, oterana stada, oko 15.000 poubijanih ljudi, a žene i devojke obeščašćene i u hareme oterane,²⁰¹ dok je u broju od 5. avgusta ovog lista objavljen napis, u kome se ističe, da ne čine bestijalna dela samo Čerkezi i bašibozuci već i ustanici i to, kako u Bosni i Hercegovini, tako isto, i u Bugarskoj.²⁰² Drugog dana druge dekade avgusta, u ovom listu je objavljen napis o turskim grozotama u Bugarskoj na bazi telegrafskog izveštaja koga je iz Plovdiva dostavio londonskom dnevnom listu »Daily Newsu« njegov dopisnik 31. jula 1876, a ovaj ga list odmah objavio. Tamo je navedeno, kako ispitivanja turskih zločinstava u Bugarskoj teku mirno i da će Baring, u svojstvu anketara engleske vlade, verovatno izvestiti da je 60 sela spaljeno i 12.000 ljudi ubijeno. Na kraju ovog kratkog izveštaja je rečeno: »Mnogobrojni zarobljenici su (aludira na zarobljene bugarske ustanike, m. pr., P. L.) po našem dolasku oslobođeni«.²⁰³

Baring je u svom izveštaju dosta objektivno prezentirao rezultate stradanja bugarskog naroda od nasilja turskih vlasti, smatrajući da je to rezultiralo iz turskog verskog fanatizma (up.: D. T. Strašimirov, op. cit., tom III, str. 360—368; D. Dojnov, Objavljavane i hod na vstanieto v IV (Panagjurski) revolucionen okrŕg, Istorija na Aprilsko to vstanie 1876 ..., str. 398; N. Zečev, Meždunaroden otzvuk, Istorija na Aprilsko to vstanie 1876 ..., str. 484).

¹⁹⁸ Up.: »Slovenski Gospodar« 33, 34, 35 od 10, 17. i 24. VIII 1876, str. 302, 305, 318.

¹⁹⁹ »Slovenski Gospodar« 38, 14. IX 1876, str. 342.

²⁰⁰ »Novice« 31, 2. VIII 1876, str. 252.

²⁰¹ O čemu je u saopštenju, objavljenom u rubrici »Politische Uebersicht«, doslovno navedeno ovo: »Ueber die Greuelthaten der Türken in Bulgarien schreibt man der 'National Zeitung': 'Die Bulgaren haben ihre Befreiungs-Illusionen mit ihrem vollständigen Ruin bezahlt; ihre Dörfer sind niedergebrannt, ihre Herden fortgetrieben, ihre Frauen und Mädchen geschändet und in die Harems geschleppt und ihre Männer — man sacht bis zu einer Zahl von 15.000 — getödtet'« (»Laibacher Zeitung« 159, 14. VII 1876, str. 1235).

²⁰² Up.: »Laibacher Zeitung« 150, 159, 178 od 4, 14. VII i 5. VIII 1876, str. 1162, 1235, 1389.

²⁰³ O tome u napisu »Die Greuel in Bulgarien« stoji doslovno ovo: »Die Untersuchung der Greuel schreitet ruhig vorwärts. Herr Baring wird wahrscheinlich berichten, dass nicht weniger als 60 Dörfer niedergebrannt und 12.000 Menschen ermordet werden. Viele Gefangene sind seit unserer Ankunft befreit werden« (»Laibacher Zeitung« 184, 12. VIII 1876, str. 1436). — Iako je, kako smo rekli, bio turkofilski orijentisan, Walter Baring je u svom izveštaju naveo da je samo u plovdivskom i pazardžiskom predelu od strane turske vojne sile spaljeno 50 bugarskih sela, ne računajući ona koja su samo opljačkana, a da je poklano oko 15.000 ljudi. Pored Waltera Baringa bilo je još nekoliko predstavnika, naročito Sjedinjenih Američkih Država i Rusije, koji su kao anketeri boravili u Bugarskoj posle ugušenja aprilskog ustanka i, posle toga, obavestili svoje vlade o stradanju bugarskog naroda od nasilja turske soldateske (D. Dojnov, Objavljavane i hod na vstanieto v IV (Panagjurski) revolucionen okrŕg, Istorija na Aprilsko to vstanie 1876 ..., str. 398—399; N. Zečev, Meždunaroden otzvuk, Istorija na Aprilsko to vstanie 1876 ..., str. 484—486, 514).

Što se tiče navoda i ocena pričinjenih grozota od strane Čerkeza, bašibozuka i redovne turske vojske obezoružanom bugarskom narodu, iako su uopštenog značaja i odnose se na celu Bugarsku, treba reći da su od strane slovenačkih listova prezentirani slovenačkoj javnosti u dovoljnoj meri i objektivno. Time se pozitivno delovalo na jačanje kod Slovenaca osećanja jugoslovenske i slovenske solidarnosti kao i političke podrške borbe bugarskog i drugih balkanskih naroda za svoju predstojeću emancipaciju od Turske i stvaranje svojih nacionalnih država. Takav stav nanosio je snažan udarac prestižu turkofilske politike bečke vlade i naročito slovenofobstvu i turkofilstvu domaćih Nemaca, odnosno »nemškutara«, kako su ih nazivali slovenački liberali, pa time doprinosio njihovom ubrzanom silasku sa slovenačke političke scene, na jednoj, i afirmaciji nacionalnog i političkog jedinstva slovenačkog naroda, na drugoj strani. Pozivanje slovenačke štampe na »podatke, odnoseće se na nedela turske soldateske u Bugarskoj, koje su objavili ondašnji ugledni evropski listovi, »Times«, »Daily News«, »Figaro«, »Politische Correspondenz« i dr., kao i na rezultate anketiranja u samoj Bugarskoj, koje je vršio, krajem jula i u avgustu 1876, drugi sekretar engleskog poslanika u Carigradu, Walter Baring, svakako je kod Slovenaca stvaralo utisak o visokom stepenu akribije s kojom su pristupali slovenački listovi da bi slovenačkoj javnosti što vernije prezentirali informacije o turskim zločinima u Bugarskoj, koji su izvršeni nakon ugušenja aprilskog ustanka, tokom leta 1876. Inače, svi ti izveštaji o ukupnom bilansu turskih nasilja u Bugarskoj nisu mogli biti potpuno tačni iz sledećih razloga: jer su Čerkezi, bašibozuci i delovi redovne turske vojske nastavili sa terorisanjem bugarskog naroda do u poznu jesen 1876, pa i kasnije; jer su se izveštaji odnosili na pojedine delove Bugarske a ne na celu zemlju; jer su izveštaji, zavisno od političke orijentacije njihovih autora, bili tendenciozni; jer su turske vlasti pričinjavale nesavladive teškoće turkofobski orijentisanim skupljačima podataka za takve izveštaje; i jer su i sami listovi, shodno svojoj političkoj orijentisanosti, bili skloni tendencioznom načinu prikazivanja turskih nasilja u Bugarskoj.²⁰⁴

U Panagjurištskom revolucionarnom okrugu, gde je prvo izbio bugarski aprilski ustanak protiv turske vladavine, po intenzitetu i svojim dimenzijama, ustanak je bio neuporedivo superiorniji od ustaničkog pokreta u drugim krajevima Bugarske. To je dovelo do toga, da su i turske represalije protiv bugarskog naroda u četvrtom revolucionarnom okrugu bile daleko oštrije i sa izraženijim rezultatima u broju ljudskih žrtava i razaranja materijalnih dobara negoli, pak, drugde u Bugarskoj. Tokom 26 (8. maja) aprila, osvojena je Klisura od više hiljada bašibozuka, predvođenih od Tosun-beja, nakon čega je ovo mesto spaljeno, a veći deo stanovnika poubijan. Četiri dana iza toga, tj. 30 (12. maja) aprila, turska redovna vojska, pod komandom Hafiz-paše, osvojila je Panagjurište, gde je petina kuća izgorela, dok su tih dana, uz vrlo visok otkup, čorbadžije spasli Koprivšticu od spaljivanja, ali je »grad bio, uprkos svemu tome, opljačkan, a stanovništvo, podvrgnuto klanju i beščašćenju.«²⁰⁵ Na dan 1/13. maja, bugarske ustanike je razbila nadmoćnija turska vojska, predvođena od Hasan-paše, na vrhu Eledžika i kod sela Petriča. Turska vojska je opkoljene žene, decu i starce na Eledžiku »zverski poklala«, što je učinila i u selu Petriču. Osim toga, turski zavojevač je tamo i opljačkao sve što mu je do ruku došlo. Hasan-paša je obavestio svoju pretpostavljenu komandu da je u Petriču »ubijeno 60 lica i uzeto 2000 glava stoke«. Istovremeno kad i na srednogorske centre ustaničkog pokreta, došla su pod udar turske vojske i ustanička utvrđenja u drugim krajevima Panagjurištskog revolucionarnog okruga. Veliki broj neredovne turske vojske, predvođen od Ahmet-age Baruntalije, opseo je Batak, 29 (11. maja) aprila, dovodeći time tamošnju ustaničku odbranu u veoma težak položaj. Komandant neprijateljskih snaga, Ahmet-aga, prevario je delegata čorbadžija, Angela Ka-

²⁰⁴ Opširnije o stavu evropske javnosti, uglednih političara, književnika i publicista prema turskim zločinima u Bugarskoj 1876, v.: N. Zečev, *Meždunaroden otzvuk, Istorija na Aprilskoto vstanie 1876...*, str. 418–535.

²⁰⁵ H. Gandev, op. cit., str. 145.

vlakova, koji je s njim vodio pregovore o uslovima predaje ustanika, 2/14. maja, kada je dao čvrsto obećanje da će biti pošteđen život ustanicima koji polože oružje. Nalazeći se u teškoj situaciji i poverovavši obećanju Ahmet-age Baruntalije, branio Bataka predali su se na milost i nemilost neprijatelju, 2/14. maja 1876. Odmah iza toga, pomenuti turski komandant, izdao je zapovest razjarenim bašibozucima da tri dana kolju nevini narod Bataka. Tako je, u vremenu od 2/14—5/17. maja, zaklano u Bataku preko 3000 ljudi, žena i dece »po ulicama, u dvorištima, u školi i na drvljanicama, a isto tako su izgoreli (u velikom broju stanovnici) i u zapaljenoj crkvi«. ²⁰⁶ Naravno, ni u Perušnici, koja je, nakon zauzeća od turske vojske, 1/13. maja, spaljena, Bracigovu, koje je predato od čorbadžija turskim vlastima, kao i u drugim mestima Trakije, nisu izostala nasilja bašibozuka, Čerkeza i redovne turske vojske. ²⁰⁷

O nečuvanim nasiljima egzekutivnih organa turskih vlasti, bašibozuka, Čerkeza i redovne turske vojske, u Panagjurištskom revolucionarnom okrugu, u toku ugašenja aprilskog oružanog ustanka i posle toga, slovenačka javnost je, o najvažnijem, bila upoznata. To s razloga, jer su slovenački listovi, osloncem na vesti iz drugih evropskih novina, uglavnom naklonjenih bugarskom aprilskom ustanku, objavljivali informacije o zbivanjima u južnoj Bugarskoj, vezanim za pomenutu temu; uglavnom verodostojno, ali i sa zakašnjenjem i često uz odsustvo datuma i imena aktera događaja koji se prezentiraju slovenačkoj javnosti. Kako nam se čini, slovenački listovi su, zbog svoje gotovo bezrezervne naklonjenosti prema oružanoj borbi bugarskog naroda za oslobođenje od turske vlasti, na jednoj, i velike ogorčenosti prema turskoj ugnjetačkoj politici koju primenjuje na bugarski i druge jugoslovenske narode pod turskim igom, na drugoj strani, oštro osuđivali i, možda, u izvesnoj meri, preuveličavali turske zločine u četvrtom revolucionarnom okrugu. U tom pogledu je, u izvesnoj meri, kao i u broju objavljenih informacija, prednjačio slovenački dnevnik. Tako je u ovom listu, pred kraj maja, kratko navedeno, da će u Jedrenu turske vlasti obesiti šestoricu Bugara, koji su u svojstvu ustanika »pali u ruke Turcima«, a 22. juna u ovom listu je navedeno: »Iz Bolgarije se poroča, da se vstaši zbiraju in vadijo v orožji v gorah. Mej tem divji Turki za zdaj koljejo otroke po dolinah. V Klisuri je turška surovost poklala vse bulgarske otroke, ki so bili v šoli, 120 učencev! Taki so prijatelji naših nemškutarjev, ki Turke zagovarjajo v svojih časnikih«. ²⁰⁸ U broju od 14. jula ovog lista, pozivom na saopštenje objavljeno u londonskom dnevniku, »Daily News«, na bazi izveštaja dopisnika tog lista iz Carigrada, objavljenog u navedenom listu, navedeno je nekoliko podataka o turskim grozotama počinjenim u Panagjurištskom revolucionarnom okrugu. Turska nasilja su se ispoljila u masovnom pokolju bugarskih žena u manastiru Kaloferu, dok se u Plovdivu prodaju po 3—4 lire mnogobrojne devojčice, nasilno otrgnute od roditelja. »Njih je tamo bilo 12.000, kako je izvestio neki konzularni agent«. Turci nasilno razoružavaju bugarske seljake i u plovdivskoj oblasti su pretvorili u zgarišta preko 100 sela. ²⁰⁹ Dalje je, u broju od 22. jula, u najčitanijem slovenačkom listu, navedeno, pozivajući se na vesti iz organa bečke vlade, »Politische Correspondenz«, da Turci, bez ikakve milosti, »uklanjaju sa ovog sveta one za koje se posumnja da su naklonjeni ustanku«, te zbog toga rade preki vojni sudovi u Jedrenu, Plovdivu i drugde, pa u tom smislu brzo i nemilosrdno donose presude. Iz okolnih mirnih sela, ističe se na kraju ovog sastava, u gomilama se privode sudovima sasvim nevini bugarski stanovnici pred sudije, od kojih ih zatim

²⁰⁶ Ibidem, str. 148.

²⁰⁷ Opširnije o turskim nasiljima u Panagjurištskom revolucionarnom okrugu, izvršenih tokom operacija turske vojske i docnije, v.: D. T. Strašimirov, op. cit., tom III, str. 117—256, 375—384, 406—460; J. Mitev, Aprilskoto narodno vstanie, Istorija na Bolgarija v dva toma, tom prvi..., str. 462—464; H. Gandev, op. cit., str. 140—142, 145, 148—152; D. Dojnov, Objavjavane i hod na vstanieto v IV (Panagjurski) revolucionen okr., Istorija na Aprilskoto vstanie 1876..., str. 397—402.

²⁰⁸ »Slovenski Narod« 141, 22. VI 1876. — To je saopštio svojim čitaocima i »Slovenski Gospodar«, pola meseca ranije (»Slovenski Gospodar« 24, 8. VI 1876, str. 231).

²⁰⁹ Up.: »Slovenski Narod« 121, 141, 159 od 27. V, 22. VI i 14. VII 1876.

očekuje sigurna smrtna presuda.²¹⁰ Krajem jula je u ovom listu objavljen kratak sastav o turskim zločinima u južnoj Bugarskoj na bazi izveštaja dopisnika pariskog dnevnog lista »Figaro«, koji je 14 dana putovao po najviše postradalim od turskih nasilja bugarskim predelima, nakon čega je dostavio izveštaj svom listu, koji ga je odmah objavio. Tamo je istaknuto, kako egzekutori turskih vlasti, pored puta Plovdiv—Jedrene, svakog jutra vešaju nevine Bugare, koji su proveli po dva meseca u tamnici. U Plovdivu je namešteno 12 vešala, koji se stalno upotrebljavaju. U zadnje vreme se govori, kako nije isključeno da se kao kazna »opet uvede nabijanje na kolac«. Događalo se da su žandarmi i muslimanski stanovnici pobili mnoge nevine Bugare iz grupa koje su stražarno provadane u Plovdiv, što se dogodilo sa mnogima koji su vraćani iz zatvora kućama kao nevini. »Hrišćanska deca se«, kako izveštava »Figarov« dopisnik, »prodaju po ceni od 10 franaka. Male devojčice se dovode u Carigrad na sajam i to sve znaju turski činovnici.«²¹¹ Najzad, pozivajući se na vesti iz londonskog liberalnog lista, »Daily News«, slovenački dnevnik je saopštio svojim čitaocima, pored ostalog, da je »engleski poverenik«, Baring, 8. avgusta, »putovao po gornjem Balkanu« i obavestio da su Turci samo u predelu Otluk'oj, tj. Panagjurišta, pobili 3000 Bugara, »dok su decu, na bajonete nataknete, naokolo nosili, a pojedine ljude žive pekli. Psi žderu nesahranjene ubijene Bugare«. Na kraju ove kratke informacije od 24. avgusta, u smislu komentara, lakonski je rečeno ovo: »To su Turci prijatelji Slovenaca, koji se osećaju Nemcima«.²¹²

U oštirini osude turskih grozota u Panagjurišskom revolucionarnom okrugu ništa ne zaostaje za slovenačkim dnevnikom organ slovenačkih klerikalaca, pa, gotovo, ni u kvalitetu i kvantitetu informacija prezentiranih o tome slovenačkoj javnosti. Prvog dana druge dekade jula, objavio je ovaj list dosta dug sastav, posvećen stradanju nevinog bugarskog naroda u plovdivskom predelu od nemilosrdnog turskog mača. »Med Bulgari«, navodi se tamo, »Turki strašno razsajajo. V plovdivskom okraju so Čerkezi in bašibozuki pomorili vse Bulgare. Poveljnik dobil je od sultana Muradta ukaz, da mora oropati ves okraj. Vsled tega je požgal 150 vasi, otroke, starce in možake, ki niso mogli pobegniti, pomoril, 6000 žen in deklet vjel in odpeljal v Malo Azijo, kjer ih bodo za sužinje prodali. Čez 2000 ljudi so vrgli v ječo, ravno toliko jih je glada pomrlo in trupla nezakopana semtertja leže in razširjajo strašen smrad«. Pored toga, u smislu ekskluzivnog zločinačkog dela, izvršenog od strane turskih vlasti u južnoj Bugarskoj, navedeno je ovo: »Profesorje in učitelje Turki povsod obešajo, nekega popa so v Plovdivu celó križali«.²¹³ Nastavljajući da obaveštava slovenačku javnost o turskim zverstvima u južnoj Bugarskoj, »Slovenec« je, pred kraj druge dekade jula, kratko saopštio svojim čitaocima, da su Turci, uz larmu i podvikivanje od radosti provezli kroz Tatar Pazardžik više kola sa odrezanim glavama žena i dece, dodajući kao komentar ovo: »s takvim krvolocima su prijatelji Slovenci koji se osećaju Nemcima«, a u broju od 27. jula, pozivajući se na izveštaj dopisnika liberalno orijentisanog pariskog dnevnog lista, »La Francēz«, navedeno je: »V tatar-Basardžiku, pripoveduje dopisnik francoskega lista »La France«, da je sam videl, kako so turški vojaki na trgu prodajali zlate in srebrne dragocenosti, uše, uhane itd., ktere so bili ljudem s silo odnesli. Vse hiše so bile razdejane i med razvalinami so se videla trupla umorjenih ljudi. Na enem kraju ležalo je 22 ženskih in 7 trupel še ne po 3 leta starih otrok, med kterimi so vojaki krohotaje stihovali. Na štirih voglih pri ukradenih rečeh bile so puške v piramidi sostavljene, in na vsaki piramidi bile so natakknjene 4 ženske roke in 2 glavi, kar je z omenjenim dopisnikom videlo še 20 drugih tujcev. Med temi s glavami bila je glava nad 60 let stare ženske, ktere sivi lasje so bili vsi okrvavljeni. Eno oko je bilo iztrgano in je viselo po obrazu, in suroveži so uganjali

²¹⁰ »Slovenski Narod« 166, 22. VII 1876.

²¹¹ »Slovenski Narod« 173, 30. VII 1876.

²¹² »Slovenski Narod« 193, 24. VIII 1876.

²¹³ »Slovenec« 80, 11. VII 1876.

svoje šale, ne da bi jih bili nazoči častniki posvarili. Med rokami bila je še prav otroška roka, kateri so bili pa trije prsti odsekaní, menda da so lažje sneli prstene. Ali tako počenjanje ni sramota za omikano Evropo? Ali ni barbarsko tako počenjanje trpeti, češ, da se v zadeve vnanjih držav ni treba vtikati? Ali naj ubogi kristijani na Turškem še dolgo trpe te grozovitosti?»,²¹⁴ dok je u brojevima od 29. jula, 1. i 10. avgusta ovog lista, navedeno isto o turskim svirepostima počinenih u Tatar Pazardžiku, ali u znatno kraćoj verziji, uz naglasak da su, zbog izdatih naređenja za izvršenje zločina nad obezoružanim bugarskim narodom, neki komandanti turske vojske smenjeni.²¹⁵ Sredinom prve dekade septembra, u ovom listu je kratko navedeno kako su turske vlasti 24. avgusta otpustile iz jedrenskog zatvora 270 Bugara, »pretežno kućevlasnika«, koji su u zatvor dospeli što su javno kritikovali turske vlasti radi njihovog nečovečnog postupanja prema bugarskom narodu, gde su bili podvrgnuti teškoj torturi tako da ih je 18 umrlo, dok je u broju od 7. septembra ovog lista navedeno, da je u ime vlade Sjedinjenih Američkih Država Mr. Schuyler zahtevao od velesila i Porte sledeće: da se Ahmet-aga Barutanlija, zbog počinenih turskih nedela u Bataku, obesi, a isto tako i nekoliko drugih turskih vojnih zapovednika koji su komandovali jedinicama turske vojske koje su izvršile pokolj bugarskog stanovništva u raznim mestima južne Bugarske; da se oduzme oružje muslimanskom življu u Bugarskoj; i da se nadoknadi sva materijalna šteta pričinjena Bugarima od turskih oružanih snaga pod nadzorom Međunarodne komisije, koja bi se imala u tu svrhu obrazovati.²¹⁶ Napokon, u broju od 23. septembra, u ovom listu je navedeno, kako je izaslanik engleske vlade, Walter Baring, izvestio englesku i svetsku javnost da je turska vojska »samo u Bataku poklala 5000 ljudi«, dok je u broju od 7. oktobra, u organu slovenačkih klerikalaca kratko saopšteno ovo: »Bugarska kraljica Rajna, mlada bugarska devojčica, koja je organizovala bugarski ustanak, bila je od Turaka zarobljena, mučena, obešćaćena i u tamnicu bačena. Na inicijativu nekog diplomate su je oslobodili. Sada se je uputila u Rusiju. Turci su joj dali ime 'bugarska kraljica'«. ²¹⁷

²¹⁴ »Slovenec« 87, 27. VII 1876.

²¹⁵ Up.: »Slovenec« 83, 87, 88, 89, 93 od 18, 27, 29. VII, 1. i 10. VIII 1876. — Istini za volju, valja reći da su anketeri turskih zločina u Bugarskoj, američki generalni konzul u turskoj prestonici, Eugen Schuyler, ruski vicekonzul u Plovdivu, Aleksej Nikolaevič Ceretelev, i američki novinar i dopisnik organa engleske Liberalne stranke, »Daily News«, Aloisius Generarius Macgahan, u potpunosti demaskirali neprijateljsko držanje Porte prema bugarskom narodu, zahtevajući da se prema glavnim akterima izvršenih nedela nad bugarskim narodom primene najoštrije kazne. Dovedena u čorsokak, turkofilska konzervativna vlada u Engleskoj, Benjamina Disraelia, zahtevala je od Porte da strogo kazni komandante onih turskih jedinica koje su prednjačile u primeni nasilja prema bugarskom narodu. Međutim, turska vlada je sasvim suprotno tome postupila: Šefket-paša, koji je uništio selo Bojadžik kod Jambola, dobio je visok čin; Hafiz-paša, koji je razorio dobar deo Panagjurišta i opljačkao Koprivšticu, postavljen je za komandanta divizije u sastavu turskog korpusa kod Niša; Ahmet-aga Barutanlija, »koji je poklao Batak«, odlikovan je ordenom, a isto tako i Tosun-bej, dželat Klisure, i Nedžip-aga, zapovednik bašibozuka kod Krvenika i Batoševa. Međutim, oni turski funkcioneri, koji su ispoljili i najelementarniju dozu čovečnosti prema bugarskim ustanicima, bili su kažnjeni ili, pak, iz službe otpušteni. Tako su Hafiz-efendi i Husein-efendi kažnjeni, jer su spasili Jambol od pljačke i razaranja, a Hajdar-efendi, mutesarif Silvena, bio je otpušten iz službe, jer je zaštitio svoj grad od nasilja turske vojske. Zahtevi od Porte da se glavni krivci kazne za srednjevekovnu demonstraciju »jatanganskog sistema«, ispostavili su se kao izlišni, jer su u tadašnjoj Otomanskoj Carevini, kako državne, tako isto i religiozne, institucije počivale na nasilju (up.: D. T. Strašimirov, op. cit., tom III, str. 364—368; H. Gandev, op. cit., str. 171).

²¹⁶ Up.: »Slovenec« 103, 104 od 5. i 7. IX 1876. — Odmah po otpočinjanju međunarodne ankete o turskim zločinima u Bugarskoj, nakon ugušenja bugarskog aprilskog ustanka, u leto 1876, da ne zaostane u toj akciji, poslanstvo Sjedinjenih Američkih Država u Carigradu odredilo je generalnog konzula u turskoj prestonici, Eugena Schuylera, da kao anketer turskih zločina nad bugarskim narodom obide najviše postradale krajeve u Bugarskoj. Njemu se pridružio specijalni dopisnik organa Liberalne stranke Engleske, »Daily News«, američki novinar, Aloisius Generarius Macgahan. Eugen Schuyler je sa svojom pratnjom, tokom avgusta i septembra 1876, obišao Perušticu, Batak, Panagjurište, Koprivšticu, Klisuru i druga sela u okolini Plovdiva i Tatar Pazardžika. Pored toga, američki generalni konzul u turskoj prestonici sa svojom pratnjom obišao je Jambol, Bojadžik, Sliven, Trnovo, Drjanovski manastir, Novo selo, Krvenik, Batošovo, Gabrovo itd. U svom izveštaju, podnetom poslanstvu Sjedinjenih Američkih Država u Carigradu, Eugen Schuyler je ispoljio duboko i iskreno saosećanje prema stradajućem bugarskom narodu i oštru osudu turskih zločinačkih postupaka i Porte kao glavnog krivca za ta nedela, zahtevajući od nje da najstrožije kazni vojne starešine jedinica turske vojske, koje su prednjačile u pokolju bugarskog naroda. To isto važi i za Generariusa Aloisiusa Macgahana, koji je u »Daily Newsu« objavio veliki broj napisa o turskim zverstvima u Bugarskoj, istakavši, poput Eugena Schuylera, da su plod turskog varvarstva. To je bio značajan doprinos raskrinkavanju pred evropskom javnošću brutalnog odnosa Turske prema bugarskom narodu i konzervativne engleske vlade, koja je podržavala takav stav, na jednoj, i snaženju odluke bugarskog naroda da nastavi borbu za svoje konačno oslobođenje od turske vladavine, na drugoj strani (up.: D. T. Strašimirov, op. cit., tom III, str. 360—364, 366, 368; N. Zečev, Međunaroden otvuk, Istorija na Aprilskoto vstanie 1876 ..., str. 484—498).

²¹⁷ Up.: »Slovenec« 111, 117 od 23. IX i 7. X 1876. — Treba istaći, da je Rajna Popgeorgieva Futekova (1856—1917) bila učiteljica u Panagjurištu i nacionalnorevolucionarni radnik. Izvezla je zastavu

Poput »Slovenskog Naroda« i »Slovenca«, i organ štajerskih konzervativaca, »Slovenski Gospodar«, je, shodno svojim mogućnostima, kao sedmični list, obavestavao svoje čitaoce o turskim grozotama u Bugarskoj, koje su usledile tokom leta 1876, nakon ugušenja aprilskog ustanka, u četvrtom revolucionarnom okrugu. Valja istaći to, da je i ovaj slovenački list iskreno i otvoreno saučestvovao u nevoljama bugarskog naroda, podvrgavši oštroj osudi svirepost turske soldatске, kao uzročnika žalosnog stanja u kome su se našli Bugari. Tako je, početkom avgusta, u ovom listu kratko navedeno da su u Jedrenu »živom Bugarinu iz živog tela sekli meso i bacali psima«, uz sledeći komentar: »takvo carstvo ne može opstati, pa i da mu u pomoć pritegnu 100.000 Mađara«, dok je, sedam dana docnije, u organu štajerskih konzervativaca kratko rečeno, kako su »u Plovdivu, tokom zadnje sedmice, Turci zaklali 400 Bugara.«²¹⁸ U broju od 17. avgusta, objavljena je u ovom listu informacija, u kojoj je, u sklopu drugih vesti, podvučeno kako su Čerkezi i bašibozuci pustošili: »Samo okoli Plovdiva so ubili 10.000 ljudi, in 1000 mrtvecev pustili nepokopanih. Hiše so požgane, setve so uničerte, živina odgnana in sedaj je začel legar grozno ljudi pobirati«,²¹⁹ dok je, konačno, u broju od 7. septembra ovog lista, kratko rečeno, kako su Turci »u Samokovu obesili 30 staraca, ali ustanak, uprkos tome, ne mogu potpuno ugušiti.«²²⁰

Treba istaći, da organ domaćih Nemaca, »Laibacher Tagblatt«, dosledno stojeći na turkofilskoj poziciji, uopšte nije ni obavestio svoje malobrojne čitaoce u Sloveniji o turskim grozotama u četvrtom revolucionarnom okrugu Bugarske, dok je organ Pokrajinske vlade za Kranjsku, »Laibacher Zeitung«, to nekoliko puta učinio u lapidarnoj formi, pretežno u sklopu drugih vesti, uz odsustvo osude aktera takvih postupaka. Tako je »Laibacher Zeitung«, drugog dana druge dekade juna, objavila saopštenje o toku borbe kod Panagjurišta i Peruštice, u kojima je ranije dovoljno rečeno, uz kratku napomenu, da su Čerkezi, nakon povlačenja ustanika u planine, u Panagjurištu »potpuno opljačkali mirne stanovnike«, dok su iz Peruštice »bašibozuci odveli 120 Bugara u Plovdiv i bacili ih u tamnicu, gde će čekati da budu kažnjeni kao ustanici«, a u broju od 4. jula ovog lista je rečeno, da su Čerkezi u Klisuri posekli 180 školske dece i da je valija, Asim-paša, izjavio u Plovdivu pred generalnim konzulima žaljenje što je do toga došlo, uz uveravanje da nije mogao to sprečiti, »pošto su sada Čerkezi pravi gospodari u Bugarskoj«,²²¹ dok je u broju od 14. jula, u organu Pokrajinske vlade za Kranjsku, rečeno da su, kako očevici izveštavaju, još u toku grozote koje izvode Čerkezi i bašibozuci u celom predelu od Tatar Pazardžika do Jedrena.²²² Najzad, u kratkoj informaciji, objavljenoj u ovom listu drugog dana druge dekade avgusta, podvučeno je kako je u Batak u 9000 stanovnika preživelo masakr turske soldateske samo 1200 lica. Uz ovo je, na kraju ovog lapidarnog sastava, navedeno »da u potoku koji protiče kroz Batak«, kako tvrdi američki generalni konzul u Carigradu i anketer rezultata turskih zločina u Bugarskoj, Eugen Schuyler, što je objavio londonski dnevni list,

i pri objavljivanju aprilskog ustanka u Panagjurištu, 22 (4. maja) aprila 1876. prva je ponela na čelu povorke tog dana ovu zastavu, pa je olada od naroda prozvana »knjaginja«. Po ugušenju bugarskog aprilskog ustanka, uhapšena je od strane turske vlasti i u zatvoru mučena. Iz zatvora je puštena posle sprovedene međunarodne ankete o stradanjima bugarskog naroda od turskog nasilja, u septembru 1876. godine (up.: J. Mitev, Aprilsko narodno vstanie, Istorija na Bŕlgarija v dva toma, tom prvi, ... str. 456, 459—461; D. Dojnov, Objavjavane i hod na vstanieto v IV (Panagjurski) revolucionen okrŕg, Istorija na Aprilskoto vstanie 1876, ... str. 353, 366—367, 401; Bŕlgarska enciklopedija, Izdatelstvo na Bŕlgarskata akademija na naukite, Sofija, 1974, str. 681).

²¹⁸ Up.: »Slovenski Gospodar« 32, 33 od 3. i 10. VIII 1876, str. 294, 302.

²¹⁹ »Slovenski Gospodar« 34, 17. VIII 1876, str. 305.

²²⁰ Up.: »Slovenski Gospodar« 34, 37 od 17. VIII i 7. IX 1876, str. 305, 334.

²²¹ o čemu, u sklopu drugih vesti, u napisu s naslovom »Vom Insurrectionsschauplatze in Bulgarien«, doslovno stoji zabeleženo ovo: »Die schmerzlichste Sensation erregte die Nachricht, dass die Tŕcherkessen in der Klisura 180 Schulkinder ŕber die Klinge springen liessen. Den Generalconsuln gegenŕber ŕusserte sich der Bali, Assim Passa, dass er solche Vorfälle tief bedauere, aber nicht imstande sei, die durch die Schuld bulgarischen Agitatoren entfesselten Leidenschaften zu bŕndigen. Die Behŕrden haben in der That keine macht ŕber die Tŕcherkessen, die die eigentlichen Herren in Bulgarien jetzt sind.« (»Laibacher Zeitung« 150, 4. VII 1876, str. 1162).

²²² Up.: »Laibacher Zeitung« 133, 150, 159 od 12. VI, 4. i 14. VII 1876, str. 1027, 1162, 1235.

»Daily News«, na bazi izveštaja svog dopisnika dostavljenog iz Tatar Pazardžika 1. avgusta 1876; »još uvek su psi glodali lobanje ljudi«. ²²³

Ne mislimo se upuštati u razmatranje verodostojnosti svih pojedinosti koje navode slovenački listovi o turskim represalijama nad bugarskim narodom u Panagjuriškom revolucionarnom okrugu, jer to nije prvenstvena namena ovog rada, a i raspoloživi prostor nam to ne dozvoljava. Pored toga, kako mislimo, o najvažnijem smo već rekli u odgovarajućim fusnotama, naročito što se tiče ispitivanja turskih zločina u Bugarskoj i žrtava istih, vršenih od strane predstavnika američkog i engleskog poslanstva u turskoj prestonici. Što se tiče samih podataka o turskim zločinima u Bugarskoj, valja reći, da su isti prikupljeni u vreme dok su turske kaznene mere još uvek bile u toku. Verovatno da je posredi i izvesna doza preterivanja, koja je došla do izražaja u samim izveštajima o turskim zverstvima u Bugarskoj. No, ono što je naročito važno, tj. jačanje kod slovenačkog naroda osećanja jugoslovenske solidarnosti i, saobrazno tome, svesrdne podrške borbe bugarskog naroda za oslobođenje od turske vlasti i stvaranje samostalne bugarske države, slovenački listovi su sadržajem objavljenih informacija o stradanju bugarskog naroda u Panagjuriškom revolucionarnom okrugu od razularenih i krvožednih čerkeskih i bašibozućkih bandi, veoma dobro, u gornjem smislu, izvršili svoj zadatak. ²²⁴

Dvadeset šest godina posle izbijanja bugarskog aprilskog oružanog ustanka protiv turske vladavine, septembra 1902. godine, ²²⁵ na Šipki, prevoju na centralnom delu Stare planine, održane su velike svečanosti povodom dvadeset petogodišnjice definitivnog oslobođenja bugarskog naroda od turske vladavine. Na njima su prisustvovali najviši bugarski politički i vojni rukovodioci, kao i delegacije inostranih država. Za tu bugarsku jubilarnu godinu, slovenački narod, posredstvom svog najvećeg pesnika realističkog smera XIX veka, a po kulturno-političkoj opredeljenosti odlučno i trajno jugoslovenski orijentisanog, Antona Aškerc, ²²⁶ ponovo je odao puno priznanje borbi bugarskog naroda za svoje oslobođenje od turske vladavine u toku oružanog ustanka 1876. godine. Nakon proučavanja važnijih radova iz bugarske istoriografije o aprilskom oružanom ustanku koje mu je dostavio poznati slovenački publicista i istaknuti stenograf, Anton Bezenšek, koji je u to vreme živio u Sofiji, Aškerc je spevao ciklus od 13 nacionalno-borbenih pesama, posvećenih pomenutom ustanku pod opštim nazivom »Rapsodije bolgarskega goslarja (Slike iz zgodovine bolgarske vstaje)«. Taj ciklus, u kome autor pesama obeležava datume po julijanskom kalendaru, sadrži ove pesničke sastave: »1. Vasil Levski (Obešen v Sofiji dne 6. februacija 1873)«, »2. Tabor v Oborišču (12. aprila 1876)«, »3. Panadžuriška slavnost (22. aprila 1876)«, »4. Boj pri Petriču (25. aprila 1876)«, »5. Bracigovski topovi (30. aprila 1876)«, »6. Batak (1—5. maja 1876)«, »7. Teo-

²²³ »Laibacher Zeitung« 184, 12. VIII 1876, str. 1436.

²²⁴ Što se tiče stradanja bugarskog naroda od nasilja turske vojske u Panagjuriškom revolucionarnom okrugu, navešćemo ono što nam se čini kao najvažnije, kako bi se mogao oceniti stepen obaveštenosti o tome Slovenaca. S obzirom da je u boju kod Panagjurišta deštvovala redovna turska vojska, to ovo mesto nije u potpunosti spaljeno kao Klisura, gde su bašibozuci, po zauzeću ovog mesta, spalili svih 800 kuća, ubili 142 i zatvorili ili zatočili 51 Bugarina. Od 2000 kuća, koliko ih je bilo u Panagjurištu, izgorelo je 400, a takođe i 2 crkve i 2 škole. U Koprivštici je, iako je, uz vrlo visok otkup, Hafiz-paša poštedeo mesto od spaljivanja, opljačkano od strane turske vojske 2600 ovaca, 1700 jagnjadi, 990 krava, 360 volova i 717 konja. Po ulasku u Koprivšticu, bašibozuci su ubili oko 150 bugarskih stanovnika. U neravnoj borbi na Eledžiku, 1/13. maja 1876, bugarski ustanici su bili od neprijateljskih snaga opkoljeni, pa je istih veća grupa zarobljena i preko Ihtimana sprovedena u istražni zatvor u Sofiji. Iz Bracigova i okolnih sela poginulo je oko 50 ustanika, a više njih od 250 je, nakon presude prekih sudova, poslato na zatočenje, većim delom u Malu Aziju. U Perušici su skrivene bugarske građane u crkvi turski vojnici poklali, 1/13. maja, a narednog dana su bašibozuci iz ovog mesta odveli u okolna sela mnogobrojne žene. U Bataku je od strane turske vojske ubijeno više od 3000 ljudi, dok su oko 200 žena i dece živi izgoreli (up.: D. T. Strašimirov, op. cit., tom III, str. 378—380, 384—460; D. Dojnov, Objavljavane i hod na vstaničanstvo v IV (Panagjurski) revolucionen okr., Istorija na Aprilskoto vstanie 1876..., str. 377, 381, 388—391, 393—394; J. Mitev, Voenna podgotovka i proveždane na Aprilskoto vstanie 1876..., str. 202—244).

²²⁵ uz prisustvo ruske delegacije na čelu sa velikim knezom, Nikolajem Nikolajevičem, i znamenitim diplomatom, koji je odigrao ogromnu ulogu u pripremama za bugarsko oslobođenje, Nikolajem Ignatijevim Pavlovičem, sastavljene još od dva generala i velikog broja učesnika u rusko-turskom ratu. 1877—1878. godine (K. Todorov, op. cit., str. 151).

²²⁶ Dj. Radović, Predgovor, Anton Aškerc, Odabrane pesme, Beograd, 1952, str. 7, 11.

hana Čistemenska (2. maja 1876)«, »8. Baj Stančo (7. maja 1876)«, »9. Baj Vuljo (12. maja 1876—1886)«, »10. Hristo Botev na 'Radeckem' (17. maja 1876)«, »11. Hrista Boteva smrt (20. maja 1876)«, »12. Hajdukova vizija« i »13. Mati Tonka Obretenova (1878)«. Anton Aškerc je stavio do znanja svojim čitaocima, da njegov ciklus pesama tretira najvažnije i najborbenije epizode nacionalnooslobodilačke borbe bugarskog naroda koje su prethodile bugarskom aprilskom ustanku, toku aprilskog ustanka 1876. i odmah iza njega. Zbog toga je posle naslova ciklusa svojih pesama, »Rapsodije bolgarskega goslarja (Slike iz zgodovine bolgarske vstaje)«, kao opšti epigraf svojih pesama označio sa nekoliko stihova iz pesničkog dela Hrista Boteva, koji svojim sadržajem pobuđuju borbeni duh kod bugarskih boraca u tom smislu da se smelo bore za oslobođenje svoje zemlje od turskog ropstva i, ako je potrebno, da za taj ideal žrtvuju svoje živote, kako bi večno živeli.²²⁷ Na početku svake od 13 dosta dugih pesama svog ciklusa, posvećenih bugarskom aprilskom ustanku 1876, Anton Aškerc je stavio moto od 1—4 stiha iz pesničkog stvaralačkog opusa Hrista Boteva, da time jasno izrazi njihovu osnovnu ideju pojedinačno.

Ciklus »Rapsodije bolgarskega goslarja« objavljen je u najrenomiranijem, krajem XIX i početkom XX veka, beletrističkom slovenačkom časopisu, »Ljubljanskem Zvonu«, 1, Ljubljana, 1902. Jednost domaćih kulturno-političkih prilika, predstavljala je unutrašnji podsticaj Antona Aškercu da opeva najvažnije događaje koji se odnose na bugarsku nacionalnooslobodilačku borbu i njen najupečatljiviji izraz, aprilski oružani ustanak 1876, koji je najviše doprineo definitivnom oslobođenju bugarskog naroda od turskog ropstva 1878. Pesnik je, kao najvažnije, u vezi s tim naveo, nakon ispoljenog dubokog nezadovoljstva zbog sve oštrije borbe između slovenačkih liberala i klerikalaca, sledeće: »Da ne klonem duhom, studiram istoriju bugarskog ustanka. To je tragedija, to je epopeja vredna — Homera!²²⁸ Proslava dvadeset petogodišnjice definitivnog oslobođenja bugarskog naroda od turske vladavine na Šipki, septembra 1902, poslužila je Antonu Aškercu kao spoljni impuls da ispeva pomenuti ciklus pesama. Ovaj istaknuti slovenački pesnik je, s punim pravom, smatrao da oslobođenje Bugarske od turskog ropstva i stvaranje bugarske države spada među najvažnije događaje u XIX veku. Aškerc ističe, da je, zapravo, to osnovni razlog što posvećuje svoje pesničko ostvarenje, »Rapsodije bolgarskega goslarja«, junacima koji su se u toku bugarskog aprilskog oružanog ustanka 1876. i docnije, u toku rusko-turskog rata, 1877—1878, borili za konačno oslobođenje bugarskog naroda od turske vladavine. Iskreno zalaganje Antona Aškercu za čvršće i sdačnije odnose među jugoslovenskim narodima, što je ubedljivo posvedočio svojim ciklusom, »Rapsodije bolgarskega goslarja«, i objavljivanjem u »Ljubljanskom Zvonu« 1902, pod Aškerčevim uredništvom, tri članka u tom smislu, dovelo je do toga da je ovog proslavljenog slovenačkog pesnika Slavjansko blagotvoriteljno društvo u Plovdivu »sa oduševljenim pismom priznalo za tumača bugarskih osećanja«, 16. januara 1905, dok je istoimeno društvo u Sofiji, samo četrnaest dana docnije, Antona Aškercu »izabralo za svog počasnog člana.«²²⁹

Kako smo već rekli, ustanak u Trnovskom revolucionarnom okrugu po intenzitetu i ekstenzitetu znatno je zaostajao u odnosu na ustanak u južnoj Bugarskoj. Pa i pored toga, turske vlasti su, da bi spriječile širenje oružanog ustanka, gotovo

²²⁷ Faktički, Aškerc je preuzeo petu strofu pesme Hrista Boteva »Hadži Dimitr« i stavio je kao opšti moto svog ciklusa. Ona glasi:

»Toj, kojto padne v» boj za svoboda,

Toj ne umira: nego žalejat

Zemja i nebe, zvjer i priroda,

I pjevci pjesni za nego pjejat« (up.: H. Botjov, Sčinenija, Sofija, 1927, str. 15; A. Aškerc, Zbrano delo, druga knjiga, Nove poezije, četrti zbornik poezij, Uredila in z opombami opravila M. Boršnik, Ljubljana, 1951, str. 402; H. Botev, Stihotvorenija i proza, Sofija, 1980, str. 139).

²²⁸ A. Aškerc, op. cit., str. 508.

²²⁹ Opširnije o Aškerčevom spevu »Rapsodije bolgarskega goslarja (Slike iz zgodovine bolgarske vstaje)« i okolnostima pod kojima je nastao, v.: A. Aškerc, op. cit., str. 402—450, 508—510; M. Boršnik, Aškerčev odnos do Slovanov (Ob stoletnici pesnikovega rojstva), »Slavica«, XXV/4, 1956, Ljubljana, 1956, str. 600.

u svim krajevima ovog okruga, prema narodu primenile veoma oštre represivne mere u toku trajanja ustanka i po njegovom ugušenju. Turske vlasti su ispunile zatvore osumnjičenim licima za rad na dizanju oružanog ustanka naročito u Trnovu, Gabrovu, Sevlievu, Loveču i Trojanu. U Trnovu i Ruščuku su formirani specijalni preki sudovi, koji su izricali vrlo stroge presude osumnjičenima za učestvovanje u ustaničkom pokretu, a isto tako i simpatizerima pokreta. Inače, uhvaćenim ustanicima, ovi sudovi su, s malim izuzecima, izricali smrtnu presudu. U sevlievskom zatvoru je bilo oko 120—150 ljudi, dok je iz Gabrova i okoline uhapšeno oko 600 lica. U trnovskom zatvoru je bio veći broj istaknutih ustaničkih vođa, od kojih je većina osuđena na smrt, dok su u Sevlievu bili obešeni nekoliko učitelja, sveštenika i drugih ustaničkih vođa iz tog kraja.²³⁰

Znatno manje nego o zločinima turskih egzekutivnih organa u Panagjuriškom revolucionarnom okrugu bilo je vesti u slovenačkim listovima o turskim represalijama po ugušenju aprilskog ustanka u Trnovskom revolucionarnom okrugu. To je razumljivo, s obzirom na okolnost da je tamo ustanički pokret, kako smo rekli, bio daleko slabiji od istog u južnoj Bugarskoj. Pa, ipak, slovenačkoj javnosti je, posredstvom njenih listova, bila skrenuta pažnja na turske zločinačke postupke i u Trnovskom revolucionarnom okrugu. U organu slovenačkih liberala, u broju od 9. jula, kratko je rečeno: »Najodličnije meščane iz Gabrova, kateri so bili z dotičnimi (tj. sa ustanicima, m. pr., P. L.) v zvezi in katerim so baje revolucionarske proklamacije delili, je turška vlada tudi zaprla. Štirideset odličnih Gabrovcev so eskortirali Turki kakor divjo zverino v verigah uklenjene v Adrianopelj.«²³¹ Pet dana docnije, u ovom listu je navedeno: »Učitelji trpe strašne muke. Profesor Ivan Gizeljev, učitelj matematike v Gabrovem in vsi njegovi kandidatje uklenjeni so v verige, šolsko poslopje je razdejano ter vse druge priprave, zbirke itd. uničene. Veliko število družih učiteljev so obesili, in duhovne na vso moč preganjajo. Dopolisnik (iz Carigrada lista »Daily News«, m. p., P. L.) končno pravi, da za vsa ta barbarstva v Carigradu dobro vedo.«²³² Početkom treće dekade jula, u sklopu drugih vesti, u ovom listu, lakonski je rečeno da u Ruščuku, Trnovu i Gabrovu »vrlo marljivo sude vojni sudovi«, jer se presudom istih »u svim krajevima zemlje vešaju ubogi Bugari.«²³³ Organ slovenačkih klerikalaca je, u kratkoj informaciji, početkom treće dekade maja, u sastavu drugih vesti, saopštio svojim čitaocima, ne navodeći datum, niti bilo šta drugo, da je Gabrovo spaljeno, a prvog dana druge dekade jula, ovaj list je objavio podužu informaciju o nasiljima turske vojske u Bugarskoj, istakavši na kraju iste herojski postupak jedne mlade udovice u Loveču: »Ko so bašibozuki prihruli u vas, zaprla se je vrlo žena v svojo koču in skoz okno ustrelila 6 Turčinov. Ko so sovražniki hoteli s silo vzeti hišo, jo je žena zažgala sama in v njej raje zgorela, kakor da bi se bila divjim vojakom pustila skruniti in mučiti.«²³⁴

²³⁰ Neposredno pred izbijanje bugarskog aprilskog ustanka, u toku njegovog trajanja i po ugušenju istog, turske vlasti su ispunile zatvore bugarskim rodoljubima naročito u Trnovu, Gabrovu, Sevlievu, Loveču i Trojanu. U Trnovu i Ruščuku su formirani specijalni preki sudovi. Tako je, na primer, u sevlievskom zatvoru bilo 120—150 ljudi, dok je iz Gabrova i okoline bilo uhapšeno oko 600 ljudi. U trnovskom zatvoru je bio veći broj uhapšenih istaknutih ustaničkih vođa, od kojih je veći broj osuđen na smrt, dok su u Sevlievu obešeni nekoliko učitelja, sveštenika i drugih ustaničkih vođa iz tog kraja (N. Zečev, Objavljavane i hod na vstaniato v Trnovski revolucionen okr., Istorija na Aprilskoto vstanie 1876 ..., str. 434—438).

²³¹ »Slovenski Narod« 155, 9. VII 1876.

²³² »Slovenski Narod« 159, 14. VII 1876. — Radi se o profesoru matematike i fizike, Ivanu Gjuzelevu (1844—1916), koji je kao profesor matematike i fizike u Gabrovskoj gimnaziji (1871—1876) osnovao prvi kabinet fizike u Bugarskoj, snabdevši ga s telegrafskim aparatom. Kao prosvetni radnik učestvovao je u borbi protiv turske vladavine za oslobođenje bugarskog naroda i stvaranje samostalne bugarske države. Turske vlasti u Bugarskoj, naročito su bile nepoverljive prema učiteljima i profesorima, što je, u neku ruku, bilo postalo komično! Ivan Gjuzelev bio je uhapšen zbog sumnje da pomoću školskog telegrafskog aparata hvata tajne razgovore turskih vlasti, održava vezu između Gabrovske i drugih revolucionarnih komiteta, obaveštava druge zemlje o položaju u Bugarskoj itd. (N. Zečev, Objavljavane i hod na vstaniato v Trnovski revolucionen okr., Istorija na Aprilskoto vstanie 1876 ..., str. 434).

²³³ Up.: »Slovenski Narod« 155, 159, 166 od 9, 14. i 22. VII 1876.

²³⁴ »Slovenec« 80, 11. VII 1876. — Nismo bili u mogućnosti da identifikujemo mladu udovicu iz Loveča, koja je izvršila herojsko delo, ubivši 6 turskih vojnika iz svoje kolibe. Inače, u stručnoj literaturi je naznačeno da je u Loveču zatvor bio pun bugarskih rodoljuba, neposredno po ugušenju bugarskog aprilskog ustanka 1876, i da je iz Loveča bio uhapšen aktivista, Todor Kirov. On je, po izrečenoj smrtnoj presudi od prekog suda u Trnovu, ispoljio hrabro držanje kao i prilikom njegovog spro-

U »Slovenskom Gospodaru«, u broju od 14. septembra, objavljen je šesti, zadnji deo feljtona pod naslovom »Turki pa bratje naši jugoslavjanski«, u rubrici »Za poduk in kratek čas«, posvećen bugarskom aprilskom ustanku 1876, o turskim zverstvima u ovom revolucionarnom okrugu, pozivajući se na praški dnevnik, »Politiku«, u kome je kratko rečeno ovo: »U okolini varoši Trojana, Sevlieva i Gabrova je prepuno bugarskih mrtvaca. S bugarskim ženama i devojkama Turci tako postupaju, da se čoveku gadi, a od groze i srditosti srce drhti.«²³⁵

Uprkos tome, da je ustanički pokret u Slivenskom revolucionarnom okrugu, kako smo ranije istakli, bio neznatan, turske represalije, u cilju zaplašivanja naroda i njegovog odustajanja od odluke da se priključi ustaničkoj akciji, bile su vrlo oštre. Od terora bašibozuka, Čerkeza i redovne turske vojske nisu stradali samo protagonisti borbe za oslobođenje bugarskog naroda od turske vlasti, već, takođe, i veliki broj nevinih ljudi.²³⁶

Slovinci su bili, kako nam izgleda, posve neinformisani o turskim nedelima u Slivenskom revolucionarnom okrugu. Do toga je došlo otuda što su u slovenačkim listovima izostale informacije o kaznenim merama turskih oružanih snaga u širem rejonu Slivena. Doduše, Slovenci su, čitajući uopštena saopštenja, u kojima se naglašavalo da su turska zločinstva nad obezoružanim bugarskim narodom prisutna u svim krajevima Bugarske, mogli izvući zaključak, da od te nemile pojave nisu pošteđeni ni predeli oko Slivena i Jambola. Pa, ipak, u tom pogledu čini izuzetak organ slovenačkih klerikalaca, budući da je kratko saopštio svojim čitaocima o turskim grozotama, locirajući ih u Slivenski revolucionarni okrug. Naime, sredinom prve dekade septembra 1876, u ovom listu je, u sklopu drugih informacija, kratko rečeno: »Nedavno so Čerkezi zažgali in oropali mesto Jamboli in vas Kara-Bunar ter umorili 23 Bulgarov, 8 žen pa oskrunili in odpeljali v sužnost. Prebivalci so prišli ob vse svoje imetje in se hočejo preseliti na Rumunsko.«²³⁷

Iako u Vračanskom revolucionarnom okrugu, kako smo istakli, nije bilo oružanog ustanka u vreme dok je u drugim revolucionarnim okruzima ovaj bio u toku, prve dve dekade maja 1876, niti se on razbuktao kad je boravila u njemu i borila se protiv nadmoćnijeg neprijatelja ustanička četa Hrista Boteva, 17/29—20. (juna) maja 1876, ipak ni on nije bio pošteđen od terora Čerkeza i bašibozuka. U stvari, to su bile preventivne mere, koje su turske vlasti preduzele da bi što više zaplašile članove revolucionarnog komiteta u Vraci, a tako isto i narod, kako bi odustali od nameravanog oružanog ustanka. Istina, tamo je pred izbijanje srpsko-turskog rata i nakon njegovog otpočinjanja, bilo ustaničkog vrenja ali, ipak, ne i istinskog oružanog pokreta.²³⁸

vodenja u Loveč na vešanje (N. Zečev, Objavljavane i hod na vstanieto v Trnovski revolucionen okrŕg, Istoriŕa na Aprilskoto vstanie 1876 ..., str. 437—438).

²³⁵ Up.: »Slovenec« 60, 80 od 23. V i 11. VII 1876; »Slovenski Gospodar« 38, 14. IX 1876, str. 342.

²³⁶ Akteri terora nad bugarskim narodom u Slivenskom revolucionarnom okrugu bili su Čerkezi, bašibozuci i redovna turska vojska. Veliki broj komitetskih radnika i njihovih istomišljenika, naročito u Slivenu i Jambolu, su pohvatani i sprovedeni u zatvore u Slivenu, Jedrenu i Plovdivu. Desetina Slivenaca je osuđena na smrt, a 13/25. jula su u Slivenu, na staroj krušci, obešena 3 rodoljuba. Mnogobrojna sela, u kojima su boravili Čerkezi, bašibozuci i jedinice redovne turske vojske, bila su potpuno opljačkana, a stanovništvo terorizirano: Gradec opljačkan za 70.000 groša, Medven za preko 143.000 groša, »a slično je bilo i sa selom Zeravna, gde je turska vojska boravila i hranila se«. Ne mali broj ljudi je ubijen, iako je bio nedužan. Osim toga, u mnogobrojnim selima silovane su žene i devojke, a bilo je slučajeva i nasilnog poturčivanja (N. Zečev, Objavljavane i hod na vstanieto v Slivenski revolucionen okrŕg, Istoriŕa na Aprilskoto vstanie 1876 ..., str. 445—447).

²³⁷ »Slovenec« 103, 5. IX 1876. — Potvrdu o spaljivanju Jambola i Kara-bunara od strane Čerkeza nismo našli u stručnoj literaturi. Faktički, 11/23. maja 1876, napadnuto je od Čerkeza i redovne turske vojske mirno selo Bojadžik, koje se nalazi kod Jambola. Seljaci ovog sela su se od jače sile branili do 17/29. maja, kada je napadač selo zauzeo i izvršio masakr njegovog stanovništva, tako da je od 2000 stanovnika ostalo u životu svega oko 50 ljudskih bića. U Jambolu je, 14/26. maja 1876, redovna turska vojska opljačkala i uhapsila oko 60 ljudi (N. Zečev, Objavljavane i hod na vstanieto v Slivenski revolucionen okrŕg, Istoriŕa na Aprilskoto vstanie 1876 ..., str. 447—449).

²³⁸ Ustaničko vrenje, krajem juna i tokom jula 1876, zahvatilo je neka sela kod Vidina: Bregovo, Novo selo, Gmzovo, Florentin i dr. Krajem juna 1876, otpočela je kod Novog sela dejstvovati ustanička četa Todora Velkova, pa su, radi toga, od turske vojske spaljena sela Novo selo, Gmzovo i Balej, uz hapšenje mnogih aktivista iz sela Rakitnice, Džrzanice, Drenovca itd. Bugarske ustaničke čete, formirane u Srbiji, prešle su po izbijanju srpsko-turskog rata u Bugarsku i boravile kod Berkovice, Ciprovca, Belogradčika, Kule i Vidina, prouzrokovavši ustaničko vrenje, ali ne i ozbiljniji ustanički pokret zbog brze i energične oružane intervencije turske vojske i zlostavljanja tamošnjeg naroda, naročito od strane Čerkeza i bašibozuka. Pored velikog broja ubijenih, mnogi Bugari su odvedeni u carigradsku tamnicu i na zatočenje u Malu Aziju. U Ruščuku, tadašnjem vilajetskom središtu, osnovan je specijalni sud za

Nekoliko kratkih informacija, objavljenih u ondašnjim slovenačkim novinama, stavili su do znanja slovenačkoj javnosti da i u severozapadnom delu Bugarske, uprkos tome da se u njemu bugarski aprilski ustanak, gotovo, nije ni osetio, pretrpeo je bugarski narod velike nevolje od zločina Čerkeza, bašibozuka i delova redovne turske vojske. Tako je slovenački dnevnik krajem juna obavestio javnost: »O bugarskom vstanku se češkemu 'Pokr'(oku) piše iz Vidina, da vsak dan Turki tja pripeljejo po 20 uklenenih Bulgarov, bosih in gologlavih, neusmiljeno jih mučijo. Dopisnik se tolaži, da baš to bode vsem Bolgarom orožje v roko stisnilo, da se bodo bojevali za svobodo Bugarske«, ²³⁹ dok je, početkom treće deкаде jula, u ovom listu navedeno da Čerkezi u rejonu Vidina ubijaju i pljačkaju nevini bugarski narod.²⁴⁰ Organ slovenačkih klerikalaca je, prvog dana druge deкаде jula, u podužem izveštaju o nedelima turskih oružanih snaga u Bugarskoj, što se tiče stanja u vidinskom predelu, tačno konstatovao, da turske vlasti vrše teror nad bugarskim narodom da bi ga odvratile od oružanog ustanka, pa je u tom cilju uhapšeno u Vidinu 50 najuglednijih građana.²⁴¹ Konačno, početkom avgusta, u delu informacije, koju je objavio »Slovenski Gospodar«, o zločinima turske vojske stoji: »Pri Sredecu v Bolgarskem so (Čerkezi, m. pr., P. L.) po noći začeli streljati v mirno ves Novo selo. Prestrašeni prebivalci in živina je hitela na stezo. Med tem začnejo hiše goreti. Sedaj vidijo Čerkesi z puškami meriti in Bolgar za Bolgarom se zgrudi mrtev na tla. Napuše vderejo Čerkesi v ves in pomorijo vse starce, žene in otroke, katerim so trébuhe parali in čreve izvijali, na kose sekali. Mesto ljudnate vesi je sedaj prazno pogorišče; jednako so naredili še 2 vesima, ki ste šтели vsaka po 200 hiš«. ²⁴²

Iz navedenog, što se tiče odjeka u Sloveniji turskih zločina nad bugarskim narodom širom Bugarske, nastalih u toku borbi i po ugušenju aprilskog oružanog ustanka, može se konstatovati, da je slovenačka javnost, posredstvom svojih listova, bila dosta dobro obaveštena. Ono što, kako mislimo, treba naročito istaći jeste to, da su Slovenci oštro osuđivali zločine turske vojne sile nad nevinim bugarskim narodom, energično zahtevajući da velike sile, a prvenstveno Engleska, izvrše pritisak na tursku vladu, kako bi se što pre obustavili zločini turske soldateske u Bugarskoj, a turski viši vojni zapovednici, kao inicijatori tih zverstava, bili najstrožije kažnjeni. Od slovenačkih listova, u pogledu broja objavljenih informacija i oštirini osude nasilja čerkeskih i bašibozućkih bandi nad nevinim i bespomoćnim bugarskim narodom, naročito u Pagagjurištskom revolucionarnom okrugu, isticao se »Slovenski Narod«, u čemu nije mnogo zaostajao ni »Slovenec«. Ta dva lista su, naročito u informacijama o turskim zverstvima u Panagjurištskom revolucionarnom okrugu, katkada, i preterivala u navođenju broja ubijenih bugarskih staraca, žena i dece, odvedenih u tamnice i hareme, prodatih kao roblje itd. Treba naglasiti, da je takav postupak bio opravdan, jer je snažno uticao na jačanje kod slovenačke javnosti slovenačkog nacionalnog osećanja i političke svesti o potrebi jačanja jugoslovenske solidarnosti, što je predstavljalo najuboičije oružje u borbi protiv germanizatorske političke bečke vlade na tlu slovenačkog etničkog prostora. Za razliku od slove-

sudjenje jednom delu uhvaćenih boraca iz čete Hrista Boteva, kao i iz čete Tan'a Stojanova i drugih uhvaćenih aktivista iz Vračanskog revolucionarnog okruga (N. Zečev, Četata na Hristo Botev i vstaničeski projavi v v Vračanski okr., Istorija na Aprilskoto vstanie 1876 ..., str. 452, 456, 467—469). — Po ugušenju bugarskog aprilskog ustanka 1876, ukupno je ubijeno oko 30.000 Bugara, od čega samo u Bataku do 5000, dok ih je u zatvore odvedeno oko 10.000 (J. Mitev, Aprilsko narodno vstanie, Istorija na Blgarija v dva toma, tom prvi ..., str. 474, 476).

²³⁹ »Slovenski Narod« 147, 29. VI 1876.

²⁴⁰ Up.: »Slovenski Narod« 147, 166 od 29. VI i 22. VII 1876.

²⁴¹ »Slovenec« 80, 11. VII 1876.

²⁴² »Slovenski Gospodar« 32, 3. VIII 1876, str. 294. — Krajem juna i tokom jula 1876, usled srpsko-turskih zategnutih odnosa i otpočinjanja srpsko-turskog rata, dolazi do ustaničkog vrenja u podunavskom delu Bugarske, a naročito u širem rejonu Vidina. Radi toga, kao i usled bojazni od eventualnog prelaska bugarskih emigranata iz Rumunije u Bugarsku, turske vlasti su preduzele oštre preventivne represivne mere i izricale uhvaćenim bugarskim aktivistima najčešće smrtnu kaznu ili, pak, zatocenje. Vidinski sud je, u tom smislu, po kratkom postupku, donosio presude. Broj uhapšenih bugarskih rođoljuba u severozapadnoj Bugarskoj u to vreme se peo na nekoliko stotina. Samo od Vraca sa zadržani nad sto duši, koito na dve grupi, okovani v v verigi, sa izprateni na s d v v Vidin« (N. Zečev, Četata na Hristo Botev i vstaničeski projavi v v Vračanski okr., Istorija na Aprilskoto vstanie 1876 ..., str. 467—468).

načkih listova, organ Pokrajinske vlade za Kranjsku je informisao svoje čitaoce o nekim zločinačkim postupcima turske vojske prema nevinom bugarskom narodu. Međutim, ovaj list se u potpunosti uzdržao od oštre osude turske vlade kao glavnog inicijatora tih nedela. Napokon, organ domaćih Nemaca, budući da je bio turkofilski orijentisan, izbegao je da bilo šta objavi o stradanju bugarskog naroda od turske razularene vojničke rulje.

Zaključak

O nacionalnooslobodilačkoj borbi bugarskog naroda pedesetih i šezdesetih godina XIX veka Slovenci su bili obaveštavani, i to s vremena na vreme, no u nedovoljnoj meri. Do toga je došlo otuda, što je slovenačka javnost skoro sve informacije, vezane za borbu bugarskog naroda za oslobođenje od turske vladavine i stvaranje svoje nezavisne države, u to vreme, sve do 1868, crpla iz jedino tada stabilno postojećeg slovenačkog političkog lista, »Novica«, i kratko vreme iz celovskog »Slovenca«, koji je izlazio od 14. januara 1865. do 25. aprila 1867. Međutim, od 1868, zbog pojave novih slovenačkih listova, naročito radi stupanja na političku pozornicu organa slovenačkih liberala, »Slovenskog Naroda«, koji je već od početka svog bitisanja, 2. aprila 1868, izlazio triput nedeljno, a od 1. januara 1873. postaje dnevnik, zastupajući politički koncept jačanja jugoslovenske solidarnosti, slovenačka javnost je bila znatno bolje obaveštena o događajima vezanim za nacionalnooslobodilačku borbu bugarskog naroda. Inače, Slovenci su tokom pedesetih i šezdesetih godina prošlog veka, uprkos tome da nisu bili dovoljno obavešteni, gajili iskrene simpatije prema bugarskom narodu i neskriveno ispoljili želju da se što pre emancipira od turske vladavine i zasnuje sopstvenu državnu zajednicu.

Krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina XIX veka, slovenačkoj javnosti je od strane slovenačkih listova, u prvom redu od »Slovenskog Naroda«, stavljeno do znanja da je u znaku uspona borba bugarskog naroda za oslobođenje od turske vlasti, jer su se u Rumuniji sve češće formirale ustaničke čete i prebacivale u Bugarsku. Sa dosta velikim zakašnjenjem, tek 1872, Slovenci su upoznati sa uspešnom borbom bugarskog naroda za emancipaciju bugarske pravoslavne crkve od Carigradske patrijaršije i stvaranje samostalne bugarske crkvene organizacije, Bugarskog egzarhata, što je predstavljalo značajan korak napred u borbi za izvojevanje političke samostalnosti bugarskog naroda. U toku 1873. i 1874, slovenački listovi su upoznali svoje čitaoce sa istorijskom prošlošću Bugarske, a isto tako i sa bugarskim geografskim, etnografskim i kulturnim prilikama. Na osnovu sadržaja kratkih sastava iz ondašnjih slovenačkih listova, može se zaključiti da je slovenačka javnost bila upoznata sa najvažnijim događajima, vezanim za bugarski starozagorski oružani ustanak protiv turske vladavine, u septembru 1875. Iskreno želeći uspeh bugarskim ustanicima u njihovoj neravnoj borbi protiv dugovekovnog porobljivača, turske oružane sile, slovenačka javnost je sa iskrenim žaljenjem primila vest o ugušenju starozagorskog ustanka, podvrgavši oštroj osudi bezobzirne turske represalije prema bugarskom narodu, koje su potom usledile.

Sudeći po sadržaju sastava u ondašnjim listovima koji su izlazili na slovenačkoj etničkoj teritoriji, Slovenci su, sa veoma malim izuzetkom, pozdravili izbijanje bugarskog aprilskeg ustanka 1876. i iskreno želeli da se bugarski narod oslobodi turske vladavine. Svi slovenački listovi, pa i organ Pokrajinske vlade za Kranjsku, kako se može zaključiti iz objavljenih sastava o bugarskom aprilskom oružanom ustanku, gotovo su bezrezervno izrazili radost što je bugarski narod odlučio da sâm sa oružjem u sopstvenoj ruci izvojuje svoju slobodu. U tom smislu naročito je prednjačio organ slovenačkih liberala, »Slovenski Narod«. U svom stavu prema bugarskom aprilskom ustanku, svakako, čini izuzetak »Laibacher Tagblatt«, budući da je ustanički pokret bugarskog naroda tretirao kao delo srpskih agitatora i slavenofila i izražavao neskrivenu želju za to, da ga turska vojska što pre uguši. Naročito valja istaći to, da su slovenački listovi, u čemu je naravno prednjačio

organ slovenačkih liberala, u svojim sastavima, katkada, isticali i one borbe i pobjede bugarskih ustanika nad neprijateljem kojih, faktično, nije ni bilo. Štaviše, oni uopšte nisu ni obavestili svoje čitaoce o odsudnom porazu bugarskih ustanika od višestruko nadmoćnijih turskih snaga, već su i posle stvarnog ugušenja bugarskog aprilskog ustanka, zajedno sa organom Pokrajinske vlade za Kranjsku, »Laibacher Zeitungom«, krajem maja i početkom juna 1876, nastavili da uveravaju svoje čitaoce u to, kako bugarski ustanak još traje i kako ustanici u borbama nanose neprijatelju znatne gubitke u živoj sili i borbenoj tehnici, odnoseći nad njim značajne pobjede. U tom pogledu čini izuzetak jedino »Laibacher Tagblatt«, koji je, bazirajući svoje informacije na turskim izvorima, obavestio svoje čitaoce, krajem maja 1876, da je turska vojska sasvim lako i brzo ugušila bugarski aprilski ustanak i povratila red i mir u Bugarskoj, tokom druge i početkom treće dekade maja 1876. U junu i julu 1876, kada je, naročito u severozapadnom i severnom predelu Bugarske, pod uticajem borbenih dejstava ostataka prebačenih iz Rumunije u Bugarsku ustaničkih četa Hrista Boteva i Tot'a Stojanova i zaošttravanja srpsko-turskih odnosa i otpočinjanja srpsko-turskih neprijateljstava, došlo do ustaničkog vrenja, slovenački listovi su, iskreno želeći da se Bugari putem oružane borbe oslobode, znatno hiperbolisali zbivanja u Bugarskoj, jer su objavili oveci broj sastava u kojima su isticali da se bugarski oružani ustanak širi i da ustanici, gotovo u svim krajevima Bugarske, vode oštre borbe protiv nadmoćnijeg vekovnog neprijatelja i odnose značajne pobjede.

Svi slovenački listovi, pa i organ Pokrajinske vlade za Kranjsku, sem organa domaćih Nemaca, »Laibacher Tagblatta«, koji je kao nepokolebljivi privrženik politike turske vlade, ostao potpuno nem, obavestili su slovenačku javnost o nemilom, srdnim kaznenim merama turske soldateske nad nevinim bugarskim narodom, koje su usledile širom Bugarske nakon ugušenja aprilskog ustanka. Od slovenačkih listova, u broju objavljenih informacija o turskim nedelima i oštirini osude turske vlade kao glavnog inicijatora nemilosrdnog masakriranja obezoružanog bugarskog naroda, pljačke i paljevine njegove imovine od neobuzdane gomile Čerkeza i bašibozuka, naročito u Panagjurištskom revolucionarnom okrugu, prednjačio je organ slovenačkih liberala, a sledio ga je organ slovenačkih klerikalaca. Ta dva lista su, naročito u objavljenim informacijama o turskim zločinima u plovdivskom predelu, često i preterivala u navođenju broja ubijenih bugarskih staraca, žena i dece, nasilno odvedenih u tamnice i hareme, prodatih kao roblje itd. No, njihov postupak je bio opravdan, budući da su takvi sadržaji informacija jačali kod slovenačkog naroda slovenačko nacionalno osećanje i političku svest o potrebi jačanja jugoslovenske solidarnosti. Osim toga, slovenački listovi su otvoreno upućivali preko celokupnoj evropskoj javnosti što se, navodno, indiferentno odnosi prema turskom teroru nad nedužnim bugarskim narodom, koji naročito strada od turskog mača u južnoj Bugarskoj. Vredno je istaći, da su »Slovenski Narod« i »Slovenec« apelovali na velike sile, a naročito na Englesku, da izvrše pritisak na Portu, kako bi se što pre obustavili zločini turske soldateske nad bugarskim narodom, a turski viši vojni zapovednici, kao inicijatori tih nedela, bili najstrožije kažnjeni. Za razliku od slovenačkih listova, organ Pokrajinske vlade za Kranjsku se u svojim informacijama jednostavno usredsredio na navođenje nekih od turskih zločinačkih postupaka prema bugarskom narodu, uz potpuno odsustvo njihove kvalifikacije, odnosno njihove osude.

Zusammenfassung

DIE SLOWENEN UND DER APRIL—AUFSTAND DER BULGAREN
GEGEN DIE TÜRKEI 1876

Petko Luković

Die Slowenen wurden im Laufe der fünfziger und sechziger Jahre des 19. Jh., wie der Autor im ersten Teil seines Beitrags feststellt, von Zeit zu Zeit über die wichtigsten Tatsachen im Zusammenhang mit dem nationalen Befreiungskampf der Bulgaren in Kenntnis gesetzt. Die slowenische Öffentlichkeit bezog nämlich bis zum Jahre 1868 alle Informationen über das Weltgeschehen aus der damals einzigen slowenischen politischen Zeitung »Novice« und aus der Klagenfurter Zeitung »Slovenec«, die vom 14. Januar 1865 bis zum 25. April 1867 herausgegeben wurde. Von 1868 an verbesserte sich die Information der slowenischen Öffentlichkeit über die bedeutendsten Ereignisse im Zusammenhang mit dem Kampf des bulgarischen Volkes für seine Befreiung und Gründung eines unabhängigen Staates um ein Beträchtliches, weil einige neue slowenische Zeitungen herausgegeben wurden, darunter das Organ der slowenischen Liberalen »Slovenski Narod«. Die Slowenen bekundeten in den fünfziger und sechziger Jahren ganz offen ihren Wunsch, das bulgarische Volk möge sich so bald wie möglich von der türkischen Herrschaft befreien und einen Staat gründen.

Wie im zweiten Teil dieses Beitrags hervorgehoben wird, wurden die Slowenen Ende der sechziger und Anfang der siebziger Jahre in ihrer Presse, insbesondere im »Slovenski Narod«, darüber benachrichtigt, daß das bulgarische Volk zu einem Kampf rüste, da in Rumänien eine immer größere Zahl aufständischer Truppen gebildet und deren Abmarsch nach Bulgarien geplant werde. Die slowenische Öffentlichkeit wurde über das Wichtigste hinsichtlich des bewaffneten Aufstands von Stara Sagora gegen die Türkenherrschaft im September 1875 informiert. Die Slowenen nahmen die Nachricht über die Niederschlagung des Aufstands von Stara Sagora mit Bedauern auf und verurteilten die darauffolgenden heftigen Repressalien der Türken gegen das bulgarische Volk aufs Schärfste.

Die Slowenen haben, bis auf einige seltene Ausnahmen, wie der Autor im dritten Teil dieses Beitrags feststellt, den Ausbruch des bewaffneten Aufstands der Bulgaren im April 1876 begrüßt und ihnen die Befreiung von der Türkenherrschaft aufrichtig gewünscht. Die slowenischen Zeitungen brachten vorbehaltlos ihre Freude darüber zum Ausdruck, daß sich das bulgarische Volk mit der Waffe in der Hand die Freiheit erkämpfen wollte. Dabei ging das Organ der slowenischen Liberalen »Slovenski Narod« voran. »Laibacher Tagblatt«, Organ der Deutschen Krains, betrachtete den bulgarischen April—Aufstand als ein Werk serbischer Agitatoren und Slawophilen und wünschte, die türkische Armee möge ihn möglichst schnell niederwerfen. Die slowenischen Zeitungen führten manchmal in ihren Beiträgen auch Kämpfe und Siege bulgarischer Aufständischer an, die es in Wirklichkeit nicht gab. Über die entscheidende Niederlage der bulgarischen Aufständischen vor einer zehnfachen feindlichen Übermacht wurde den Lesern gar nicht berichtet, sondern sogar nach der Niederschlagung des Aufstands wurde damit fortgefahren, Ende Mai und Anfang Juni 1876, zusammen mit der offiziellen »Laibacher Zeitung«, die Leser davon zu überzeugen, der Aufstand halte an und die Aufständischen würden Siege davontragen. Hierbei bildet lediglich das »Laibacher Tagblatt« eine Ausnahme, das Ende Mai 1876 seine Leser informierte, die türkische Armee habe den Aufstand ohne Schwierigkeiten niedergeworfen und in Bulgarien die Ruhe wiederhergestellt. Im Juni und Juli 1876, als unter dem Einfluß der Kampfkationen der restlichen von Rumänien nach Bulgarien überführten Truppen der Aufständischen unter der Führung von Botev und Stojanov sowie infolge einer Spannung der serbisch-türkischen Beziehungen und des Beginns des serbisch-türkischen Krieges vornehmlich im nordwestlichen und nördlichen Teil Bulgariens ein Aufstand aufzuflammen begann, berichteten die slowenischen Zeitungen, getragen von ihrem aufrichtigen Wunsch, die Bulgaren möchten sich von ihrem Joch befreien, hyperbolisch vom Geschehen in diesem Lande. Es wurden mehrere Artikel veröffentlicht, in denen über eine Ausbreitung des Aufstands berichtet wurde und über siegreiche Kämpfe der Aufständischen gegen die übermächtige türkische Armee, bestimmt in allen Teilen Bulgariens.

Alle slowenischen Zeitungen, wie im vierten Teil dieses Beitrags hervorgehoben wird, benachrichtigten die slowenische Öffentlichkeit über gewalttätige Vergeltungsmaßnahmen der türkischen Soldateska, die unmittelbar nach der Niederschlagung des April—Aufstands das bulgarische Volk zu erdulden hatte. Die slowenische Presse, vor allem »Slovenski Narod« und »Slovenec«, verurteilten dieses Vorgehen der türkischen Regierung mit scharfen Worten. Beim Berichten über die Verbrechen der Türken

würden oft übertrieben hohe Zahlen angegeben von bulgarischen Alten, Frauen und Kindern, die ermordet, in Gefängnisse und Harems verschleppt, als Sklaven verkauft wurden usw. Solche Informationen stärkten das slowenische nationale Bewußtsein sowie das politische Bewußtsein, daß die jugoslawische Solidarität gefestigt werden müsse. Außerdem richteten die slowenischen Zeitungen einen unverhüllten Verweis an die europäische Öffentlichkeit, sie verhalte sich indifferent angesichts der unerhörten Greueln türkischer Soldateska am unschuldigen und hilflosen bulgarischen Volk, besonders in Südbulgarien. Die Zeitungen »Slovenski Narod« und »Slovenec« appellierten an die Großmächte, in erster Linie an England als Freundin der Türkei, sie mögen durch ihre Einflußnahme auf die Pforte erreichen, daß dem Massaker am bulgarischen Volk ein Ende gemacht werde und daß die türkischen Befehlshaber als Initiatoren dieser Untaten aufs Schärfste bestraft würden. Im Unterschied zu den slowenischen Blättern beschränkte sich die offiziöse »Laibacher Zeitung« nur auf das Anführen einiger türkischer Verbrechen am bulgarischen Volke, ohne sie zu verurteilen, während das »Laibacher Tagblatt« es vermied, irgend etwas über die türkischen Repressalien in Bulgarien zu veröffentlichen, zumal es vorbehaltlos türkisch orientiert war.

NARODNI MUZEJ, Ljubljana, Prešernova 20, telefon (061) 218 876

Narodni muzej izdaja knjige s področja arheologije, zgodovine, umetnostne zgodovine in muzeologije.

V seriji **Katalogi in monografije** so obdelana posamezna slovenska arheološka najdišča. Obsežne razprave, prav tako podkrepjene z gradivom so objavljene v **Situli**. V tej seriji so izšli doslej tudi trije zborniki (št. 13, 14/15 in 20/21). Revija **Argo** nadaljuje tradicijo publikacije izpred 1. svetovne vojne. Namenjena je predvsem popularizaciji muzeologije, spremlja novosti na tem področju v Sloveniji in izven nje. Je tudi osrednje glasilo muzealcev Slovenije, saj je njen soizdajatelj Muzejsko društvo.

Ob posameznih tematskih razstavah so bili objavljeni katalogi, v katerih so tudi tehtne razprave znanih slovenskih zgodovinarjev. Iz bogatega izbora del vam predstavljamo predvsem novejša in tista z zgodovinsko tematiko.

NARODNI MUZEJ, Ljubljana, Prešernova 20, telefon (061) 218 876
Situla: razprave Narodnega muzeja

2. Z. Vinski, Arheološki spomenici velike seobe naroda u Srijemu, Ljubljana 1957 300 din
10. I. Pirkovič, Crucium: rimska poštna postaja med Emono in Neviodunumom, Ljubljana 1968 300 din
13. Kmečki punti na Slovenskem, razprave in katalog dokumentov, 1973 500 din
- 14./15. Opuscula Iosepho Kastelic sexagenario dicata, 1974 1000 din
16. M. Slabe, Dravlje: grobišče iz časov preseljevanja ljudstev, 1975 700 din
17. D. Svoljšak - T. Knific, Vipavska dolina: zgodnje-srednjeveška najdišča, 1976 700 din
18. P. Kos, Keltski novci Slovenije, 1977 800 din
19. A. in J. Šašel, Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt, 1978 1000 din
- 20./21. Zbornik posvečen Stanetu Gabrovcu ob šestdesetletnici, 1980 1500 din
- 22/1—2. D. Breščak - L. Plesničar, Antične bronaste posode Slovenije, 1982 700 din
23. A. Jeločnik - P. Kos, Zakladna najdba Čentur — C: folisi Maksencija in tetrarhije, 1983 800 din

Katalogi in monografije

9. J. Klemenc - V. Kolšek - P. Petru, Antične grobnice v Šempetru, 1972 1000 din
10. V. Stare, Prazgodovina Šmarjete, 1973 800 din
11. M. Urleb, Križna gora pri Ložu, 1974 800 din
13. L. Mikl Curk, Poetovio I, 1976 800 din
14. V. Kolšek, Vzhodni del antične nekropole v Šempetru, 1977 800 din
15. S. Petru - P. Petru, Neviodunum: Drnovo pri Krškem, 1978 800 din
16. J. Dular, Podzemelj: katalog najdb, 1978 700 din
17. M. Guštin, Notranjska: k začetkom železne dobe na severnem Jadranu, 1979 800 din
18. V. Stare, Kranj: nekropola iz časa preseljevanja ljudstev, 1980 1500 din
19. L. Bolta, Rifnik pri Šentjurju: poznoantična naselbina in grobišče, 1981 800 din
20. Z. Kujundžić, Poetovijske nekropole, 1982 800 din
21. L. Plesničar-Gec in sodelavci, Starokrščanski center v Emoni, 1983 1400 din
22. S. Gabrovec - D. Svoljšak, Most na Soči: zgodovina raziskovanj in topografija, 1983 1500 din

Argo

- 20—21. številka je posvečena stoletnici Pokrajinskega muzeja v Celju (1882—1982) 300 din
22. številka je posvečena 70-letnici delovanja Pokrajinskega muzeja v Kopru (1911—1983) 300 din

Razstavni katalogi

- V. Šribar - V. Stare, Karantansko-ketlaški kulturni krog, 1974 300 din
- Promet na Slovenskem, 17.—19. stoletja, 1975 200 din
- Slovinci v predmarčni dobi in revoluciji 1848, 1978 300 din
- V. Šribar - V. Stare, Srednjeveško naselje Otok pri Dobravi, 1981 300 din
- Taborsko gibanje na Slovenskem, 1981 300 din
- M. Žargi, Kositer na Slovenskem: obrt in izdelki, 1981 150 din
- H. Štular, Tapiserija v Sloveniji, 1982 300 din
- Secesija na Slovenskem, uporabna umetnost, umetna obrt in njej sorodni pojavi v obrtni in industrijski proizvodnji, 1984 500 din
- V. Bučič, Meščanska skrinja v Sloveniji, 1984 400 din